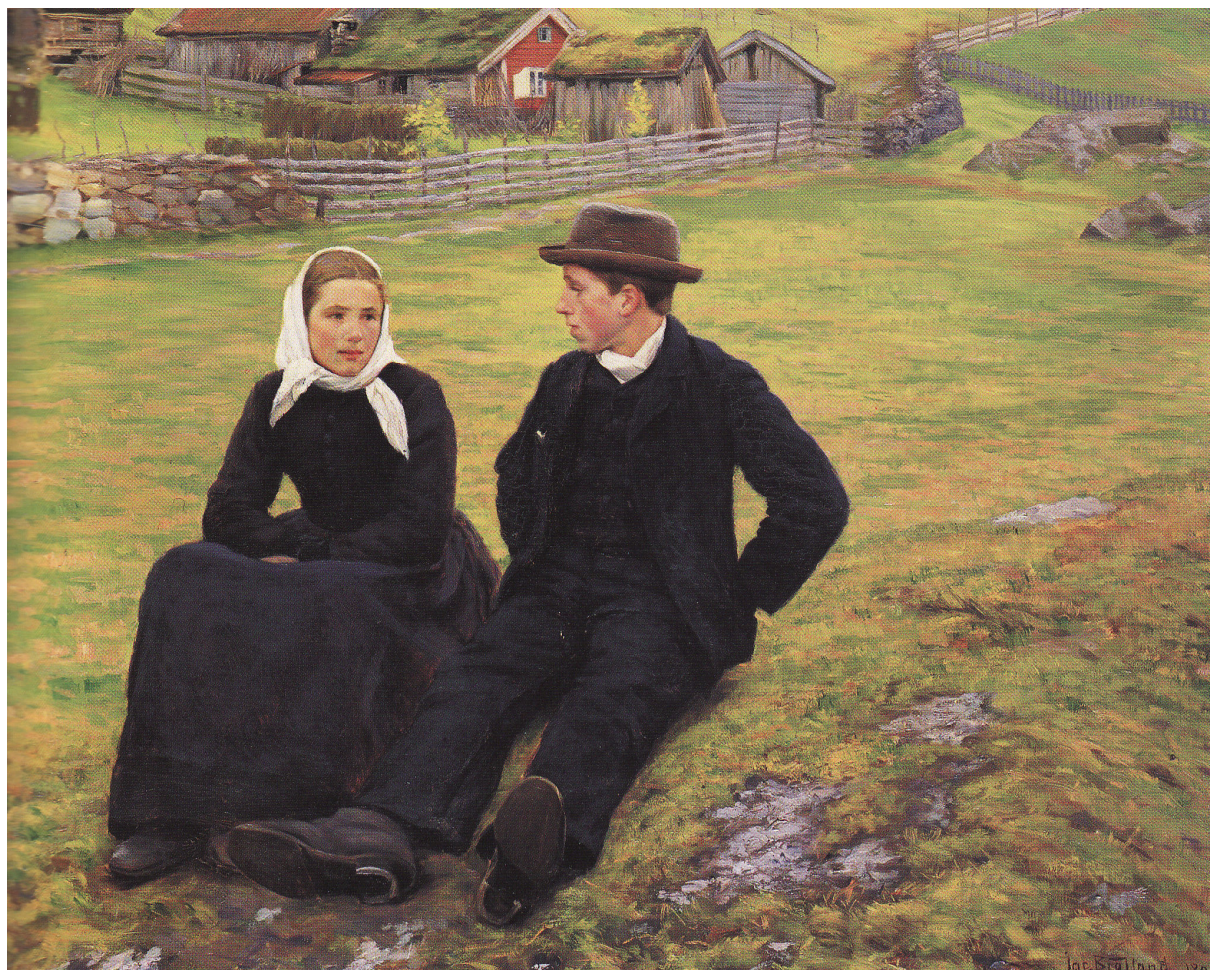

Ekteskapsinngåelser i Iveland på 1700- og 1800-tallet

**Valg av ektefelle innenfor ulike kategorier av mennesker i sognet
i spenningen mellom romantikk og rasjonalitet**

Av Anette Askedal

Masterfagsoppgave i historie. Historisk Institutt, Universitetet i Bergen. Mai 2007

FORORD

Jeg vil med dette gjerne benytte anledningen til å takke alle som har bidratt til å hjelpe meg med masteroppgaven og støttet meg i arbeidet. Min veileder, professor Anne-Hilde Nagel ved Historisk institutt i Bergen, vil jeg takke for nyttige råd og innspill, samt oppmuntrende kommentarer og inspirerende samtaler. Videre vil jeg rette en takk til alle deltakerne ved seminaret i tidlig moderne tid for alle tilbakemeldinger og interessante diskusjoner. De har vært til god hjelp og nytte. Til slutt vil jeg takke kjæresten min Bjørn Ragnar Claussen som både har fungert som korrekturleser og nyttig støttespiller i en krevende, men spennende tid.

Bergen, 3. mai 2007

Anette Askedal

INNHOLDSFORTEGNELSE

FORORD.....	2
INNHOLDSFORTEGNELSE	3
1. INNLEDNING OG VALG AV PROBLEMSTILLING.....	5
1.1 Avgrensning og problemstilling	6
1.1.1 Geografisk avgrensning.....	6
1.1.2 Tidsavgrensning	7
1.2 Forskningsstatus	8
1.2.1 Romantikk og rasjonalitet i tidlig moderne tid.....	8
1.2.2 Fordelaktige egenskaper.....	9
1.2.3 Kjønn, søskenlag og omgifte.....	11
1.3 Begrepsavklaring.....	13
1.4 Hypoteser og kilder	14
1.4.1 Hypoteser	14
1.4.2 Kilder.....	15
2. GIFTERMÅL I IVELAND	17
2.1 Innsamlet materiale	17
2.2 Avgrensning og bearbeiding av kilder	18
2.3 Antall ekteskap.....	23
2.4 Fordeling av ekteskap på 5-års bolker.....	25
2.5 Fordeling av ekteskap på kalendermåneder	27
2.6 Oppsummering	29
3. KJØNN, ALDER, SØSKENLAG OG ENKESTAND	31
3.1 Menn og kvinner ved giftermål.....	31
3.1.1 Giftermålsalder og aldersforskjell mellom ektefeller.....	32
3.2 Plassering i søskenrekken.....	34
3.2.1 Gift utenfor Iveland eller varig ugift	37
3.2.2 Giftermålsalder.....	40
3.2.3 Aldersforskjell.....	41
3.3 Enkefolk	44
3.3.1 Giftermålsalder ved omgifte.....	45
3.3.2 Tidspunkt for ekteskapsinngåelsen	46
3.3.3 Aldersforskjell mellom ektefeller ved omgifte	48
3.4 Oppsummering	50
4. SOSIALE OG ØKONOMISKE FAKTORER.....	52
4.1 Selveiere, leilendinger og husmenn	52
4.2 Matrikler som rangeringsgrunnlag	54
4.3 Skifter	61
4.4 Økonomisk utgangspunkt og etableringssted, søsken ved første ekteskap.....	63
4.5 Økonomisk utgangspunkt og hvem gift med, søsken ved første ekteskap.....	70
4.6 Betydningen av offentlige ombud og stillinger.....	75
4.7 Økonomiske og sosiale faktorer ved omgifte.....	77
4.8 Oppsummering	80

5. GEOGRAFISK AVSTAND	81
5.1 Geografisk avstand	81
5.1.1 Gjennomføring av undersøkelse.....	82
5.1.2 Geografisk avstand til ektefelle, forskjeller mellom søsken	87
5.2 Sosiale og økonomiske forhold som avgjørende for den geografiske avstanden	91
5.3 Foreldres innflytelse på den geografiske avstanden.....	97
5.3.2 Møteplasser som bestemmende for den geografiske avstanden.....	100
5.4 Omgifte.....	101
5.5 Oppsummering	103
6. AVSLUTNING	105
6.1 Ulike kategorier av mennesker.....	105
6.2 Endringer	107
Konkluderende bemerkning	112
LITTERATUR OG KILDER	113
Litteratur.....	113
Sekundær- og primærkilder.....	115
Figur:	116

1. INNLEDNING OG VALG AV PROBLEMSTILLING

Ekteskapet har historisk sett hatt en sentral betydning i folks dagligliv. Produksjonen i det førindustrielle samfunnet var organisert husholdsvise og giftermålet ble en grunnleggende forutsetning for å klare seg både økonomisk og sosialt.¹ For å kunne møte fremtidige økonomiske bekymringer, var det flere hensyn som måtte tas i betraktning ved valg av ekteskapspartner. I et kollektivistisk samfunn hvor individet var underlagt familieautoriteten, var valget heller ikke uten videre en privatsak. Ekteskapsinngåelser var i denne perioden sterkt normert, hvor folkelige skikker regulerte forholdet mellom foreldre og gifteklare barn.² Til tross for disse begrensningene skjedde det likevel en rekke samfunnsmessige endringer i tidlig moderne tid som varslet om en glidning fra sterke inngrep, til større frihet for individet. Enkelte forfattere har pekt på at denne overgangen også varslet om en utvikling fra mer rasjonelt funderte ekteskap til mer romantiske ekteskap. Dette innebar ikke at det romantiske aspektet var fraværende i ekteskap inngått i tidligere tider, men at det muligens var lettere å inngå et ekteskap på bakgrunn av romantiske følelser mot slutten av den førindustrielle perioden. Temaet for min masteroppgave er ekteskapsinngåelser på 1700- og 1800- tallet. Fokuset er lagt på selve ekteskapsvalget, hvor målet er å avdekke eventuelle tendenser i forhold til valg av ektefelle for ulike kategorier av mennesker i et norsk bondesamfunn. Videre vil jeg se på om det skjer endringer i ekteskapsvalget mellom de to periodene som eventuelt kan forklares ut fra et romantisk eller rasjonalistisk ståsted. For å kunne nærme meg en slik tematikk, har jeg valgt å ta utgangspunktet i et sogn i indre Agder, nærmere bestemt Iveland.

Problemstillingen for masteroppgaven blir da: *Hvordan kan man beskrive giftermålmønsteret i Iveland i periodene 1720-1760 og 1800-1840? Ser man forskjeller innenfor ulike kategorier av mennesker i sognet? Skjer det endringer over tid og kan disse endringene i så fall tolkes ut fra et romantisk eller rasjonalistisk ståsted?*

¹ Sogner (2005)

² Telste i Sogner (2003): 122 -123

1.1 Avgrensing og problemstilling

1.1.1 Geografisk avgrensing

Iveland er en typisk innenlandskommune i Aust- Agder fylke, som tidligere var en del av Nedenes amt og Evje prestegjeld. Valg av Iveland som utgangspunkt for denne masteroppgaven er i hovedsak grunnet på personlig interesse. Samtidig er Iveland et sogn som skiller seg fra andre områder det er gjort lignende undersøkelser for i forhold til geografisk beliggenhet og sosial oppbygging.³ Iveland har en utstrekning på 261 kvadratkilometer og er geografisk situert på østsiden av elven Otra, med Evje i nord, Vegusdal i øst, Hornnes og Hægeland i vest, og Vennesla i sør. Sognet er på mange måter typisk for de omkringliggende områdene. Terrenget består av daler, myrer, vann og ikke minst store skoger. Omtrent 70 % av arealet er dekket med skog, noe som også har hatt betydning for befolkningen her.⁴ I tidlig moderne tid kom skogbruksdrift og fløting av tømmer for alvor i gang i Iveland. Fra Iveland ble tømmer fløtet på elven Otra, eller kjørt på vinterføre til byer som Lillesand og Kristiansand.⁵ Til tross for den ressursen som skogen var for folk, er historien om skogsnæringen i Iveland lite dekket i litteraturen for området. Av den grunn blir det vanskelig å skulle vurdere hvilken betydning det å sitte med store skogressurser kunne ha for enkelte.⁶

I tillegg til skogbruk var jordbruk en av de viktigste næringene i Iveland. Bøndene var i all hovedsak selveiende gårdbrukere på relativt jevnstore bruk. Leilendinger forekom på enkelte gårder i korte perioder, og utgjorde slik et klart mindretall. Videre bredde husmannskipnaden i Iveland seg stort sett bare etter 1800, og da særlig i perioden 1820-1880.⁷ Oppblomstringen av husmannsplasser skjedde slik på et relativt sent tidspunkt til sammenligning med resten av landet, noe som var et vanlig trekk for en rekke bygder i Råbyggelaget.⁸ Fremveksten av husmannsplasser i andre deler av landet var som regel et resultat av folkevekst som førte til en større trengsel etter utkomme. I Iveland virket imidlertid flere faktorer dempende på folkeveksten og dermed også behovet for husmannsplasser. Sykdom, utskrivning av soldater og utflytting kan her ha sitt å si.⁹ Knut Mykland peker også på at en utstrakt utflytting til andre

³ Aktuelle forfattere som Sele, Dyrvik og Ebbel Olsen tar alle for seg områder på Vestlandet (Randaberg, Etne og Sauda) med stor andel av leilendinger og husmenn.

⁴ Fjermedal (1962): 42-43

⁵ Åsen (1986): 14

⁶ Dette vil jeg kommentere nærmere i kapittel 4

⁷ Fjermedal (1962): 175

⁸ Mykland (1973), Råbyggelaget tilsvarende enkelte unntak innlandskommunene i dagens Aust-Agder, og var delt opp i Østre og Vestre Råbygdelag.

⁹ Fjermedal (1962): 178-179

bygder var svært vanlig på Agder på 1600- og 1700-tallet. Han hevder at dette var et resultat av en utstrakt favorisering av odelsbonden, som blant annet førte med seg en konsekvent motstand mot å dele opp gårder i flere bruk ved arveskifte. En rekke unge måtte av den grunn søke ut av bygda for å få seg et utkomme.¹⁰

Den lave folkeveksten reflekteres også i folketellinger for Iveland. Den første av disse stammer fra 1664. Til tross for at det i denne folketellingen kun er registrert menn over 12 år, med unntak av enker som satt med gård, har Aslak Fjermedal på bakgrunn av folketellingen i 1801 estimert et sannsynlig folketall på 597 innbyggere. I 1801-tellingen er folketallet satt til 683 i Iveland. Ifølge Fjermedal er det i denne folketellingen glemt seks personer noe som innebærer at det reelle folketallet egentlig var på 689 personer. Folketallet hadde med andre ord bare økt med 92 personer mellom de to folketellingene. Til sammenligning økte folketallet med 364 personer mellom folketellingen i 1801 og 1845.¹¹

1.1.2 Tidsavgrensing

Jeg har valgt å dele undersøkelsen min inn i to tidsbolker, hver på 40 år med 40 års mellomrom. Første periode er lagt fra 1720 til 1760 og andre periode fra 1800 til 1840. De to periodene har til intensjon å skulle belyse en tid hvor tidligere forskningslitteratur nettopp har pekt på et skifte i synet på selve ekteskapsinngåelsen og er slik valgt ut fra et sammenligningsperspektiv. Samtidig er tidsbolkene valgt på bakgrunn av eksisterende kildemateriale. Matrikkelutkastet fra 1723, samt matrikkelen fra 1838, er grunnlaget for undersøkelsens start- og slutt punkt. Matriklene kan tjene som utgangspunkt for å si noe om den økonomiske verdien til hvert enkelt gårdsbruk og hvorvidt det har skjedd store endringer i de enkelte gårders økonomiske verdi på de 120 årene som ligger mellom de to tidspunktene.¹² En annen fordel med å starte undersøkelsen i 1720 fremfor tidligere i perioden, er at informasjon om det enkelte ektepar er lettere tilgjengelig. Selv om kirkebokføringen for Iveland starter allerede i 1706, er relevante data fra tidligere år vanskelig å få tak i. Dette gjelder særlig informasjon om ektefellenes foreldre, søsken, og i mange tilfeller også brudeparets alder. Videre er starttidspunktet for den andre perioden lagt til 1800, på bakgrunn av folketellingen fra 1801.

¹⁰ Mykland (1973)

¹¹ Fjermedal (1962):190-191

¹² Dette vil jeg komme nærmere inn på i kapittel 4.

1.2 Forskningsstatus

En rekke historikere har behandlet emnet ekteskap i tidlig moderne tid. Disse hører i stor grad til under den familiehistoriske grenen, men også etnologer og demografer, samt ulike hovedfagsoppgaver har vært sentrale bidragsyttere. I denne gjennomgangen av forskningslitteraturen har jeg valgt å sette fokus på litteratur som jeg særlig synes kan være med på å belyse min problemstilling.

1.2.1 Romantikk og rasjonalitet i tidlig moderne tid

I Norge i dag er det forventet at blivende ektepar gifter seg på bakgrunn av romantiske følelser. I spørsmålet om hvor utbredt disse holdningene var på 1700 og 1800-tallet, står historikere som Lawrence Stone og Edvard Shorter sentralt. Begge forfatterne hevder å kunne se en utvikling fra et følelseskaldt fornuftsekteskap til et ekteskap preget av varme og nærhet mot slutten av 1700-tallet. Både Shorter og Stone ser holdningsendringene til ekteskapet som et resultat av overgangen fra den tradisjonelle til den moderne kjernefamilien. Ved å være økonomisk og personlig fristilt kunne ekteparet i mye større grad enn tidligere vektlegge det følelsesmessige aspektet ved ekteskapet.¹³

Lawrence Stone og Edward Shorter har måttet tåle kritikk fra historikere som mener det er feil å snakke om en romantisk tilvending til ekteskapet først mot slutten av 1700-tallet. Alan Macfarlane hevder blant annet at kjernefamilien kan spores tilbake til middelalderen. Individualisme og sterke følelsesmessige bånd mellom ektefeller har slik vært en grunnleggende forutsetning for både ekteskap og familieliv i hele tidlig moderne tid.¹⁴ Også den svenske historikeren David Gaunt åpner opp for at romantiske følelser kan ha vært en del av ekteskapet forut for siste halvdel av 1700-tallet. Han påpeker likevel at kjærligheten ble uttrykt på andre måter enn det vi kanskje er vant med i dag, og at en historiker slik må lete i uventede kilder for å få kunnskap om dette feltet. Gaunt fremhever i denne sammenheng skilsmisssaker, og mener at disse kan fortelle noe om hva som ble forventet av et godt ekteskap.¹⁵ Han får her støtte av Hanne Marie Johansen som i en gjennomgang av

¹³ Shorter oversatt av Busck (1979) og Stone (1977)

¹⁴ Macfarlane (1986): 174

¹⁵ Gaunt (1996): 52-53

separasjons- og skilsmisssaker i Norge fra 1500 til 1900-tallet, mener å kunne spore en moderne tolkning og forståelse av samliv og seksualitet også i de tidligere tider.¹⁶

Den norske etnologen Kari Telste slutter seg til forfatterens oppfatning av at følelser også hadde betydning før slutten av 1700-tallet. Telste understreker likevel at man kan se en større frihet til å følge egne følelser fra slutten av 1700-tallet. Dette setter hun i sammenheng med en rekke samfunnsendringer som fant sted i denne perioden. Hun viser blant annet til at industrialisering og urbanisering utover 1800-tallet førte til økt mobilisering fra bygd til by, og dermed svekket kontrollen rundt den enkelte. I tillegg skulle den franske revolusjon fremme tanker som brøt med den paternalistiske tankegangen gjennom fokus på blant annet individuell frihet og lykke.¹⁷ Telste sier seg slik enig med Shorter og Stone i at man fikk et skille mot slutten av 1700-tallet. Forskjellen ligger i hvor drastisk forfatterne tolker disse endringene.

Til tross for uenighet blant forfatterne, kan man likevel slå fast at alle hevder at romantiske følelser hadde sitt å si for valg av ekteskapspartner på 1700-tallet. Hovedforskjellen ligger i hvorvidt man ser det som sentralt for hele perioden, eller bare for den siste halvdel av 1700-tallet. Nyere forskning tyder på det første, men at friheten til å velge var betydelig større ved utgangen av det 18. århundre, og at følelser ble artikulert forskjellig ved de to utgangspunktene. Til grunn for disse påstandene ligger det hos alle forfattere en oppfatning om at rasjonelle hensyn, som tanken på familie og utsikten til utkomme, veide tungt i valg av ektemake i hele tidlig moderne tid. Med dette i tankene kan man spørre seg hvilke egenskaper som kunne virke særlig fordelaktige på ekteskapsmarkedet.

1.2.2 Fordelaktige egenskaper

Til tross for at ideen om det romantiske ekteskapet hadde fått innpass på 1700- og 1800-tallet, trekker forskere frem en rekke krav som ble lagt til for valg av ekteskapspartner. Både kvinner og menn kunne med andre ord bedre sine sjanser på ekteskapsmarkedet gjennom å inneha visse kvalifikasjoner.

¹⁶ Johansen (2001)

¹⁷ Telste, i Sogner (2003): 134

Av fordelaktige egenskaper trekker etnologen Ørnulf Hodne frem viktigheten av å fremstå som ”dugelig”. For en bondejente dreide dette seg først og fremst om å kunne utføre de arbeidsoppgavene hjemmet og gården krevde av henne, mens en gutt måtte ha kjennskap til et yrke, om det så var jorddyrking skogsdrift, fiske, eller annet. Disse kriteriene hadde alle tilknytninger til det økonomiske aspektet ved ekteskapet. Uten praktisk erfaring ville man ha vanskelig for å styre den økonomiske bedrift som ekteskapet var.¹⁸ Kari Telste trekker også frem dugelighet som en viktig egenskap hos en potensiell partner, men legger i tillegg til ”dyd”. For mannens del var det her snakk om å være i besittelse av egenskaper som pålitelighet, oppriktighet og stødighet, mens det for kvinner snarere var snakk om å være skikkelig, sømmelig og trofast.¹⁹ Dyd kunne slik likestilles med ”æresbegrepet”, som i mannens tilfelle var knyttet opp mot hans evne og vilje til å holde et løfte, mens det for kvinnens del dreide seg om hele hennes levesett. En kvinne måtte ikke bare vise ”sømmelig” atferd i samvær med andre menn, men også oppføre seg skikkelig og kristelig i sin omgang med Gud og mennesker.²⁰

Ifølge Kari Telste ble gode dyder og dygder ofte forbundet med de øvre sosiale lag.²¹ Den norske demografen Ståle Dyrvik velger også å trekke frem sosial rang som en bestemmende faktor for ekteskapsinngåelsen. Dyrvik hevder at de øvre sosiale lag av samfunnet var mest ettertraktet på ekteskapsmarkedet, og slik hadde størst sjanse for å kunne bli gift. I det norske bondesamfunnet skulle dette føre til et noe ulikt giftermålmønster for de forskjellige lag av samfunnet, både ved at gårdbrukerkvinner langt på vei ble foretrukket fremfor husmannskvinner, samt at gårdbrukere ofte hadde forrang i valg av ekteskapspartner til sammenligning med husmenn.²² Ut fra dette er det mulig å tenke at dersom man hadde forrang i valg av ektefelle, ville man også ha større mulighet for å tilsidesette rasjonelle hensyn til fordel for romantiske intensjoner. Edward Shorter påstår imidlertid at man i de øvre sosiale lag måtte tenke mer rasjonelt i valg av ektefelle. Dette fordi økonomiske faktorer veide tyngre i de øvre lag av befolkningen som hadde noe å forsvare, enn for de dårligere stilte.²³ Dette skulle også få konsekvenser for ekteskapsmønsteret til den øverste samfunnseliten i en geografisk forstand. Mens en undersøkelse av Letten Fegersten Saugstad og Ørnulf Ødegård

¹⁸ Hodne (2002): 12

¹⁹ Telste i Sogner (2003): 125

²⁰ Telste (2000): 132-134

²¹ Telste i Sogner (2003): 125

²² Dyrvik (1970), Det norske bondesamfunnet var i hovedsak oppdelt i en gårdbrukerklasse (selveiere og leilendinger) og et husmannsvesen.

²³ Shorter oversatt av Busck (1979): 165-178

for områdene Vang og Slidre viste at de aller fleste ekteskapspartnere fant hverandre innenfor et begrenset geografisk område, hevder Anna Tranberg at det til tross for et slik mønster, utgjorde en forskjell hvor høyt man befant seg i bygdehierarkiet. Jo høyere sosial status, jo lenger dro man for å lete etter et godt gifte.²⁴

Til tross for at det romantiske ekteskap kan virke til å være en realitet i tidlig moderne tid, viser de rådende normene for ekteskapsmarkedet i denne perioden at det var en rekke krav som stiltes til en fordelaktig ekteskapspartner. Forfatterne hevder at besittelse av egenskaper som dygd og dyd, eller det å befinne seg i det sosiale toppskiktet kunne fremme ens sjanse på ekteskapsmarkedet. Samtidig kunne disse forholdene også legge begrensninger på hvem man kunne velge som passende ektefelle. Et viktig spørsmål er imidlertid om det er mulig å skille mellom andre grupper i samfunnet, utover de rent økonomiske og sosiale, som kan tenkes å ha hatt ulike giftermålssjanser.

1.2.3 Kjønn, søskenlag og omgifte

Ifølge Ståle Dyrvik er det i denne sammenheng grunn til å skille mellom menn og kvinner. Mens menn utgjorde etterspørselen, utgjorde kvinner tilbudet på ekteskapsmarkedet. Kvinner var med andre ord de som ble valgt, fremfor å være de som selv valgte ekteskapspartner. At menn var de som tradisjonelt valgte ekteskapspartner, var ifølge Dyrvik et resultat av at menn ofte var de som satt med eiendom. Tilgangen på eiendom ble slik ikke bare avgjørende for om en mann kunne gifte seg, men også når han kunne gifte seg. Dyrvik peker imidlertid på at dette ekteskapsmønsteret skapte en rekke utfordringer for kvinner. Kvinner ble ikke bare rangert ut fra sosial rang, men ifølge Dyrvik også ut i fra alder, hvor lav giftealder var det foretrukne.²⁵ Familiehistorikeren Sølvi Sogner hevder at dette giftermålmønsteret skulle fikk betydning for kvinners sjanser på ekteskapsmarkedet. Hun viser her til at 1700-tallet var preget av et kvinneoverskudd,²⁶ noe som i utgangspunktet resulterte i at menn i større grad enn kvinner opplevde å bli gift. Når kvinner i denne perioden samtidig hadde lengre levealder enn menn, ble skjevheten i systemet bare ytterligere forsterket.²⁷

²⁴ Sogner (2003), siterer Tranberg (1993)

²⁵ Dyrvik (1983): 141-142

²⁶ På 1700-tallet var det 90 menn pr. 100 kvinner. Sogner (1990); 56

²⁷ Sogner (1990): 56

I tillegg til å kunne skille mellom menns og kvinners rolle på ekteskapsmarkedet, hevder Aud Tretvik at plassering i familierekken kunne virke avgjørende for retning og innhold i en persons liv. Tretvik trekker i denne sammenheng blant annet frem konsekvensene av odelsretten.²⁸ For selveiende gårdbrukere fulgte gårdsbruket odelsretten. Denne ble hovedsakelig bestemt av alder og kjønn, hvor eldste ektefødte sønn fikk odel på gården dersom det var sønner i søskenflokket. Deretter fulgte eventuelle brødre, så eldste datter og til sist yngre søstre. Ut i fra denne arveregelen er det mulig å tenke at odelsarvingen stilte med en betydelig fordel på ekteskapsmarkedet til sammenligning med sine yngre søsken. Med utgangspunktet i bygden Vegusdal østen Sundet, hevder Knut Mykland at et slikt skille særlig gjorde seg gjeldende i Råbygdelaget på 1600- og 1700-tallet. Ikke bare var odelsbonden sikret et utkomme for fremtiden, men samtidig var det et viktig punkt ved skifte å skulle sikre odelsgutten trygge kår for å kunne sikre at gården forble i slektens eie. Av samme grunn ble det satt billigst mulig takst på eiendommen odelsgutten skulle overta, samtidig som at slektsgården i stor utstrekning forble udelt. Dette førte til at odelsarvingens fremtid ble sikret, mens situasjonen ble en annen for hans søsken som i høyden fikk en arv å støtte seg til.²⁹

På ekteskapsmarkedet finner man også enkefolk. Frem til andre halvdel av 1700-tallet var omgifte svært vanlig i hele landet.³⁰ Selv om en rekke enkefolk i likhet med odelsarvingen satt igjen med et gårdsbruk etter endt ekteskap, stilte de ikke på lik linje på ekteskapsmarkedet. Som følge av odelsretten kunne ikke selveiende bønder tilby nye ektefeller annet enn bruksrett til gården, inntil en eventuell sønn fra tidligere ekteskap var gammel nok til å overta. I en hovedoppgave om giftermål og enkestand for bønder i Randaberg på 1700-1800 tallet, avdekker Heidi Sele at dette trolig resulterte i at omgifte var mindre vanlig blant selveiende gårdbrukere enn blant leilendinger, hvor man ikke var bundet av odelsretten. Sele hevder imidlertid at omgifte blant selveiende bønder var et tegn på at et romantisk ekteskap hadde funnet sted, nettopp som følge av begrensningene odelsretten la.³¹ Ifølge David Gaunt var enkefolk i de fleste tilfeller også mer fristilte fra familiekontroll ved omgifte enn ved første ekteskap.³² Ved enkestand hadde man imidlertid ikke bare mistet en ektefelle, men også en viktig arbeidspartner og ressurs, og et raskt omgifte kunne i enkelte tilfeller bli tvingende nødvendig. Hanne Marie Johansen påpeker i denne sammenheng at det

²⁸ Tretvik i Winge (1998): 58

²⁹ Mykland (1973)

³⁰ Homlong i Sogner (2003): 42

³¹ Sele (2005): 46 og 102

³² Gaunt (1996): 176-184

var vanlig at enkemenn giftet seg opp igjen i større grad enn enker. Dette kunne være et resultat av at kvinner ved enkestand fikk en rekke rettigheter som på mange måter likestilte de med mannen, men kunne også forklares ut fra at enker som regel hadde høyere alder enn kvinner ved førstegangsgifte. Enker stilte slik lenger bak på ekteskapsmarkedet enn menn, som ikke i like stor grad ble rangert etter alder.³³

På bakgrunn av forskningslitteraturen under punkt 1.2.3 virker det med andre ord til å være hensiktsmessig å foreta et skille mellom kjønn, plassering i søskenlag, og mellom førstegangsgifte og omgifte for å fullt ut kunne belyse min problemstilling i denne oppgaven.

1.3 Begrepsavklaring

I likhet med historikere som Shorter og Stone velger jeg å se det romantiske ekteskapet som en motpol til det rasjonelle ekteskapet.³⁴ Ved det romantiske ekteskap står ”personlig lykke” i fokus, og man velger partner ut fra følelser som kjærlighet og seksuell tiltrekning. Ved det rasjonelle ekteskap vektlegger man derimot det mest fornuftsmessige eller hensiktsmessige for en selv og/eller ens nære omkrets.

På bakgrunn av den presenterte forskningslitteraturen velger jeg å se ulike elementer ved det rasjonelle ekteskapet, med det romantiske ekteskapet som en motpol til disse. Valget kan være tatt ut fra økonomiske hensyn, som utsikten til et utkomme eller det å skulle opprettholde familieformuen. Videre kunne man vektlegge sosial status, med ønske om å bevare sin egen og familiens anseelse. Man kunne også velge ekteskapspartner ut fra et ønske om å styrke samholdet i nabolaget, og/eller sette fokus på personlige egenskaper og ferdigheter som dygd og dyd. Dyder og dygder er elementer som er vanskeligere å dokumentere enn økonomiske, sosiale og geografiske faktorer, og jeg velger derfor å se bort fra disse.

Det er viktig å understreke at de ulike elementene av rasjonalitet kan ha virket sammen og slik ikke nødvendigvis er gjensidig utelukkende. Likeledes kan både romantiske og rasjonelle momenter ha vært til stede ved ekteskapsvalget, noe som kan gjøre det vanskelig å avgjøre hvorvidt det er snakk om det ene eller det andre. En siste mulighet er også at det som tilsynelatende kan virke som et rasjonelt ekteskap, kan vise seg og være det motsatte og

³³ Johansen (2004)

³⁴ Bl.a. Stone (1977) og Shorter (1979)

omvendt. Min intensjon er ikke å skulle konstatere antallet romantiske og rasjonelle ekteskap for perioden, men heller prøve å avdekke tendenser for å kunne si noe om valgfrihet i forbindelse med ekteskapsinngåelsen i perioden på 1700- og 1800-tallet

Det er videre viktig å poengtere at et romantisk ekteskap ikke er ensbetydende med et selvbestemt ekteskap, og at et rasjonelt ekteskap heller ikke er det samme som et arrangert. Et selvbestemt ekteskap kan like mye være fundert på fornuft som på følelser, mens et familiestyrt ekteskap ikke nødvendigvis utelukket at de to partene skulle ha romantiske følelser for hverandre. Man har med andre ord å gjøre med to ulike motsetningsforhold: Det rasjonelle mot det romantiske ekteskapet, samt det arrangerte mot det selvbestemte. Jeg vil imidlertid gå ut ifra at det er en større sammenheng mellom et selvbestemt og et romantisk ekteskap, og mellom et rasjonelt og et arrangert ekteskap, enn motsatt tilfelle. En utvikling mot et friere ekteskapsmønster vil slik trolig også innebære en utvikling mot et mer romantisk ekteskapsmønster.

1.4 Hypoteser og kilder

1.4.1 Hypoteser

Med utgangspunkt i begrepsavklaringen og den presenterte forskningslitteraturen, samt en teori av Ståle Dyrvik som går ut på at en stor aldersforskjell mellom ektefellene tydet et rasjonalistisk ekteskap.³⁵ har jeg formulert to hovedhypoteser som har til hensikt å belyse den skisserte problemstillingen, og danne bakteppet for denne masteroppgaven. Den første delen av hypotesen belyser den delen av problemstillingen som tar sikte på å registrere hvorvidt det skjer en utvikling mot et mer romantisk ekteskapsmønster mellom mine to perioder, mens den andre delen av hypotesen differensierer mellom ulike samfunnsgrupper som kan tenkes å ha stilt med ulike forutsetninger på ekteskapsmarkedet:

Et romantisk ekteskap virker til å ha større mulighet for å kunne bli realisert i tilfeller hvor man verken hadde stor aldersforskjell til sin ektefelle, ble utsatt for press fra familie og nærmiljø, eller hvor hensyn til sosial status eller utsikten til et utkomme virker styrende på valget av ekteskapspartner. I motsatt tilfelle er det grunn til å tro at rasjonelle hensikter dominerer valget. Videre tyder en rekke forhold på at valg av ekteskapspartner blant

³⁵ Dyrvik (1983) Dette vil jeg komme nærmere inn på i kapittel 3

selveiende bønder fortøner seg forskjellig alt etter hvor man befinner seg i søskenflokket, hvilket kjønn man har, og om det er snakk om førstegangsgifte eller omgifte.

Mens den andre delen av hypotesen lett lar seg måle, byr den første delen av hypotesen på problemer i forhold til hvordan abstrakte begreper som romantikk og rasjonalitet best kan operasjonaliseres. De tre forholdene som er pekt på som avgjørende i denne sammenheng: alder, sosiale/økonomiske faktorer, og nærmiljø/familie, vil imidlertid fungere som utgangspunkt for kapitlene 3, 4 og 5 i denne oppgaven, hvor jeg også vil komme nærmere inn på denne problemstillingen.

1.4.2 Kilder

For å kunne belyse spørsmålene som disse hypotesene reiser for mitt område, er det først og fremst viktig å skaffe en oversikt over inngåtte ekteskap for de to periodene. Her har jeg i all hovedsak valgt å støtte meg til gårds- og slektshistorien for Iveland. Bygdebøkene for området er forfattet av Aslak Fjermedal, og omfatter i tillegg til ”Iveland gards og ættesoge”, to kulturhistoriebøker.³⁶ Fordelen med å ta utgangspunkt i gårds- og slektshistoriebøkene for en slik undersøkelse, er at de henter sine opplysninger fra en rekke primærkilder. Ved å ta utgangspunkt i bygdebøker vil jeg slik kunne redusere arbeidsmengden betraktelig i forhold til hva som hadde vært tilfelle dersom jeg gikk direkte til primærkilden. I kapittel 2 vil jeg komme nærmere inn på bruken av bygdebøker som historisk kilde. Her vil jeg se nærmere på tre av de viktigste primærkildene som bygdeboken for Iveland bygger på, nemlig kirkebøker, matrikler og skifteprotokoller.

Kirkebøkene (ministerialbøkene) gjaldt registrering av kirkelige handlinger som dåp, vielse og begravelse, og ble nedtegnet av presten for det geistlige embetsdistriktet, prestegjeldet. Den eldste kirkeboken for Iveland starter i 1706 og befinner seg ved Statsarkivet i Kristiansand. En av utfordringene ved å nærme seg kirkebøker som historisk kilde er særlig knyttet til den skriftlige tolkningen. Kirkebøkene er skrevet med gotisk håndskrift hvor den enkelte prest hadde sitt skriftlige særpreg. I de eldste kirkebøkene er også den liturgiske kalender tatt i bruk³⁷ i tillegg til at prestene benyttet seg av latinske benevnelser på de ulike dagene. For å kunne forstå denne terminologien og bestemme datering, er det nødvendig å

³⁶ Fjermedal: *Iveland Gards og ættesoge* (1955), *Ålmann kultursoge I* (1962) og *II* (1969).

³⁷ Året begynner med første søndag i advent, og datering skjer med utgangspunkt i kirkeårets fester og høytider. Bjerås (1997)

benytte seg av tilgjengelige hjelpemidler.³⁸ Selv med denne kunnskapen er det alltid rom for feiltolkning. Man skal heller ikke utelukke at den enkelte prest har skrevet ned uriktige opplysninger, eller rett og slett utelatt å dokumentere enkelte hendelser. I tillegg er kirkebøkene for 1700-tallet i Iveland ført kronologisk, noe som i praksis betyr at alle typer kirkelige handlinger blir ført om hverandre.

For å kunne få innsyn i brudefolkens samtidige eller forventede økonomiske verdi på ekteskapsmarkedet, peker matrikler og skifteprotokoller seg frem som nyttige redskaper. Hensikten med matriklene var i utgangspunktet å få en oversikt over de enkelte gårders skatteevne for å kunne fordele skattebyrden på en mer rettferdig måte. En matrikkel gir slik innsyn i eiendommer, deres beskaffenhet og relative verdi (skyld) i forhold til andre eiendommer.³⁹ Skifteprotokollene belyser på sin side de økonomiske verdier som ikke blir tatt med i matriklene. De inneholder en oversikt over offentlige arveskifter foretatt etter avdøde personer, og viser hva han eller hun hadde av eiendom, løsøre og gjeld.⁴⁰ Videre får man i matriklene en angivelse av matrikelnummer/adresse og eier/opsitter for den enkelte eiendom. I likhet med kirkebøkene må man til statsarkivet i Kristiansand for å finne materiale fra det lokale matrikuleringsarbeidet. De første landsomfattende matrikler for landsdistriktene kom i 1660-årene. Deretter fikk man et matrikelutkast i 1723 og en matrikkel i 1838, som vil være aktuell for min periode.⁴¹ Skifteprotokoller ble ført av sorenskriveren som i dette tilfellet til Vestre Råbyggelag sorenskriveri. Som følge av en brann i 1792, ble en rekke av kildearkivet for Vestre Råbyggelag ødelagt. Skifteprotokollene er derimot berget for perioden 1699-1705 og fra 1720 og fremover. Skifteprotokollene er også å finne i Statsarkivet i Kristiansand.⁴²

³⁸ Bjerkås (1997): 46-50

³⁹ Johannessen (2006)

⁴⁰ Mykland (2003): 391

⁴¹ Mykland (2003): 168-169

⁴² Fjermedal (1955): 13

2. GIFTERMÅL I IVELAND

2.1 Innsamlet materiale

Som nevnt i innledningskapittelet er det innsamlede materialet over ekteskapsinngåelser i Iveland hovedsakelig bygd opp på grunnlag av bygdebøkene for området. Av den grunn har jeg under punkt 2.1 valgt å gå nærmere inn på bruken av bygdebøker som historisk kilde. Videre vil jeg presentere de typene av opplysninger jeg har sett som relevante å hente ut fra bygdebøkene for å kunne svare på oppgavens problemstilling, og samtidig si noe om hvordan jeg har gått frem for å registrere det innsamlede materialet.

Bygdeboken for Iveland er skrevet av Aksel Fjermedal. Dette er et trebindsverk som består av en gårds- og slektshistoriebok, og to kulturhistoriebøker.⁴³ I tillegg til disse har jeg også måttet støtte meg til bygdebøker for andre områder enn Iveland for å kunne få en oversikt over de aktuelle ekteskapene. Særlig har dette vært viktig i tilfeller hvor den ene ektefellen har kommet utenfra. Her har bygdebøker fra omkringliggende distrikter som Birkenes, Hornnes, Hægeland, Vegusdal, Vennesla og Øvrebø vært relevante.⁴⁴

Som tidligere beskrevet er fordelene med å ta utgangspunkt i bygdebøker ved en slik undersøkelse at de henter sine opplysninger fra en rekke relevante primærkilder, deriblant kirkebøker, matrikler og skifteprotokoller. Bygdebøkene gjør med andre ord informasjonen i disse kildene lettere tilgjengelig, men samtidig innebærer dette også at jeg må ta en rekke forhåndsregler før jeg velger å støtte meg til de opplysningene bøkene gir. Selv om bygdebøkene bygger på primærkilder, er de selv ingen primærkilde til kunnskap om fortiden. Tvert imot er bygdebøkene bearbeidet materiale, noe jeg må være særlig oppmerksom på ved bruken av dem. Ingen av bygdebøkene jeg tar utgangspunkt i har direkte referanser til hvor de henter informasjonen fra. Unntakene er ved muntlig overleverte historier, og i tilfeller hvor bygdebokforfatteren er uenig med det som er oppgitt i primærkildene. Underveis i arbeidet har det derfor vært nødvendig å foreta stikkprøver for å kunne gjøre en vurdering av om det er samsvar mellom det som hevdes i bygdebøkene og det som står i kildene. Dette har jeg gjort

⁴³ Fjermedal: *Iveland Gards og ættesoge I* (1955), *Ålmenn kultursoge II* (1962) og *III* (1969).

⁴⁴ **Birkenes:** Tveite (1969): *Birkenes- Gard og grend*. **Hornnes:** Uleberg (1969): *Hornnes Gards- og ættesoge*. **Hægeland:** Åsen (1951a): *Hægelands-boka, gard og ætt*, **Vegusdal:** Setane (1995): *Vegusdal Gards og ættesoge*. **Vennesla:** Tveite (1956): *Vennesla - Gard plass og ætt*, **Øvrebø:** Åsen (1951b): *Øvrebø-boka, gard og ætt*.

ved å sammenligne enkelte opplysninger fra bygdebøkene med kirkebøker og skifteprotokoller som er å finne Statsarkivet ved Kristiansand. Disse stikkprøvene har langt på vei vist at opplysningene jeg finner i bygdebøkene er troverdige.

Et annet problem som melder seg ved bruk av bygdebøker er at de varierer både i henhold til innhold og fullstendighet. Særlig mangelfulle er enkelte av bøkene som dekker områder utenfor Iveland. Bygdebøkene fra Vennesla og Birkenes av John Tveite peker seg ut i negativ retning. Både ved å være uoversiktlig, og ved å gi mangelfulle opplysninger utover de personer som gikk inn i en av brukerrekkene. Bøkene for Øvrebø og Hægeland gir til tider også få opplysninger utover dette, men er til gjengjeld oversiktlig. Vegusdal gårds- og slektsbok er skrevet etter modell av Iveland og ligner i oppbygging mye på denne boken. Til tross for at det også finnes hull og usikkerhetsmomenter i bygdebøkene for Iveland og Vegusdal, utgjør de til sammenligning de mest fullstendige bøkene som er benyttet i denne undersøkelsen.

2.2 Avgrensning og bearbeiding av kilder

I arbeidet med å skulle registrere antall ekteskap i Iveland i periodene 1720-1760 og 1800-1840 har jeg sett det mest hensiktsmessig å registrere alle ektepar med "tilknytning" til Iveland. Begrepet tilknytning må her forstås som alle ektepar hvor en eller begge ektefeller er født i Iveland, samt bor her og blir gift innenfor et av de to tidsrommene 1720-1760 og 1800-1840. Ved omgifte er det imidlertid nok at enken eller enkemannen tidligere har vært gift med en person med tilknytning til Iveland og selv bor der i etterkant av at ektefellen har falt bort. Grunnen til at jeg har valgt å kun se på de ektefeller som er født i Iveland og som bor der i etterkant av ekteskapet, er både fordi jeg ser på dette som en måte å begrense utvalget på, slik at det verken blir for stort eller u håndterbart, samtidig som det også er et resultat av kildesituasjonen. Opplysninger om personer som enten kommer utenfra Iveland og gifter seg i Iveland, eller personer som er født i Iveland men gifter seg utenfor sognegrensene, er dårlig dekket i gårds- og slekshistorieboken for Iveland, og det er heller ikke alltid like lett å få tak i opplysninger om disse i andre bygdebøker. Ved å velge det første alternativet vil jeg også her kunne få en spredning utenfor sognegrensene ved at den ene ektefellen opprinnelig kommer utenfra. Jeg vil likevel kunne føre en større kontroll nettopp ved at en eller begge har tilknytning til Iveland.

Det er først og fremst bygdebøkenees gårds- og slektshistorier som gir kunnskap om de aktuelle ektepar. Ivelands *Gards og ættesoge* er inndelt i 64 kapitler, hvor hvert kapittel representerer en matrikkelgård i området. Kapitlene starter med en innledningsdel som omhandler den enkelte matrikkelgårds opprinnelse og beliggenhet, samt en oversikt over hva de ulike matrikler sier om gårdsbruket og hvem som bodde der på tidspunktet hvor det ble holdt folketellinger. Deretter følger en kronologisk oversikt over eier- og brukerrekken for matrikkelgården og de enkelte gårdsbruk. Opplysningene som her kommer frem, utgjør grunnstammen i materialet mitt og er blitt systematisk registrert i tabeller for hvert av de aktuelle ekteparene. Tabell 1 er et eksempel på en av disse tabellene:

Tabell 1: Eksempel på registrering av ekteskap i tabell

Ekteskapsår:	1802		Kategori:	1	
Mann:	Ellef Thorsen Kuårstøl		Kone:	Anne Ånonsdatter Frikstad	
Født/død	1773-1832		Født/død:	1773-1831	
Alder ved ekteskap	29		Alder ved ekteskap	29	
Eldst/ynge bror	Yngre		Eldst/ynge søster	Eldst	
Yrke	Skomaker		Yrke:	-	
Tidl. ektefelle	-		Tidl. ektefelle:	-	
Tidl. ekteskap b/s	-		Tidl. ekteskap b/s	-	
Fra:	15. Kuårstøl		Fra:	48.1 Frikstad, nedre	
Verdigruppe	1		Verdigruppe:	1	
Antall km	22,3		Antall gårdsgrenser	4+	
Til	48.1 Frikstad, nedre		Verdigruppe:	1	
År skjøte	1807, Gården ble overført til eldste datter og mannen hennes				
Foreldre død	Far: 1792*	Mor: 1782*	Foreldre død:	Far: 1807	Mor: 1778*
Siste skifte	Far: 1792	211/0 rd.	Siste skifte:	Far: 1807	454/208 rd.
Barn:	navn:		født:	merknader:	
Eldste bror	Thor Ellefsen Frikstad		1803	Ugift	
-	Ånon Ellefsen Frikstad		1805	Død 1807	
Yngre bror	Ånon Ellefsen Frikstad		1808	Gift i Iveland, 1834	
Yngre bror	Ole Ellefsen Frikstad		1810	Gift i Iveland, ?	
Yngre bror	Salve Ellefsen Frikstad		1812	Gift i Iveland, 1847	
Kommentar					

Kilde: Fjermedal 1955

Som i tabell 1 blir ektefellene i de ulike tabellene for det første oppført med fornavn og farsnavn, i tillegg til fødselsår, dødsår og årstallet for når de giftet seg. Disse opplysningene gjør det blant annet mulig å beregne hvor gamle ektefellene var når de giftet seg, hvor stor aldersforskjell det var mellom dem, og hvor lenge ekteskapet varte. I tillegg får jeg her opplysninger om hvorvidt det dreide seg om førstegangsgiftermål eller om noen av ektefellene hadde vært gift tidligere, samt hvor den enkelte ektefelle plasserte seg i

søskenrekken. Dette er viktig informasjon i forhold til å skulle kunne gruppere ektefellene i mine perioder, for deretter å kunne si om giftermålsmønsteret varierte mellom de ulike kategoriene. I tabell 1 er det eksempelvis Ellef Thorsen og Anne Ånonsdatter som har giftet seg. Ekteskapet sto i 1802 og var begges første ekteskap, derav kategori 1.⁴⁵ Både Ellef og Anne var 29 år da de giftet seg og var slik jevngamle. De døde også med ett års mellomrom som henholdsvis 58 og 59 år gamle. Ellef var yngre bror, mens Anne var eldste søster i hver sin søskenflokk.

For det andre er ektefelles hjemsted og gården hvor de etablerer seg etter inngått ekteskap tatt med i tabellen. Dette for blant annet å kunne registrere den geografiske avstanden mellom ektefellene. Geografisk avstand kan vise seg å være av betydning for å kunne si om man hadde muligheten til å velge ektefelle uten å måtte forholde seg til den nære familie eller nabolag. Her blir det samtidig avgjørende å se på hvorvidt den geografiske avstanden til ektefellen endret seg ettersom ektefellenes foreldre var i live eller døde. Foreldrenes dødsår er derfor også registrert i tabellene. I de tilfeller hvor disse er døde før ekteskapsinngåelsen har funnet sted, er dette markert med stjerne. Som vist i tabell 1 var begge av Ellef sine foreldre døde da han giftet seg med Anne i 1802. Anne hadde på sin side fremdeles en far i live ved ekteskapsinngåelsen. Videre lå gårdsbrukene hvor Anne og Ellef hadde vokst opp begge innenfor sognegrensen, men på hver sin kant av Iveland. Mens Ellefs oppvekststed Kuårstøl, lå helt i sør, lå Nedre Frikstad langt mot nord. I luftlinje lå disse gårdene over 2 mil fra hverandre, og man måtte passere over 4 gårdsgrenser for å komme dit.⁴⁶

Kunnskap om de to ektefellenes oppvekststed kan videre gi meg informasjon om det var samsvar mellom størrelsen på gårdsbruket ektefellene vokste opp på og hvor de endte opp. Med andre ord, hvorvidt økonomi var av betydning i forhold til valg av ektefelle. Som sett i tabell 1 vokste Ellef opp på gårdsbruket Kuårstøl, som i tabellen er rangert som verdigruppe 1. I kapittel 4 vil det komme frem at dette er den laveste verdigruppen av selveiende gårdsbruk i Iveland. Anne vokste likeledes opp på et gårdsbruk som plasserte seg innenfor verdigruppe 1, bruk nr. 1 ved nedre Frikstad. I 1807, 5 år etter ekteskapsinngåelsen fikk Anne og mannen Ellef skjøte på denne gården. Dette skyldes at Anne ikke hadde noen brødre og

⁴⁵ Kategori 1 innebærer at begge ektefeller gifter seg for første gang. Se nærmere forklaring til tabell 3 s.23

⁴⁶ I kapittel 5 om geografisk avstand, er over 4 gårdsgrenser regnet som den største avstanden mellom gårdsbruk innenfor Iveland.

dermed var den som indirekte overtok gården etter sine foreldre. Slik endte de begge også opp på en eiendom innenfor verdigruppe 1.

Som en tredje type opplysning kan jeg videre få innblikk i ektefellenes økonomiske situasjon ved giftermål gjennom skifter. I tabellene har jeg derfor laget en kategori skifteopplysninger etter ektefellenes foreldre. Ved første ekteskap dreier dette seg om siste skifteopplysning etter den enkeltes foreldre, mens jeg har konsentrert meg om skifteopplysninger etter avdødes ektefelle ved omgifte. Tallene vil kunne bli brukt som en pekepinn på om det var samsvar mellom hva slags eiendomsgruppe den enkelte kom fra eller bodde ved og størrelsen på skiftet. For både Ellef og Anne stammer siste skifte fra avdøde far. Dødsskiftet sto i 1792 etter Ellefs far og i 1807 for Annes far. Brutto- og nettoverdien var på henholdsvis 211 og 0 riksdaler i Ellefs tilfelle, og 452 riksdaler og 208 riksdaler i Annes tilfelle.

I tabellene har jeg til slutt lagt inn opplysninger om ektefellenes eventuelle barn. Disse opplysningene brukes som indikator på når ekteskapet er inngått der dette er ukjent.⁴⁷ I tillegg kan de vise hvor lang tid det tok mellom inngåelsen av ekteskapet og førstefødte barn. Dette kan gi en pekepinn på om ekteskapet var fremkalt av førektekapelig samvær. Videre er opplysningene viktige i forhold til å få informasjon om hvor enkelte personer har blitt av som i utgangspunktet ville vært aktuelle ekteskaps partnere i en av mine perioder, men som likevel ikke er å finne blant mine registrerte ekteskap.⁴⁸ Enkelte av disse kan ha forblitt ugift, som omstendighetene er for Thor, en av Anne og Ellefs sønner, de kan ha flyttet til steder utenfor Iveland og etablert seg der, eller det kan rett og slett være at skjebnen til den enkelte er ukjent.

Ukjente variabler går også igjen i begge perioder i alle av de overnevnte kategoriene. I tabell 2 har jeg derfor regnet ut hvor stor andel ukjente variabler jeg har i de mest relevante kategoriene i de to periodene.

⁴⁷ Se side 25

⁴⁸ Se tabell 8 og 9

Tabell 2: Oversikt over antallet ukjente i forhold til de viktigste variablene i oppgaven, 1720-1760 og 1800-1840, Iveland

	1720-1760		1800-1840	
	Ukjent	% Ukjent	Ukjent	% Ukjent
Ekteskapsår	10	6	3	1
Fødselsår mann/kvinne	30/40	17/23	2/3	1/1
Plassering i søskenrekke, mann/kvinne*	11/26	10/22	11/24	7/15
Tidligere ekteskap slutt år, mann/kvinne **	4/6	7/13	3/2	7/4
Verdigruppe hjemsted, mann/kvinne	32/57	18/33	27/42	13/20
Verdigruppe etableringssted	9	5	19	9
geografisk avstand mellom ektefeller	20	12	7	3
Begge foreldres dødsår, mann/kvinne*	59/65	51/56	29/33	18/20
siste skifte, mann/kvinne*	53/47	46/41	77/78	47/48

Kilde: Fjermedal (1955) *Her ser jeg kun på ekteskap hvor begge ektefeller inngår første ekteskap, ** Her ser jeg kun på ekteskap hvor en eller begge ektefeller gifter seg for andre gang.

Som sett i tabell 2 er det særlig perioden på 1700-tallet som markerer seg i negativ retning i forhold til antallet ukjente variabler. Dette kan ses som en direkte konsekvens av at også primærkildene er mer mangelfulle i denne perioden, sammenlignet med perioden på 1800-tallet. Kirkebøkene er her et godt eksempel. Den eldste kirkeboken for Iveland er datert til 1705, dette innebærer at opplysninger om ektefeller født før 1705 ikke er registrert her. I de kategoriene hvor det er flest ukjente i begge perioder, er det likevel først og fremst personer som kommer utenfra Iveland som trekker opp andelen. Dette skyldes at jeg i en rekke tilfeller ikke har funnet utfyllende opplysninger om disse personene i andre bygdebøker. En annen tendens som ikke kommer direkte til uttrykk i tabellen, er at opplysninger om odelsønner er mer fullstendige enn for yngre søsken. Dette er nok både resultat av prioritering fra forfatterens side, samt at opplysninger om en hovedarving som regel vil være lettest å oppdrive nettopp fordi han etablerer seg på bruket han har odelsrett til. Videre er det også registrert flere ukjente variabler blant omgifter enn blant førstegangsgiftermål. Problemet med dette er at jeg kan miste relevante data både om yngre søsken, enkefolk og om personer utenfor det selveiende bondesystemet, noe som vil gi et dårligere sammenligningsgrunnlag. Etter hvert som jeg beveger meg utover i perioden på 1700-tallet og særlig inn i og mot slutten av andre periode, blir imidlertid opplysningene i bygdebøkene mer fullstendige. Til tross for at informasjonen er ujevnt fordelt for de to periodene, håper jeg gjennom det innsamlede datamateriale å kunne avdekke tendenser som bedre vil kunne belyse den oppgitte problemstillingen.

2.3 Antall ekteskap

På bakgrunn av mine utvalgte kriterier, om at en eller begge ektefeller må være født i Iveland, samt bo der og være gift innenfor et av de to tidsrommene 1720-1760 eller 1800-1840, har jeg i alt registrert 422 ekteskap. Tabell 3 viser at det ble inngått 199 ekteskap i første periode, mot 223 i andre periode. I utgangspunktet ville jeg ha forventet meg en større forskjell mellom de to periodene, både som følge av bedre tilgang på informasjon om inngåtte ekteskap i andre periode, samt som resultat av befolkningsvekst. Som påpekt i innledningskapittelet var imidlertid folkeveksten i Iveland forholdsvis liten, selv om den økte utover i andre periode. Jeg skal ikke se bort ifra at feil har forekommet i registreringen. Særlig gjelder dette første periode som i større grad enn andre periode er preget av mangelfulle opplysninger om enkelte ektepar. Dette kan ha ført til at dobbelregistrering har forekommet dersom bygdeboken er usikker eller uklar på ekteparets opphav og fulle navn, og hvor disse ekteskapene opptrer flere ganger ved ulike gårdsbruk i distriktet. Jeg har forsøkt å ta høyde for dette ved å nøye sammenligne ekteskapene i perioden, blant annet ved å sortere ekteskapene etter ekteskapsår for å sjekke om noen ektepar går igjen for enkelte år.

Tabell 3: Fordeling av ekteskap i Iveland, kategori 1-4, 1720-1760 og 1800-1840

	1720-1760		1800-1840		Sum
Kategori 1: begge førstegangsgifte	116	67 %	164	79 %	280
Kategori 2: kvinne førstegangsgifte, mann omgifte	31	18 %	30	14 %	61
Kategori 3: mann førstegangsgifte, kvinne omgifte	23	13 %	9	4 %	32
Kategori 4: begge omgifte	4	2 %	6	3 %	10
Sum	174	100 %	209	100 %	384
Ukjente	25	-	14	-	39
<i>Sum i alt</i>	<i>199</i>		<i>223</i>		<i>422</i>

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

I tabell 3 har jeg fordelt ekteskapene på 4 kategorier. Disse kategoriene representerer ulike kombinasjoner av førstegangsgifte og omgifte. Benevnelsene kategori 1-4, vil bli benyttet utover i oppgaven for å beskrive de ulike forhold. Den første kategorien inneholder alle ekteskap hvor begge ektefeller inngår førstegangsgifte. I andre kategori har kun ektemannen vært gift tidligere, mens det motsatte er tilfelle i kategori tre, hvor det er kvinnen som står overfor et nytt ekteskap. I siste og fjerde kategori har begge ektefeller vært gift tidligere. Som vist i tabellen er det en klar dominans av ekteskap knyttet til den første kategorien. Erfaring fra undersøkelser i norske prestegjeld viser at andelen rene førstegangsgiftermål sjelden nådde

over 75 prosent.⁴⁹ Dette er heller ikke tilfellet i Iveland i første periode, hvor prosentandelen førstegangsgiftermål ligger på 67 prosent. I andre periode har imidlertid denne andelen økt til hele 79 prosent. Den store andelen førstegangsgiftermål i begge perioder må trolig ses i sammenheng med den selveiende gårdbrukerstrukturen i Iveland. Til tross for at omgifte var svært vanlig i tidlig moderne tid, virket muligens odelsretten begrensende for selveiende enker og enkemenns sjanser på ekteskapsmarkedet. Dette fordi de ikke kunne tilby en ny ektefelle mer enn bruksrett til barna var voksne nok til å overta.⁵⁰ Samtidig kan jeg ikke se bort ifra at enkelte ekteskap er feilregistrert i denne kategorien av giftermål. Enkelte kan ha vært gift tidligere uten at dette kommer frem av bygdeboken, og slik ha blitt registrert i feil kategori. Jeg har forsøkt å minske sjansen for feilregistrering ved å registrere ekteskap hvor jeg er i tvil om det kan være snakk om første ekteskap eller omgifte som ukjent. Dette er snakk om ekteskap hvor opplysninger om en eller begge partnere er svært mangelfulle, eller hvor en ektefelle har kommet utenfra Iveland, og har høy alder, og jeg ikke kan si sikkert hvorvidt han eller hun har vært gift tidligere eller ikke. De ukjente ekteskapene i de to periodene vil ikke følge med meg videre i oppgaven. Dette fordi det blir vanskelig å skulle plassere disse i en oppgave hvor skillet mellom første ekteskap og omgifte er et sentralt poeng. Det totale antallet ekteskapsinngåelser jeg vil forholde meg til fra nå er derfor 384, hvorav 174 er inngått i perioden 1720-1760, og 209 er inngått i perioden 1800-1840.

Sammenligner jeg de to periodene med tanke på antall ekteskap som er registrert som omgifte, går det frem av tabellen at disse er færre i andre periode sammenlignet med første. Selv om forskjellen er liten, kan reduksjonen i antall omgifter kanskje reflektere en generell tendens hvor omgifte mot slutten av 1700-tallet og særlig inn på 1800-tallet gikk tilbake.⁵¹ En forklaring på dette kan være at mortaliteten gikk ned mot slutten av 1700-tallet og at ektefellene dermed levde lenger. Dersom dette også stemmer for Iveland, vil jeg også forvente å se en reduksjon i antallet unge enkefolk i andre periode sammenlignet med første. Spørsmålet er om jeg også kan se utviklingen i lys av en mer romantisk tilvending til ekteskapet. Dersom omgifter i større grad enn førstegangsgiftermål ble styrt av økonomiske og sosiale hensyn, vil en nedgang i omgifter i andre periode kunne peke mot et mer romantisk ekteskapsmønster. Tar jeg tallene nærmere i betraktning, ser jeg at nedgangen av omgifte er størst i kategori 3, blant enker. Dette kan like mye peke i retning av at det i andre periode ble

⁴⁹ Dyrvik (1983): 137

⁵⁰ Dette er en problemstilling jeg vil komme nærmere inn på i kapittel 4.

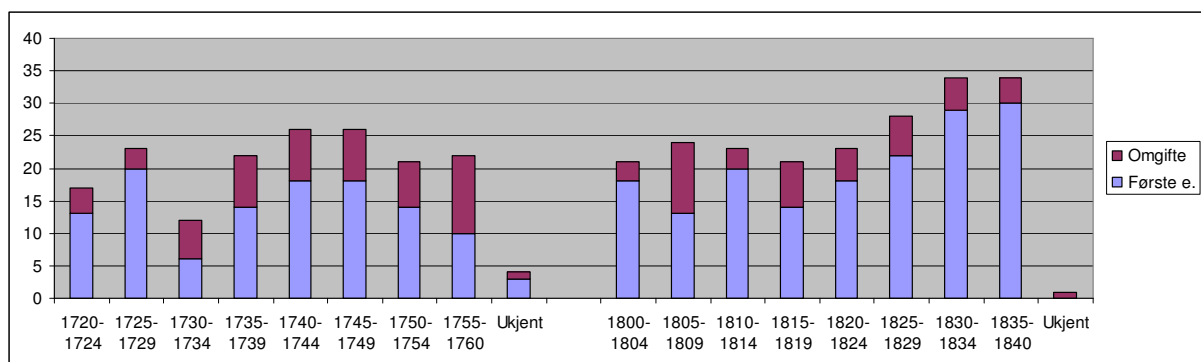
⁵¹ Homlong i Sogner (2003): 43

vanskeligere for enker å gifte seg opp igjen etter endt ekteskap, som at man fikk et mer romantisk ekteskapsmønster. Samtidig kan nedgangen i omgifte blant enker gjenspeile en tendens hvor enker i større grad kunne klare seg på egenhånd som følge av at de ved enkestand fikk rettigheter som ikke skilte de mye fra mannens posisjon i samfunnet. I neste kapittel, under punkt 3.3 vil jeg ta disse aspektene ved omgifte nærmere i betraktning for å kunne få en bedre forståelse av de endringene som skjedde mellom periodene.

2.4 Fordeling av ekteskap på 5-års bolker

Diagram 1 gir en grafisk fremstilling av hvordan de 384 ekteskapene fordeler seg utover de to periodene. I noen av tilfellene hvor giftermålsåret i utgangspunktet var ukjent, har jeg estimert et sannsynlig årstall på bakgrunn av opplysninger jeg har om ekteparets barn. Dersom et ektepar får flere barn med forholdsvis liten avstand i tid mellom dem, er det rimelig å anta at ekteskapet er blitt inngått i kort tid før første barn er født. Denne antagelsen bygger på et mønster som har vist seg gjeldene for de ektepar hvor giftermålsåret er oppgitt. Ved omgifte har jeg i tillegg brukt slutten på siste ekteskap som indikator på når det nye ekteskapet kan ha blitt inngått. Ekteskapene er i diagrammet samlet i 5-års bolker på bakgrunn av giftermålsåret. Dette har jeg gjort både for klarere å kunne se eventuelle tendenser, og videre for å kunne redusere risikoen for at feilregistrering har funnet sted i tilfeller hvor jeg kun har et trolig ekteskapsår. For å få et mest mulig oversiktlig diagram, har jeg kun valgt å dele ekteskapene inn i to kategorier. En for førstegangsgifte, hvor begge ektefeller inngår sitt første ekteskap, og en for omgifte, hvor en eller begge ektefeller har vært gift før.

Diagram 1: Fordeling av første ekteskap og omgifte på 5-års bolker, 1720-1760 og 1800-1840, Iveland

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

Diagrammet viser at førstegangsgifter fordeler seg ulikt på de to periodene. Mens perioden på 1700-tallet danner en mer eller mindre konkav bue, er andre periode preget av en relativ jevn stigning. Sammenligner jeg fordelingen i diagrammet med folkeutviklingen for Iveland i de to periodene blir bildet klarere. Som nevnt i innledningskapittelet forholdt trolig folketallet fra 1664 til 1801 seg relativt stabilt. Til sammenligning økte folketallet med 364 personer mellom 1801 og 1845. Bildet diagrammet tegner av ekteskapsinngåelsene i andre periode, kan slik tolkes i retning av en økning i folketallet. Det er derimot vanskeligere og si hvorfor antall ekteskapsinngåelser ikke forholder seg jevnere i første periode. Høyere mortalitet, samt enkelte mørketall i materialet, kan være mulige forklaringer.

Enkelte av 5-års-bolkene i de to periodene skiller seg ut fra de resterende ved å markere en større nedgang i ekteskapsinngåelser sammenlignet med resten av perioden. I perioden på 1700-tallet er dette særlig tilfelle når jeg ser på årstallene 1730-1734, og på 1800-tallet skiller årene fra 1815-1819 seg ut. Hvorvidt nedgangen i disse tidsrommene skyldes hull i materialet, eller har en forklaring i andre forhold er vanskelig å si. Ser jeg på den første bolken fra 1730-1734, kan muligens nedgangen i ekteskapsinngåelser skyldes at året 1730 kan bli ansett som et kriseår i Iveland. Fra en normal på rundt 12 døde per år, steg tallet til 29 døde i 1730 som følge av sykdom. Det er mulig at slike forhold kan ha ført til utsettelse eller vegring i forhold til det å skulle gifte seg og stifte familie. Vanskelige levekår kan muligens også ha forklaringskraft i forhold til nedgangen jeg registrerer i bolkene på 1800-tallet. Hardårene på begynnelsen av 1800-tallet kan muligens ha gitt slike utslag. For Iveland kulminerte denne vanskelige perioden i en topp i 1813, hvor hele 44 mennesker døde, mot 2 fødte barn.⁵² I diagrammet representerer imidlertid 1813 en oppgangsperiode i forhold til antallet ekteskapsinngåelser. Bolkene fra 1815 til 1824 er til sammenligning preget av nedgang, noe som muligens kan sees som en ettervirkning av kriseåret 1813. Ifølge Eilert Sundt kunne man ikke forklare svingninger i ekteskapsmønsteret ut fra økonomiske omstendigheter, men derimot som et resultat av antall føde barn flere tiår tidligere.⁵³ Jeg vil likevel tro at økonomiske faktorer må ha en forklaringskraft for Iveland, siden krisetider ser ut til å samsvare med nedgangen i antallet giftermål.

Ser jeg nærmere på spredningen av omgifte i de to periodene, ser jeg som tidligere påpekt en klar nedgang. Mens det fra 1720-1760 er registrert gjennomsnittlig 7 omgifter per 5-års bolk,

⁵² Fjermedal (1962)

⁵³ Sundt (1967)

har dette gått ned til et snitt på 6 i perioden 1800-1840. Antallet omgifter per 5-års bolk holder seg forholdsvis stabilt i begge perioder, unntakene er perioden 1755-1760 og perioden 1805-1809. Hva som forklarer disse toppunktene er vanskelig å si, men muligens kan det være en sammenheng mellom dette og at det i de samme periodene var en nedgang i antallet førstegangsgiftermål. En rekke av de som sto foran sitt første ekteskap i disse periodene valgte å gifte seg med en enke eller enkemann fremfor å gifte seg med en ekteskapspartner som også sto foran sitt første ekteskap.

2.5 Fordeling av ekteskap på kalendermåned

Ser jeg videre på hvordan ekteskapene i de to periodene fordeler seg på kalenderåret, kan dette ifølge Ståle Dyrvik gi meg en indikasjon på ekteskapets karakter. I en undersøkelse for Etne registrerte Ståle Dyrvik en opphopning av giftermål i sommermånedene og i november. Denne fordelingen ble også bekreftet i en undersøkelse om giftermålmønsteret i Sauda, utført av Berit Margrethe Ebbell Moi Olsen.⁵⁴ Ekteskapene i sommerhalvåret forklarer Dyrvik som et resultat av at sommerhalvåret både i forhold til vær og arbeidsmessig var ”ei lagleg tid for bryllup”, og dermed en vanlig tid å legge ekteskapsinngåelsen til.⁵⁵ Giftermål inngått i sommermånedene skiller seg klart ut fra novemberbryllupene, som synes å ha et slags annenrangs stempel. Ikke bare var det her en overvekt av antallet omgifter, men også ekteskap som synes å være fremkalt av førektekapelig samvær, med påfølgende graviditet som resultat. Grunnen til at sistnevnte ekteskap nettopp får en opphopning i november forklarer Dyrvik ut i fra at unnfangelsen må ha funnet sted i vår- og sommerhalvåret som var en viktig tid for kontakten mellom gutt og jente.⁵⁶

Dersom dette mønsteret også opptrer i Iveland, kan det være grunn til å spørre seg hvorvidt denne teorien er gjeldende også her. Er det med andre ord mulig å skille mellom ”nødvendighetsbryllup” og mer fristilte ekteskapsinngåelser ut fra når ekteskapsinngåelsen er inngått, eller var det mer tilfeldigheter som førte til at et ekteskap ble lagt til andre tider på året enn om sommeren? Det vil i denne sammenheng også være verdt å merke seg eventuelle forskjeller mellom første og andre periode for å kunne si om det var en utvikling mot en større frihet for individet til å velge selv.

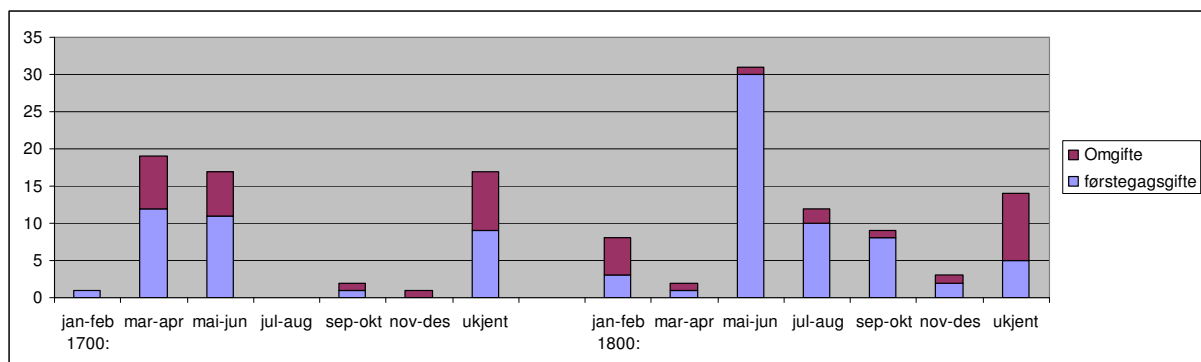
⁵⁴ Olsen (1994)

⁵⁵ Dyrvik (1970): 287

⁵⁶ Dyrvik (1970)

Problemet med å skulle gjennomføre en slik undersøkelse, er at datoen for ekteskapsinngåelsen ikke er opplistet i bygdeboken. Jeg må derfor gå til primærkildene i form av kirkebøkene for å innsyn i en slik problemstilling. Av tidshensyn har jeg valgt å kun kartlegge datoen for ekteskapsinngåelsen for de 10 første årene i første periode, og de 10 siste årene i andre periode. 10-års bolkene er valgt for å få størst mulig avstand mellom de to undersøkelsene. For omgifte har jeg til sammenligning operert med 20-års bolker. Dette fordi antallet omgifter er så få, at det ville bli vanskelig å si noe om en tendens for denne gruppen, ved å bare støtte meg til de 10 første og de 10 siste årene i utvalget. Videre har jeg også valgt å gruppere månedene i året i bolker med to måneder i hver bolk. Dette fordi måneden for når ekteskapet har blitt inngått ikke alltid er opplistet i de eldste kirkebøkene for Iveland, eller er like enkle å skulle tyde. I enkelte av disse tilfellene har jeg likevel kommet frem til et sannsynlig tidspunkt for ekteskapsinngåelsen ved å se på hvilken måned kirkelige hendelser før og etter har blitt oppført i. Dette er mulig å gjøre fordi de tidligste kirkebøkene for Iveland er ført i kronologisk rekkefølge. Resultatet av undersøkelsen er registrert i diagram 2.

Diagram 2: Fordeling av første ekteskap (1720-1730 og 1830-1840) og omgifte (1720-1740 og 1820-1840) på måneder i året, Iveland

Kilde: Kirkebøker for Evje prestegjeld og Vennesla

Diagram 2 viser at majoriteten av de utvalgte ekteskapene på 1700-tallet ble inngått fra mars til juni, mens det på 1800-tallet var et størst antall av ektefellene som ble viet fra mai til juni. Ser jeg på helhetsbildet for de to periodene, virker det til å ha skjedd en forskyvning av ekteskapsinngåelsene fra vår til sommer/høst mellom de to periodene. Det er vanskelig å si hvorfor denne endringen finner sted. At en rekke ekteskap ble lagt til sommermånedene er som tidligere påpekt ut fra et værmessig og arbeidsmessig perspektiv ikke så overraskende. Mer overraskende er det derimot at jeg på 1700-tallet får så mange ekteskapsinngåelser på våren, fordi dette var en svært hektisk arbeidstid i et typisk gårdbrukerssamfunn. Ut fra

kirkebøkene går det imidlertid frem at en rekke av ekteskapene i denne perioden virket til å være lagt til påskehøytiden. Påsken var som i dag en tid preget av en rekke høytidsdager og kan slik ha blitt utnyttet til å kombinere høytidsfeiring med bryllupsfeiring. Et relevant spørsmål i denne sammenheng er hvorvidt ekteskapsinngåelse i enkelte måneder av året indikerte utenomekteskapelig samliv og motsatt slik Dyrvik indikerer at forholdene var for Etne. Ved å se nærmere på hvilke av de utvalgte ekteparene på 1700- og 1800-tallet som fikk barn samme år eller året etter ekteskapsinngåelsen, har jeg derimot registrert at disse personene fordelte seg relativt jevnt over de ulike månedene i året i begge perioder. Det går med andre ord ikke an å skille mellom hvilke ekteskapsinngåelser som var nødvendighetsbryllup og hvilke som ikke var det ut fra hvilken måned ekteskapet ble inngått i for mitt område.

Sammenligner jeg de to periodene med tanke på fordelingen av ekteskaps partnere over de 6 månedskategoriene, virker det til å være en større spredning av ekteskapsinngåelser på 1800-tallet, sammenlignet med 1700-tallet. Ut fra de tidligere beskrevne forventningene kan dette tyde på at det i andre periode var et friere ekteskapsmønster enn i første periode. Her må jeg likevel ta et forbehold. I første periode er det registrert 40 ekteskap mot 65 i andre periode. Det er med andre ord et større utvalg på 1800-tallet, noe som kan ha virket inn på det endelige resultatet. Forskjellen mellom de to utvalgene er likevel ikke så store at det er urimelig å anta at det jeg ser i diagram 2 kan beskrive en reel tendens i forhold til fordelingen av ekteskapsinngåelsene på de ulike månedene. Sammenligner jeg fordelingen av første ekteskap og omgifte, virker det også her til å ha skjedd en endring fra 1700- til 1800-tallet. Mens omgifte i første periode i likhet med førstegangsgifte i stor utstrekning blir inngått i månedene fra mars til juni, har omgiftene i andre periode en større spredning over periodene. Mulig kan dette også tyde i retning av et friere ekteskapsmønster ved omgifte på 1800-tallet enn på 1700-tallet. Hvorvidt dette også bærer bud om et mer romantisk ekteskapsmønster er vanskeligere å si.

2.6 Oppsummering

Det er først og fremst gårds- og slektshistorieboken for Iveland som danner grunnlaget for det innsamlede materialet over inngåtte ekteskap blant personer hvor en eller begge ektefeller har tilhørighet til sognet. Denne har vist seg holdbar gjennom stikkprøver opp mot enkelte av de primærkildene bygdeboken bygger på. Med dette utgangspunktet har jeg registrert

opplysninger for til sammen 384 kjente ektepar. Av disse ekteparene er det særlig de fra perioden 1720-1760 at det opptrer en del ukjente variabler som kan få konsekvenser for videre undersøkelser i denne oppgaven. Når jeg ser på fordelingen av ekteskapsinngåelsene på 5-årsbolker, samsvarer bildet relativt godt med folkeveksten i Iveland på denne tiden. Mens første periode vitner om en lav folkevekst, virker fordelingen i andre periode til å tegne et bilde av en stigning i folketallet i perioden. Videre virker 5-årsbolkene som skiller seg ut med lavest antall ekteskapsinngåelser i begge perioder til å samsvare med nedgangstider i området. Dette er stikk i strid med Eilert Sundts hypotese om at økonomiske faktorer ikke var av særlig betydning i forhold til nedgang eller oppgang i antall ekteskapsinngåelser. Fordeling av ekteskapsinngåelser på kalendermåned viser på sin side at det har skjedd en forskyvning av giftermål fra vår til sommer/høst mellom de to periodene. I andre periode er det i tillegg en større spredning av både førstegangsgiftermål og omgifter over kalenderåret sammenlignet med første periode, noe som kan peke mot et friere ekteskapsmønster. Opphopning av ekteskapsinngåelser på enkelte måneder virker imidlertid for verken 1700- eller 1800-tallet til å kunne forklares med at enkelte ekteskap var nødvendighetsekteskap, slik Ståle Dyrvik hevder var tilfellet for Etne.

3. KJØNN, ALDER, SØSKENLAG OG ENKESTAND

3.1 Menn og kvinner ved giftermål

I innledningskapittelet satte jeg frem en hypotese som blant annet hevdet at menn og kvinner i tidlig moderne tid stiltes overfor ulike utfordringer i jakten på en ektefelle. Jeg bygde her særlig på en påstand av Ståle Dyrvik om at kvinner representerte tilbudet på ekteskapsmarkedet, mens menn utgjorde etterspørselen. Kvinner ble med andre ord valgt som ekteskapspartner, mens menn var de som valgte. Mannens rolle var ifølge Dyrvik et resultat av at han oftere enn kvinner var den som hadde tilgangen på et utkomme. Fast eiendom ble slik ikke bare avgjørende for om en mann kunne gifte seg, men også for når han kunne gifte seg.⁵⁷ At utsikten til utkomme i stor grad var bestemmende for at giftermålet kunne finne sted er også synspunktet til John Hajnal. Ifølge Hajnal var det europeiske giftermålmønsteret i det førindustrielle samfunn preget av både høy giftealder og en rekke ugifte. Dette giftermålmønsteret var nettopp et resultat av mangel på eiendom hvor mange unge måtte utsette familieetablering til et levebrød var ledig.⁵⁸ Til tross for et mønster med høy giftermålsalder, hevder Dyrvik at det også her var en forskjell mellom menn og kvinner. I motsetning til menn ble kvinner i større grad rangert etter alder på ekteskapsmarkedet, der lav giftermålsalder var det foretrukne.⁵⁹ Dette kan både tenkes som resultat av at yngre kvinner hadde en lengre fertilitetsperiode enn eldre kvinner, men også av at de rett og slett fremsto som mer attraktiv.

I de kommende undersøkelsene vil jeg prøve å kartlegge hvorvidt det fantes forskjeller mellom kvinners og menns ekteskapsmønster også i Iveland og om disse forskjellene kan knyttes opp mot en eventuell rollefordeling på ekteskapsmarkedet lik den Ståle Dyrvik skisserer. En måte å gjøre dette på, er ved å se på ulikheter i forhold til giftermålsalder, og avstand i alder til ektefelle.

⁵⁷ Dyrvik (1983): 141-142

⁵⁸ Hajnal (1965): 101

⁵⁹ Dyrvik (1983)

3.1.1 Giftermålsalder og aldersforskjell mellom ektefeller

I tabell 4 har jeg laget en oversikt over gjennomsnittelig giftermålsalder for menn og kvinner i Iveland i de to periodene 1720-1760 og 1800-1840. Tabellen viser ikke bare en forskjell mellom kjønn, men også en forskjell mellom de to periodene. Mens den gjennomsnittlige giftermålsalder for menn sank fra 29 til 27 år mellom første og andre periode, gikk den for kvinner fra 24 til 23 år. Kvinner giftet seg med andre ord i yngre alder i begge perioder sammenlignet med menn. Til tross for at forskjellen mellom menns og kvinners giftermålsalder var gått tilbake fra 5 til 4 år mellom periodene, ser jeg i tabell 4 likevel en tendens som stemmer overens med Ståle Dyrviks påstand om at kvinner giftet seg i yngre alder enn menn.

Tabell 4: Gjennomsnittelig giftermålsalder ved førstegangsgifte, 1720-1760 og 1800-1840, Iveland

	1720-1760		1800-1840	
	Mann	Kvinne	Mann	Kvinne
Giftermålsalder	29	24	27	23
Ukjent	18	25	2	2

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

Hva forklarer så forskjellen mellom menns giftermålsalder i første og andre periode? Går jeg ut fra John Hajnals påstand om at høy giftermålsalder er en pekepinn på at det er vanskelig å finne seg et utkomme, vil jeg kunne anta at det var enklere for menn å få tilgang på utkomme i andre periode sammenlignet med første, ettersom giftermålsalderen er gått ned. Hvorvidt dette er tilfellet for Iveland er derimot tvilsomt. Som beskrevet i innledningskapittelet steg folketallet i Iveland mer innenfor tidsperioden 1800-1840, enn fra 1720-1760, noe som peker i retning av at det i andre periode skulle vært trangt om eiendommene. Tilsvarende undersøkelser for andre områder i Norge har også pekt i motsatt retning, med en høyere giftermålsalder på 1800-tallet i forhold til 1700-tallet som følge av større kamp om de eksisterende eiendommene.⁶⁰ Befolkningsveksten i Iveland på 1800-tallet førte imidlertid til at det vokste frem husmannsplasser, samtidig som flere gårdsbruk ble delt opp i nye bruk. Disse nye eiendommene kan tenkes å ha demmet opp for befolkningsveksten i andre periode, slik at trengselen etter utkomme trolig var ganske lik i de to periodene. Spørsmålet er da om forskjellen mellom menns giftermålsalder heller kan tolkes som resultat av en feilkilde. I de tidligste kirkebokregistreringene er det ikke uvanlig at det forekommer feil med hensyn til

⁶⁰ Se blant annet Sele (2005): 29-30

registrering av alder,⁶¹ noe som innebærer at gjennomsnittsladeren i første periode egentlig kan ha vært lavere enn hva som kommer frem av tabell 4. Jeg går likevel ut i fra at denne omtrentlige måten å registrere alder på var lik for begge kjønn i første periode. Tabell 4 viser derfor trolig et reelt bilde av den faktiske utviklingen i forhold til aldersforskjellen mellom kjønnene.

At giftermålmønsteret for menn og kvinner virker til å bli likere i andre periode reflekteres også i tabell 5 som ser på aldersforskjellen mellom ektefellene for de to periodene. Tabellen viser at det er en større andel av ekteparene i andre periode som gifter seg innenfor kategorien med minst aldersavstand fra 0 til 3 år. I perioden 1720-1760 utgjør dette 28 prosent, mot 38 prosent i perioden 1800-1840. Ser jeg på de andre tallene i tabellen, virker det som denne oppgangen var en konsekvens av at antallet ekteskap med personer som skiller fra 4 til 7 år har gått ned i andre periode til sammenligning med første periode. Ut fra tabellen kan det nesten se ut som de to kategoriene har byttet plass mellom de to periodene. Dette ser også ut til å være tilfellet når jeg ser på de to siste kategoriene med størst aldersforskjell, fra 8 til 11 år og over 12 år. I første periode er det henholdsvis 14 og 20 prosent som finner seg en ektefelle innenfor disse to kategoriene, mens det tilsvarende er 18 og 13 prosent i andre periode. Som et helhetsinntrykk kan det slik virke som om de fleste personer i mine to utvalg finner seg en ektefelle med liten aldersforskjell, og at denne tendensen bare har blitt styrket i andre periode sammenlignet med første.

Tabell 5: Antall år mellom ektefeller hvor begge parter inngår første ekteskap, 1720-1760 og 1800-1840, Iveland

År m/m ektefeller	1720-1760		1800-1840	
0-3	24	28 %	63	38 %
4-7	32	38 %	49	30 %
8-11	12	14 %	30	18 %
12+	17	20 %	22	13 %
Sum kjente	85	100 %	164	100 %
Sum ukjente	30	-	0	-
Totalt	116	-	164	-

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

Ifølge Ståle Dyrvik kan stor aldersforskjell mellom ektefellene være et tegn på at et rasjonelt ekteskap har funnet sted.⁶² Han får her støtte av Hanne Marie Johansen som i en studie av

⁶¹ Bjerkås (2007)

⁶² Dyrvik (1983)

skilsmisse i Norge fra 1536-1909 hevder at stor skille i alder ikke ble sett som heldig for et godt ekteskap.⁶³ Til tross for en slik påstand finnes det likevel eksempler på det motsatte. I gårds- og slektshistorieboken fra Iveland fortelles det eksempelvis om ekteparet Tarald og Anne som var henholdsvis 34 år og 19 år ved ekteskapsinngåelsen i 1827. Da Tarald døde like etter bryllupet fortelles det at Anne sørget så hardt at hun ble syk og døde like etter. Aslak Fjermedal påpeker riktignok at historien endte litt annerledes enn folkemunne skulle ha det til, Anne døde først i 1830, tre år etter ektefellen, og hadde i mellomtiden vært gift på nytt.⁶⁴ Historien forteller meg likevel at det å gifte seg med en partner med stor aldersforskjell ikke nødvendigvis ble ansett som uforenelig med romantiske følelser. Til tross for dette, vil jeg tro at sannsynligheten er større for det motsatte. Dette fordi jevngamle som regel ikke bare er i samme stadie i livet, men også har hatt en større mulighet til å lære hverandre å kjenne gjennom felles aktiviteter og/eller undervisning. Tabell 5 virker slik til å vise et friere ekteskapsmønster i andre periode, sammenlignet med første periode.

Gjennom tabell 4 og 5 har jeg fått inntrykk av at det finnes forskjeller mellom menns og kvinners ekteskapsmønster når det kommer til alder. Kjønnene virker imidlertid til å nærme seg hverandre i andre perioden sammenlignet med første periode. At menns ekteskapsalder var høyere enn kvinners kan trolig ses i sammenheng med Dyrviks påstand om at menn først utgjorde potensielle ekteskaps partnere når de hadde utsikten til en eiendom, mens kvinner først og fremst ble rangert etter alder. Hvorvidt disse forskjellene også var knyttet til et ekteskapsmønster hvor menn utgjorde etterspørselen og kvinner utgjorde tilbudet, er heller tvilsomt. Jeg har vanskelig for å tro at det i Iveland eksisterte et ekteskapsmarked hvor menn var den aktive part og kvinner den passive. Ståle Dyrvik påpeker likevel et viktig skille mellom kjønn med å understreke at datidens eiendomslover favoriserte menn. Dette innebar at kvinner måtte flytte etter sin ektemann ved ekteskap, og ikke motsatt.

3.2 Plassering i søskenrekken

Hvorvidt de forskjellene jeg ser mellom kvinner og menn i den foregående undersøkelsen var det generelle mønsteret ved alle førstegangsgiftermål, kan jeg muligens få svar på gjennom å fordele ektefellene etter hvor de befant seg i søskenrekken. Forventningen om å finne forskjeller mellom søskens giftermåls mønster er både grunnet på odelsrettens karakter, som

⁶³ Johansen (2001):

⁶⁴ Fjermedal (1955): 49

favoriserte eldste sønn på bekostning av yngre søsken, og på bakgrunn av gårdbrukerstrukturen i Iveland. Siden de fleste ektefellene innenfor mine to perioder var selveiende gårdbrukere, måtte de forholde seg til odelsretten. På bakgrunn av en undersøkelse fra Vegusdal østen Sunde, hevder også Knut Mykland at odelsbøndene i Råbyggelaget ble ytterligere favorisert gjennom gunstige skifter, billig takst på gården, og ved at gårdene i stor grad forble udelt. Som en direkte følge av dette systemet er det mulig at de fleste eldste brødre i mitt utvalg hadde et særlig fortrinn overfor sine yngre brødre ved ekteskapsinngåelsen. Plassering i søskenflokket, kan til sammenligning tenkes å ikke hatt en like stor betydning for søstre, nettopp fordi de sjeldent fikk tilgang på odelsgården.

I tabell 6 og 7 har jeg valgt å dele de ulike ektefellene som opptrer i mitt datamateriale inn etter hvor de befant seg i søskenrekken. Jeg har her fordelt utvalget på eldste og yngre søsken, og videre gjort et skille mellom kjønn. I denne registreringsprosessen har jeg utelatt de av ektefellene som kommer fra andre steder enn Iveland. Dette fordi det har vist seg vanskelig å finne opplysninger om plassering i søskenflokket for denne gruppen. Ved å kun ta for meg personer som kommer fra Iveland får jeg samtidig en mer konsentrert undersøkelse noe som kan være en fordel i forhold til å kunne få en bedre forståelse av de ulike gruppens giftermålssjanser. Dette innebærer med andre ord at enkelte ektefeller av det opprinnelige utvalget blir utelatt fra de to tabellene. I første periode kom 35 ektefelle utenfra Iveland, i tillegg til at det var 9 ukjente personer i utvalget. Til sammen blir dette 44 ektefeller i første periode som ikke er regnet med i tabell 4. I andre periode var antallet ektefeller som kom utenfra Iveland 48 mot 6 ukjente, til sammen utgjør dette 54 ektefeller som ikke har fått plass i tabell 7. Som en følge av at jeg utelater disse to kategoriene i begge perioder blir kjønnsfordelingen skjev både i tabell 6 og 7, med en større andel menn enn kvinner.

Tabell 6: Fordelingen av ekteskapspartnere på kjønn og søsken, førstegangsgiftermål, 1720-1760, Iveland

<i>Søsken</i>	<i>Bror</i>		<i>Søster</i>		<i>Sum</i>	<i>%</i>
Eldst	67	36 %	36	19 %	103	55
Yngre	37	20 %	48	26 %	85	45
Sum	104	55 %	84	45 %	188	100

Kilde: Fjermedal (1955)

Tabell 7: Fordelingen av ekteskaps partnere på kjønn og søsken, førstegangsgiftermål, 1800-1840, Iveland

<i>Søsken</i>	<i>Bror</i>		<i>Søster</i>		<i>Sum</i>	<i>%</i>
Eldst	94	34 %	51	19 %	145	53
Yngre	54	20 %	75	27 %	129	47
Sum	148	54 %	126	46 %	274	100

Kilde: Fjermedal (1955)

Tabell 6 og 7 viser at de ulike søskengruppene varierer i størrelse. Den sammenlagte andelen eldste søsken er større enn for yngre søsken i begge perioder, med henholdsvis 55 prosent i første periode, og 53 prosent i andre periode. I utgangspunktet ville jeg forventet at kategorien for yngre søsken ville dominere, som følge av at det var vanlig med relativt store søskenflokker i Iveland i de gitte tidsrommene. Den store andelen av eldste søsken er imidlertid først og fremst et resultat av kategorien eldste brødre. I første periode er det 16 prosent flere eldste brødre enn yngre brødre, mot 14 prosent i andre periode. Utvalget fordeler seg til sammenligning motsatt for eldste og yngre søstre. Størst er forskjellen mellom søstre i andre periode med en forskjell på 8 prosent, mot 7 prosent i første periode.

Det kan være ulike grunner til at utvalget har blitt så skjevt fordelt. At utvalget fordeler seg jevnere for kvinner enn for menn, kan tyde på at antagelsen om at plassering i søskenflokken var av mindre betydning for kvinner enn for menn ved ekteskapsinngåelse stemmer. Tabellene burde likevel vist en enda større forskjell mellom antallet eldste og yngre søstre. Hvorfor tallene ikke forholder seg slik er vanskelig å si. En mulig forklaring kan være at selv om plassering i arverekkefølgen sjelden var av betydning for kvinner, fantes det unntak som kunne plassere døtre i en fordelaktig situasjon. I tilfeller hvor det ikke fantes sønner i familien, eller disse hadde fraskrevet seg odelsretten, kunne døtre overta foreldrenes gårdsbruk. Selv om eiendommen ved slike omstendigheter offisielt ble overdratt til kvinnens ektemann, var det likevel hun som brakte gården inn i ekteskapet. Går jeg ut fra Ståle Dyrviks differensiering mellom kjønn, går det an og si at en kvinne med eiendom trådte inn i mannens tradisjonelle rolle på ekteskapsmarkedet. Trolig har flere eldste enn yngre søstre opplevd å være i en slik posisjon som følge av sin plassering i arverekkefølgen. Slike overdragninger utgjorde likevel ingen stor andel i noen av periodene, med bare 12 personer i første periode og 14 i andre periode. I 4 av 12 tilfeller i første periode var det også yngre søster som overtok gården etter sine foreldre, mot 4 av 14 i andre periode. Til tross for de små tallene kan det faktisk at eldste søster stilte foran yngre søstre i aldersrekkefølgen likevel tenkes å ha en forklaringskraft på hvorfor flere eldste enn yngre søstre ser ut til å etablere seg i Iveland.

For brødre skyldes nok skjevheten i utvalget at opplysninger om odelssønner har blitt prioritert fra bygdebokforfatterens side. Samtidig har informasjon om denne gruppen nok også vært lettere å få tak i. Mens eldste brødre hadde en trygghet i odelsgården, var yngre brødre avhengig av å kunne skaffe seg et utkomme for å kunne etablere seg. Det er derfor grunn til å tro at en større andel av yngre brødre flyttet ut av Iveland. Videre er det kanskje sannsynlig å tenke seg at yngre brødre i mindre grad enn sin eldste bror opplevde å bli gift, nettopp som følge av mangelen på eiendom.

3.2.1 Gift utenfor Iveland eller varig ugift

For å kunne få en bedre forståelse av skjebnen til personer som i utgangspunktet utgjorde potensielle ektefeller i Iveland i en av de to periodene, men som av ulike grunner ikke er å finne i tabell 6 eller 7, har jeg i tabell 8 og 9 laget en oversikt over fordeling av brødre og søstre som man ut fra bygdeboken enten vet giftet seg utenfor Iveland, forble ugift, eller ikke kjenner skjebnen til.

Tabell 8: Personer som giftet seg utenfor Iveland, forble ugift eller ukjent. 1720-1760

	Eldste brødre		Yngre brødre		Eldste søstre		Yngre søstre		<i>I alt</i>	
Utenf.	3	1 %	16	6 %	20	7 %	35	12 %	74	27 %
Ugift	1	1 %	8	3 %	8	3 %	8	3 %	25	9 %
Ukjent	10	4 %	72	27 %	32	12 %	59	22 %	173	64 %
Sum	14	5 %	96	35 %	60	22 %	102	38 %	272	100 %

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

Tabell 9: Personer som giftet seg utenfor Iveland, forble ugift eller ukjent, 1800-1840

	Eldste brødre		Yngre brødre		Eldste søstre		Yngre søstre		<i>I alt</i>	
Utenf.	5	3 %	19	10 %	19	10 %	29	15 %	72	37 %
Ugift	6	3 %	11	6 %	10	5 %	12	6 %	39	20 %
Ukjent	7	4 %	30	15 %	17	9 %	30	15 %	84	43 %
I alt	18	9 %	60	31 %	46	24 %	71	36 %	195	100 %

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

De sammenlagte tallene for de tre kategoriene virker utfyllende i forhold til skjevheten som viste seg i tabell 6 og 7, med en klar overvekt av både søstre og yngre brødre. Ser jeg på gruppen av utflyttere viser både tabell 8 og 9 at yngre brødre i større grad enn eldste brødre måtte flytte fra Iveland. Selv om denne tendensen ikke er veldig markert, kan det muligens ses som resultat av deres jakt på eiendom for å kunne etablere seg. Det interessante her, er at de menn som valgte å reise bort fra Iveland virket til å etablere seg på gårdsbruket hvor ektefellen kom fra. Dette kan tyde på at den fremtidige konen var en jente som hadde fått

tilgang på en gård gjennom sine foreldre. Tidligere satte jeg frem en påstand om at kvinner som satt med gård, trådte inn i den tradisjonelle mansrollen på ekteskapsmarkedet. I en forlengelse av en slik tankegang går det kanskje an å si at yngre brødre i større grad enn eldste brødre gikk inn i den tradisjonelle kvinnerollen på ekteskapsmarkedet, ved at det i enkelte tilfeller var kvinnen som brakte eiendommen inn i ekteskapet og ikke motsatt. Denne påstanden får kanskje mer tyngde dersom jeg ser nærmere på de kvinner som i tabell 8 og 9 er registrert som etablert utenfor Iveland. For disse, er det som for yngre brødre, en nær sammenheng mellom hvorvidt de velger å krysse sognegrensen, og hvorvidt ektemaken har tilgang på et bruk utenfor Ivelands grenser. Det er imidlertid også her en forskjell mellom søsken. Begge tabeller viser at det var en mindre andel av antallet eldste søstre enn yngre som flyttet utenfor Ivelands grenser. Som tidligere påpekt kan dette skyldes at eldste søstre stilte foran yngre søstre i arverekkefølgen.

I kategoriene for ugifte, har jeg valgt å registrere de menn og kvinner som ville vært potensielle ektemaker i mine to perioder men som trolig forble ugift livet ut. For å kunne avgjøre dette har jeg tatt utgangspunktet i den gjennomsnittlige giftermålsalderen. Som vist i tabell 4 i kapittel 2, utgjorde det en alder på 29 år for menn og 24 år for kvinner i perioden 1720-1760, mens giftermålsalderen i perioden 1800-1840 var 27 år for menn, og 23 år for kvinner. Dette innebærer at alle personer som innenfor en av periodene ville oppnådd gjennomsnittlig giftermålsalder, og som jeg ikke har opplysninger om en ekteskapsinngåelse for, blir registrert som ugift. Her registreres både personer jeg vet forble ugift livet gjennom, samt personer jeg kun har opplysninger om på et tidspunkt, men hvor vedkommende da var ugift og over den gjennomsnittlige giftermålsalderen.

Det registrerte antallet ugifte er lite for begge tabeller, og sannsynliggjør at det her er snakk om mørketall. Tallene blir av den grunn vanskelig å kommentere nærmere. Skal jeg likevel gå ut i fra at tallene tegner en større tendens, kan det være interessant å merke seg at det er en nesten lik fordeling av antall ugifte blant søstre. Dette kan som tidligere antatt tyde på at kvinners giftermålssjanser i liten grad var avhengig av plassering i søskenflokket. For brødre får jeg som forventet en skjevare fordeling, med flere ugifte yngre brødre enn eldste brødre. For perioden 1720-1760 utgjør dette en forskjell på 7, mot 6 i perioden 1800-1840. I utgangspunktet ville jeg ha forutsatt at tabellen ville vist en enda skjevare fordeling mellom brødre som følge av at eldste brødre trolig var mer attraktive på ekteskapsmarkedet. Det er

imidlertid sannsynlig at en mindre prosentandel av kategorien ”ukjente” også skulle vært registrert under ugifte, noe som ville resultert i en større forskjell mellom de to periodene.

Kategorien for ukjente er forholdsvis stor for begge perioder, og var trolig også større enn tallene viser. I denne kategorien har jeg også registrert personer som på bakgrunn av fødselsår eller sannsynlig fødselsår ville oppnådd gjennomsnittelig giftermålsalder, men som jeg ikke kjenner den videre skjebnen til. Gruppen med ukjente kan tenkes å inneholde både personer som har giftet seg i og utenfor Ivelands grenser og personer som forble ugift. I tillegg er det også sannsynlig at enkelte av de som skjuler seg bak denne kategorien døde i ung alder. Hvor stor prosentandel jeg her skal regne på hver av kategoriene, er derimot vanskeligere å skulle anslå. Som vist i tabell 8 er det særlig mange ukjente i perioden på 1700- tallet, med hele 72 ukjente yngre brødre og 59 ukjente yngre søstre. Dette er trolig et resultat av kildesituasjonen på 1700-tallet. Samtidig kan det også tenkes at det er et uttrykk for at andelen av personer i kategoriene gift utenfor og ugift har sunket mellom periodene. Dette ut i fra en tankegang om at kategorien av ukjente særlig inneholder personer som bygdeboken ikke har fanget opp fordi de ikke inngår i noen av brukerrekkene. Dersom dette er tilfellet kan det være interessant å se det i sammenheng med Knut Myklands påstand om at den store utflyttingen av yngre søsken i Råbygdelaget var et resultat av en utstrakt favorisering av odelsbonden.⁶⁵ Når så en større andel yngre søsken virker å kunne etablere seg i Iveland i andre periode, skjedde dette kanskje på bekostning av eldste brødres stilling på ekteskapsmarkedet.

Utover en reduksjon av antallet ukjente mellom periodene, virker det ut i fra tabellene ikke til å ha skjedd noen store endringer mellom de to periodene. Til tross for dette, bekrefter tabell 8 og 9 antagelsen om at det var forskjell mellom brødres giftermålsmønster. Ikke bare virker eldste brødre til å ha bedre muligheter til å kunne etablere seg i Iveland enn yngre brødre, men ting kan også tyde på at det til tider er en forskjell i hvilken rolle de inntar på ekteskapsmarkedet. Mens eldste brødre i de fleste tilfeller virker til å gå inn i den tradisjonelle mannsrollen ved å være den som bringer eiendommen inn i ekteskapet, virker situasjonen til å være en litt annen for yngre brødre. Av yngre brødre som søker utenfor Ivelands grenser, ender en rekke opp med koner som har fått tilgang på et gårdsbruk gjennom sine foreldre, og dermed gått inn i den tradisjonelle mannsrollen ved ekteskapsinngåelsen. Dette er også omstendighetene for de kvinner i Iveland som i mine perioder satt på et gårdsbruk. Disse

⁶⁵ Mykland (1973)

kvinnene utgjorde imidlertid unntakene, og plassering i søskenflokket hadde derfor ikke særlig betydning for kvinner sammenlignet med menn. Med dette i bakhodet kan det være av betydning å undersøke hvorvidt plassering i søskenrekken hadde noe å si for giftermålsalderen, samt avstand i år til ektefelle, ved første ekteskap.

3.2.2 Giftermålsalder

Under punkt 3.1.1 ble betydning av ekteskapsalder diskutert i forhold til kjønn. Videre går det an å tenke seg at gjennomsnittlig giftermålsalder varierte etter hvem som inngikk ekteskapet etter plassering i søskenrekken. I forhold til brødre ved et selveiende gårdsbruk, går det an å forestille seg to tendenser. Den første er et giftermålsmønster hvor giftermålsalderen var lavere for odelssønner enn for yngre brødre. Dette fordi en odelsbonde var sikret eiendom og trolig kunne etablere seg ved et tidligere tidspunkt enn yngre brødre, samtidig som de også kan ha vært under større press fra foreldre til å gjøre nettopp det. Et annet mønster kunne derimot oppstå dersom odelssønnen først fikk tilgang på gården etter at foreldre var falt fra. Ved slike omstendigheter ville det kanskje gå lang tid før han kunne etablere seg. Til tross for at mine utvalg ikke utelukkende består av selveiende gårdbrukere, befinner likevel majoriteten seg innenfor denne kategorien. Av den grunn vil jeg også forvente å se at utvalget fordeler seg i en av de to beskrevne retninger for menn. I forhold til kvinner vil jeg som tidligere forvente å se små forskjeller mellom søstres giftermålsmønster. Dette som følge av at disse sjeldent satt med fast eiendom, noe som resulterte i at utsikten til et gårdsbruk hadde lite å si for deres giftermålssjanser.

Tabell 10 viser som forventet et skille mellom brødre i forhold til giftermålsalder. I begge perioder gifter eldste brødre seg i en lavere alder sammenlignet med sine yngre brødre. I første periode utgjør giftermålsalderen 28 år for eldste brødre, mot 31 år for yngre brødre. I andre periode har gjennomsnittsalderen gått ned med 1 år til 27 år for eldste brødre, mens den har sunket med hele 3 år, til 28 år for yngre brødre. Tar man utgangspunkt i de overnevnte forventningene ville en slik fordeling tyde på at det i Iveland var vanlig for eldste brødre å overta odelsgården i forkant foreldrenes død. Selv om dette ikke alltid var realiteten for mine to utvalg, etablerte en rekke av de odelsbøndene som i utgangspunktet måtte vente på odelsretten seg ved et annet gårdsbruk i mellomtiden. Dette kan trolig forklare fordelingen i tabell 10. Nedgangen i giftermålsalder mellom første og andre periode for menn ble også kommentert i forbindelse med tabell 2 som viste den gjennomsnittlige giftermålsalderen

fordelt på kjønn. Det nye her er at tabellen viser at nedgangen først og fremst var en konsekvens av yngre brødres ekteskapsmønster. Dette kan muligens tyde på en utvikling i retning av et friere ekteskapsmønster for yngre brødre, hvor plassering i søskenrekken fikk mindre å si.

Tabell 10: Gjennomsnittlig giftermålsalder ved første ekteskap, 1720-1760 og 1800-1840, Iveland

Søsken	1720-1760		1800-1840	
	Bror	Søster	Bror	Søster
Eldst	28	22	27	23
Yngre	31	24	28	24
Gjennomsnitt	29	23	27	24
Ukjent	13	19	2	1

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

Tabell 10 gir meg videre informasjon om søstres giftermålsalder for de to periodene. Som vist i tabellen var der her mindre variasjon både i forhold til aldersforskjell mellom eldste og yngre søstre, samt endringer over tid når man sammenligner med brødres giftermålsmønster. Likevel ser jeg her også en forskjell mellom søstre, og da særlig i forhold til eldste søstres giftermålsalder. I første periode er eldste søstre gjennomsnittlig 22 år når hun inngår et ekteskap, mot 24 år for yngre søstre. Eldste og yngre søstre skiller med andre ord 2 år i første periode. Ser jeg på andre periode har imidlertid eldste søstres giftermålsalder økt med 1 år, mens giftermålsalderen for yngre søstre har forhold seg stabilt. Hva som skyldes denne utviklingen er vanskelig å si ut fra tabellen. I første periode kan resultatet forstyrres av at et større antall ukjente, enn det som er tilsvarende for de andre søskenkategoriene. At eldste søstre også viser seg yngre i andre periode kan kanskje knyttes opp mot det faktum at eldste søstre i større grad enn yngre søstre fikk tilgang på et gårdsbruk gjennom sine foreldre og dermed var under større press til å gifte seg i tidligere alder enn sine søstre. Som tidligere vist utgjorde imidlertid dette få tilfeller. Forskjellene mellom søstre er heller ikke så store, noe som kan peke i retning av tilfeldigheter. Tabellen støtter slik i høy grad opp til forventningene om at unge bruder hadde like høy status i begge periode uavhengig av plassering i søskenrekken.

3.2.3 Aldersforskjell

Aldersforskjellene mellom ektefellene kan i tillegg til å belyse ulikheter mellom kjønn, tenkes å ha forklaringskraft i forhold til plassering i søskenrekken, og da særlig i forholdet mellom

brødre. Siden unge kvinner virket til å være de mest attraktive på ekteskapsmarkedet, kan det tenkes at eldste brødre som i de fleste tilfeller hadde utsikten til en eiendom, også var de som hadde anledning til å velge de yngste konene, og dermed fikk størst skille til dem i forhold til antall år. Den motsatte tendensen kan også være tenkelig. Ut fra tanken om at stor aldersforskjell mellom ektefellene var tegn på at et rasjonalistisk ekteskap har funnet sted, var muligens odelsbøndene som følge av sin posisjon så fristilt i valget av ektefelle, at de i større grad enn sine yngre brødre kunne la fornuften vike til fordel for følelsene.

I tabell 11 kommer det frem at den største andelen menn i begge perioder giftet seg med partnere hvor aldersforskjellen var fra 0 til 3 år. Tabellen viser i denne sammenheng en liten overvekt av eldste brødre, noe som muligens kan reflektere et ekteskapsmønster hvor yngre brødre er mindre fristilt enn sin eldste bror. Bildet forstyrres imidlertid av en rekke ukjente i første periode, noe som særlig kan virke inn på resultatet for yngre brødre hvor antallet kjente kun består av 25 personer. Til tross for det store antallet ukjente, fordeler yngre brødre seg relativt likt på første og andre periode, noe som kan tyde i retning av at tabellen viser en reel tendens i begge perioder. Hvis dette er tilfelle, vil det kunne bety at forholdene på ekteskapsmarkedet ikke har endret seg veldig fra første til andre periode, til tross for at giftermålsalderen kunne tyde i motsatt retning. Dette er likevel ikke gitt. Ser jeg på andelen brødre som gifter seg med en ektefelle som skiller mer enn 12 år, har denne gått drastisk tilbake mellom de to periodene, både for eldste og yngre brødre. I perioden 1720-1760 lå denne på 21 prosent for eldste brødre, mot 11 prosent i perioden 1800-1840. Likeledes lå den på 28 prosent i første periode for yngre brødre, mot 18 prosent i andre periode. For begge par av brødre hadde den med andre ord gått tilbake med 10 prosent, noe som kan tyde på et mer romantisk ekteskapsmønster for begge parter.

Tabell 11: Gjennomsnittlig aldersforskjell til ektefelle for brødre, førstegangsgiftermål, 1720-1760 og 1800-1840, Iveland

År mellom ektefeller	1720-1760				1800-1840			
	Eldste Brødre		Yngre Brødre		Eldste Brødre		Yngre Brødre	
0-3	16	37 %	8	32 %	39	42 %	17	33 %
4-7	10	23 %	8	32 %	27	29 %	16	31 %
8-11	8	19 %	2	8 %	18	19 %	9	18 %
12 +	9	21 %	7	28 %	10	11 %	9	18 %
Sum	43	100 %	25	100 %	94	100 %	51	100 %
Ukjent	15	-	11	-	0	-	0	-
Sum i alt	58	-	36	-	94	-	51	-

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

Tabell 12 viser hvordan aldersforskjellen mellom søstre og deres ektefeller forholder seg i de to periodene. Som tidligere vil jeg også her forventet å se små forskjeller mellom søstres giftermålmønster. Også her forstyrres det endelige resultatet av en rekke ukjente, noe som har særlig konsekvenser for eldste søstre i første periode. Ser jeg på fordelingen i første periode viser det seg også å være store forskjeller mellom eldste og yngre søstres ekteskapsmønster, noe som er stikk i strid med forventningene og trolig et resultat av antallet ukjente. Går jeg over i andre periode, ser jeg derimot et mønster som peker mer i retning av hva jeg hadde forventet. Her fordeler søstre seg forholdsvis likt i tabellen, noe som også her kan peke i retning av at plassering i søskenrekken hadde lite å si for kvinner. Som følge av en rekke ukjente i første periode blir det vanskelig å skulle snakke om en utvikling over tid. Det er likevel et mønster som viser seg som kan peke i retning av et mer romantisk ekteskapsmønster også for søstre. Mens majoriteten av både eldste og yngre søstre gifter seg med en partner som skiller fra 0 til 7 år i aldersforskjell i første periode, finner den største andelen av søstre seg en ektefelle med 0 til 3 år i aldersforskjell i andre periode.

Tabell 12: Gjennomsnittelig aldersforskjell til ektefelle for søstre, førstegangsgiftermål, 1720-1760 og 1800-1840, Iveland

År mellom ektefeller	1720-1760				1800-1840			
	Eldste søstre		Yngre søstre		Eldste søstre		Yngre søstre	
0-3	6	24 %	12	34 %	20	39 %	26	35 %
4-7	13	52 %	13	37 %	14	28 %	25	33 %
8-11	3	12 %	2	6 %	8	16 %	15	20 %
12 +	3	12 %	8	23 %	9	18 %	9	12%
Sum	25	100 %	35	100 %	51	100 %	75	100 %
Ukjent	11	-	13	-	0	-	0	-
Sum i alt	36	-	48	-	51	-	75	-

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

I punkt 3.2 har jeg fått inntrykk av at det å skille mellom eldste og yngre brødre og søstre i et søskenlag har betydning for å skulle kunne beskrive giftermålmønsteret i Iveland. Dette som en følge av den selveiende gårdsbrukstrukturen i Iveland, som særlig gir forventninger om forskjeller mellom kjønn og mellom brødre. Den sistnevnte forventningen var et resultat av at eldste bror som regel var sikret eiendom gjennom odelsretten og dermed hadde et fortrinn på ekteskapsmarkedet sammenlignet med yngre brødre. Dette viser seg også å få konsekvenser ved at eldste brødre giftet seg i lavere alder enn yngre brødre. Forskjellen mellom brødres giftermålsalder blir likevel mindre mellom de to periodene, noe som muligens kan vitne om en utvikling mot et friere ekteskapsmønster for yngre brødre. Kvinner giftet seg til

sammenligning i lav alder uavhengig av plassering i søskenflokket noe som trolig reflekterte at de sjelden satt med eiendom. Ståle Dyrvik peker slik på en viktig forskjell mellom kjønn, som også ser ut til å være tilfellet for Iveland. Mens menn var de som tradisjonelt brakte med seg eiendom inn i ekteskapet, og først ble betraktet som potensielle ekteskapspartnere når de hadde utsikten til et utkomme, ble kvinners attraksjon i større grad styrt av alder, hvor lav alder var det foretrukne. Dette mønsteret var imidlertid ikke så statisk som det kunne virke i utgangspunktet. I tilfeller hvor kvinner fikk tilgang på et gårdsbruk gjennom sine foreldre, eller hvor menn fant seg ektefeller som allerede satt på en gård, virker kjønnsrollene til å ha blitt snudd på hodet. Samtidig så det ut til å ha skjedd en utvikling mellom periodene for både menn og kvinner ved at begge kjønn fikk en mindre aldersforskjell til sine ektefeller. Dette kunne tyde på at ekteskapsmønsteret utvikler seg i en romantisk retning for begge disse gruppene.

3.3 Enkefolk

Til sammenligning med dem som sto overfor sitt første ekteskap, stilte enkefolk med andre forutsetninger på ekteskapsmarkedet. Som enke eller enkemann var man allerede etablert, og plassering i søskenrekken kan derfor tenkes å ha hatt mindre betydning, enn det jeg særlig registrerte for menn ved første ekteskap. Mye tydet likevel på at det også her utgjorde en forskjell for ekteskapsinngåelsen hvorvidt man var kvinne eller mann. I tabell 3 i kapittel 2, viste det seg at blant antallet registrerte omgifter for Iveland var det en større andel enkemann sammenlignet med enker. Denne tendensen ble videre styrket fra første til andre periode. Ifølge Ståle Dyrvik stilte enker i større grad enn enkemann bak i køen på ekteskapsmarkedet fordi de som regel hadde høyere alder enn hva som var tilfelle for førstegangsbruder.⁶⁶ I utgangspunktet var det derfor først og fremst yngre enker som opplevde å gå inn i et nytt ekteskap, og sjelden skjedde dette etter at hun var fylt 50. Alder var i motsetning ikke av samme betydning for menn, som i større grad kunne gifte seg opp igjen uavhengig av hvor de var i livsløpet.⁶⁷ I et feministisk perspektiv, har det faktum at eldre enker giftet seg sjeldnere opp igjen enn enkemann derimot blitt sett på som et resultat av valg fremfor skjebne. Dette argumentet er særlig grunnet på at kvinner ved enkestand fikk en endret rettslig status. Før og under et ekteskap var en kvinne i det tradisjonelle samfunnet underordnet en mann, enten i form av en far, bror eller ektemann. Bare som enke ble hun ansett som en rettslig person, med

⁶⁶ Dyrvik (1983)

⁶⁷ Johansen (2004): 185-186

rettigheter og plikter som ikke var mye forskjellig fra en manns. Arve- og eiendomslover var her av særlig betydning. De gav blant annet enker retten til å beholde resten av eiendommen etter at gjelden var blitt betalt.⁶⁸ Ved å se nærmere på de registrerte omgiftene for mine to perioder i Iveland vil jeg muligens kunne få innblikk i de forskjeller som fantes mellom menn og kvinner ved omgifte i mitt område.

3.3.1 Giftermålsalder ved omgifte

I likhet med giftermålsalderen ved første ekteskap, kan trolig giftermålsalderen ved omgifte fortelle oss noe om eventuelle forskjeller mellom kvinner og menn ved inngåelse av ekteskap. I motsetning til i dag, hvor man i stor utstrekning opplever å bli enke eller enkemann i relativt høy alder, var det imidlertid en større aldersvariasjon i tidlig moderne tid. Dette skyldes at mortalitetsraten var høyere for alle aldersgrupper i perioden.⁶⁹ Det å skulle regne ut gjennomsnittelig giftermålsalder ved omgifte, slik jeg gjorde ved første ekteskap, vil derfor kunne bli misvisende. Både fordi aldersvariasjonene her er større, og fordi antall ektefeller er mye mindre enn tilfellet var for ekteskaps partnere ved første ekteskap for mine to perioder. I tabell 13 har jeg derfor valgt å dele ektefellene inn i 10-års bolker etter hvor gamle menn og kvinner var da de inngikk et nytt ekteskap. Her er det hentet ekteskaps partnere fra både kategori 2, 3 og 4⁷⁰ fordi det her er tatt utgangspunkt i enker og enkemann uavhengig av hvem de giftet seg opp igjen med.

Tabell 13: Fordeling av giftermålsalder for personer som gifter seg opp igjen, 1720-1760 og 1800-1840, Iveland

Alder	1720-1760				1800-1840			
	Mann omgifte		Kvinne omgifte		Mann omgifte		Kvinne omgifte	
>24	0	0 %	5	24 %	0	0 %	3	20 %
25-34	7	30 %	10	48 %	8	24 %	4	27 %
35-44	7	30 %	4	19 %	11	32 %	3	20 %
45-54	8	35 %	2	9 %	8	24 %	5	33 %
55+	1	4 %	0	0 %	7	21 %	0	0 %
Sum	23	100 %	21	100 %	34	100 %	15	100 %
Ukjent	12	-	6	-	2	-	2	-
Sum i alt	35	-	27	-	37	-	17	-

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

⁶⁸ Johansen (2004): 173 og 186

⁶⁹ Johansen (2004)

⁷⁰ Kategori 2: Mann omgifte, kvinne første ekteskap, kategori 3: Kvinne omgifte, mann første ekteskap, kategori 4: Begge omgifte (se side 23).

I likhet med Ståle Dyrviks påstand om enkefolks giftermålsalder ved omgifte, viser tabellen en forskjell mellom kvinner og menn i Iveland. Mens enkers giftermålsalder strekker seg fra før fylte 25 til 54 år, går enkemenns giftermålsalder fra 25 år, til over 55 år. At kvinner giftet seg opp igjen i en lavere alder enn menn, kan tenkes som et resultat av at de også giftet seg i yngre alder ved første ekteskap. Dersom de mistet sin ektemann tidlig i ekteskapet ville de fortsatt kunne være forholdsvis unge ved inngåelsen av neste ekteskap. Videre kan det faktum at både enker og enkemenn prosentmessig, virket til å gifte seg opp igjen i en høyere alder i andre periode sammenlignet med første, trolig forklares ved at det var en lavere mortalitetsrate på 1800-tallet sammenlignet med 1700-tallet, noe som gjorde at de fleste ekteskap varte lenger, og enkefolk av den grunn også ble eldre.

Et mer interessant spørsmål er hvorfor andelen omgifter for kvinner har gått tilbake i andre periode sammenlignet med første, mens menn giftet seg opp igjen i like stor grad i de to periodene. Trolig er forklaringen sammensatt. Mye kan tyde på at enkers alder også i Iveland virket begrensende for deres giftermålsjanser, og at enker av den grunn var mindre attraktive. Dette ville i så fall kunne forklare hvorfor enkers giftermålsalder så ut til å begrense seg til 54 år i begge perioder. At enker giftet seg opp igjen i mindre utstrekning enn menn, kan av den grunn ses som et resultat av at enker i andre periode trolig var eldre enn enker i første periode, nettopp som følge av en lavere dødelighet på 1800-tallet. Dette kunne muligens forringe deres ekteskapsjanser. Samtidig går det også an å tenke at enker i andre periode hadde større mulighet til å velge å forbli ugift som følge av sin nyvunne status. Det må imidlertid flere undersøkelser til før man eventuelt kan konkludere i en slik retning.

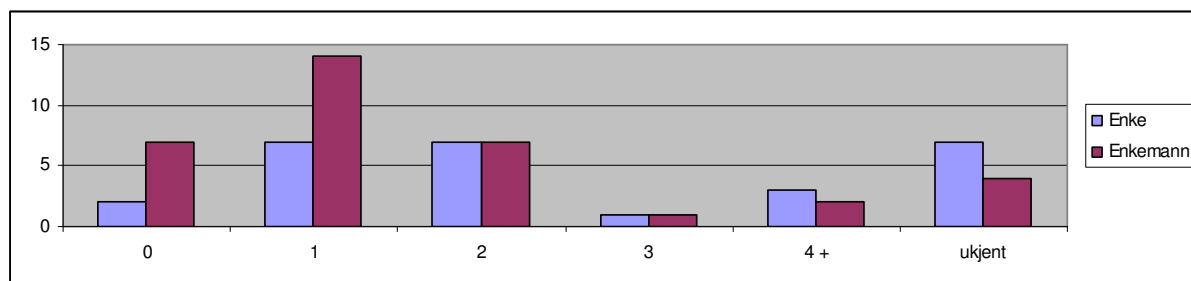
3.3.2 Tidspunkt for ekteskapsinngåelsen

En annen måte å få innblikk i forskjellen mellom enker og enkemenns giftermålssjanser, er gjennom å merke seg tidspunktet for ekteskapsinngåelsen. Ifølge Hanne Marie Johansen opplevde ikke bare færre enker enn enkemenn å bli gift etter endt ekteskap, men de enker som giftet seg på nytt hadde som regel også ventet lenger på en ny ektefelle sammenlignet med enkemenn.⁷¹ Kort ventetid mellom ekteskapene kan med andre ord være en indikator på hvor attraktiv man var på ekteskapsmarkedet. I diagram 2 og 3 har jeg laget en oversikt over hvor mange år det går mellom slutten på siste ekteskap og inngåelsen av et nytt. Her har jeg kun tatt utgangspunkt i oppgitte årstall uten hensyn til hvor mange måneder det i realiteten er

⁷¹ Johansen (2004)

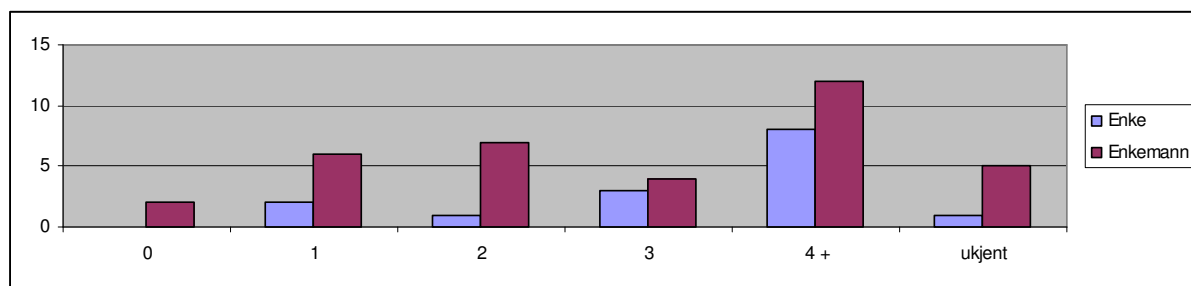
mellom ekteskapene. Dette skyldes at jeg i bygdebøkene kun får oppgitt år, og ikke måned for de ulike hendelsene.

Diagram 2: År mellom siste ekteskap og omgifte, for enker og enkemenn, 1720-1760

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

Diagram 3: År mellom siste ekteskap og omgifte, for enker og enkemenn, 1800-1840

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

Dersom jeg skal tolke diagram 2 og 3 ut fra den overnevnte forventningen om at kort ventetid mellom ekteskapene tydet høy attraktivitet, tyder tabellene i retning av at enkefolk har blitt mindre attraktive i andre periode fremfor første. Mens de fleste omgifter i perioden 1720-1760 inngås fra 1 til 2 år etter at forrige ekteskap tok slutt, får jeg til sammenligning en større spredning i perioden 1800-1840. Denne tendensen er derimot ikke like klar for menn som for kvinner, noe som kan reflektere at enkemenn var mer attraktiv på ekteskapsmarkedet enn enker også i andre periode, til tross for at jeg registrerer en større spredning. Ifølge Ståle Dyrvik kunne imidlertid et raskt omgifte være en pekepinn på at ekteskapet var en praktisk økonomisk sammenslåing uten noe stort innslag av romantiske følelser.⁷² Ut fra et slikt perspektiv kan spredningen i andre periode muligens tyde på at man i større grad valgte ekteskapspartner ut fra romantiske, fremfor rasjonelle hensyn, enn i første periode. På bakgrunn av min begrepsavklaring i første kapittel, hvor jeg blant annet differensierte mellom

⁷² Dyrvik (1983): 140-141

et selvbestemt og et romantisk ekteskapsvalg,⁷³ vil jeg først og fremst tenke meg at forskjellene mellom de to diagrammene viser en utvikling mot et friere ekteskapsmønster i andre periode sammenlignet med første. Dette ut fra en tankegang om at lenger ventetid først og fremst reflekterer at enker og enkemenn hadde mulighet til å vente lenger før de inngikk et nytt ekteskap. Jeg utelukker ikke med dette at diagrammene også kan vise en utvikling mot et mer romantisk ekteskapsmønster, noe jeg også finner trolig. For at jeg skal kunne konkludere i en slik retning må jeg imidlertid ha flere variabler som underbygger påstanden.

3.3.3 Aldersforskjell mellom ektefeller ved omgifte

En måte å se nærmere på det romantiske og rasjonelle aspektet ved giftermål, er å ta for seg aldersforskjellen mellom ektefellene ved omgifte for de to periodene. Som tidligere beskrevet kan stor avstand mellom ektefeller tyde på et rasjonalistisk ekteskap og motsatt. Dersom jeg opplever en nedgang i aldersforskjellen mellom ektefellene ved omgifte i andre periode, kan kanskje dette fortelle oss hvorvidt tendensene i diagram 1 og 2 viste en utvikling mot et mer romantisk ekteskapsmønster, i tillegg til å vise et mer selvbestemt ekteskapsmønster. I tabell 14 og 15 har jeg laget en oversikt over aldersforskjellen mellom ektefeller ved omgifte for ekteskapsinngåelser i kategori 2-4. Som en følge av at det er et forholdsvis lite antall ekteskapsinngåelser i hver av disse kategoriene i begge perioder, har jeg forenklet tabellene i forhold til tabell 5 som viste aldersforskjell mellom ekteskapspartnere ved første ekteskap. Tabellene er forenklet ved at jeg kun har delt opp i to kategorier av aldersforskjell mellom ektepar, fra 0 til 7 år, og fra 8 år og oppover. Tabell 5 hadde til sammenligning 4 aldersforskjellskategorier. Det lille utvalget gjør det videre vanskelig å skulle detaljfokusere i forhold til det resultatet som kommer frem av tabellene. Jeg vil derfor kun se etter trolige tendenser innenfor hver av periodene og hver av kategoriene.

⁷³ Et selvbestemt ekteskapsvalg var ikke nødvendigvis det samme som et romantisk ekteskapsvalg. Et selvbestemt ekteskap kunne like mye være fundert på fornuft som på følelser, selv om det var størst sannsynlighet for det motsatte. Se kapittel 1

Tabell 14: Aldersforskjell mellom ektefeller ved omgifte, kategori 2-4, 1720-1760, Iveland

	1720-1760							
	2. Kvinne 1.gang Mann omgifte		3. Mann 1.gang Kvinne omgifte		4. Begge omgifte		Sum	
0-7	4	25 %	8	57 %	1	100 %	13	42 %
8+	12	75 %	6	43 %	0	0 %	18	58 %
Sum	16	100 %	14	100 %	1	100 %	31	100 %
Ukjent	15	-	9	-	3	-	27	-
Sum i alt	31	-	23	-	4	-	58	-

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

Tabell 15: Aldersforskjell mellom ektefeller ved omgifte, kategori 2-4, 1800-1840, Iveland

	1800-1840							
	2. Kvinne 1.gang Mann omgifte		3. Mann 1.gang Kvinne omgifte		4. Begge omgifte		Sum	
0-7	5	19 %	7	78 %	5	83 %	17	41 %
8 +	21	81 %	2	22 %	1	17 %	24	59 %
Sum	26	100 %	9	100 %	6	100 %	41	100 %
Ukjent	3	-	0	-	0	-	4	-
Sum i alt	29	-	9	-	6	-	45	-

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

Ser jeg først på enkemenn som gifter seg opp igjen med kvinner ved første ekteskap, hadde jeg her forventet å se en utvikling over tid. Dette som følge av at enkemenn i diagram 3 for andre periode så ut til å vente lenger før de giftet seg opp igjen etter endt ekteskap, enn tilfellet var i diagram 2 for første periode. Til tross for en slik forventning ser det imidlertid ikke ut til å ha skjedd noen særlige endringer for denne gruppen av enkemenn når jeg ser på giftermålmønsteret for de to periodene. Den generelle tendensen er at enkemenn i kategori 2 i stor utstrekning gifter seg med ektefeller som skilte over 8 år i aldersforskjell. Det er vanskelig å si hvorfor det ikke vises noen særlig forskjell mellom de to tabellene. Antallet ukjente i perioden 1720-1760 kan ha hatt innvirkning på resultatet, men samtidig kan menn i andre periode ha opplevd et friere ekteskapsmønster uten at dette har resultert i at de har gjort mer romantiske ekteskapsvalg.

Ser jeg på resultatet for enker i kategori 3, virker det til sammenligning å ha skjedd større endring her. I første periode, i tabell 14, fordeler enker seg relativt jevnt på de to kategoriene av aldersforskjell. Til sammenligning har det i andre periode kommet en større overvekt av enker som gifter seg med en ektemann som skiller fra 0 til 7 år i aldersforskjell. Selv om resultatet kan bli forstyrret av antallet ukjente i tabell 14, samt et lite utvalg i tabell 15, er dette en utvikling som støtter resultatene for enker i diagram 3 og 4. Diagrammene viste at

enker ventet lenger før de giftet seg opp i andre periode sammenlignet med første periode, noe som kunne tyde på et friere ekteskapsmønster. At enker i andre periode også ser ut til å gifte seg med partnere som var nærmere dem i alder, kan også tyde på en utvikling mot et mer romantisk ekteskapsmønster.

Resultatet for kategori 4, hvor enker gifter seg med enkemenn og motsatt, består i begge perioder av så små variabler at de i utgangspunktet er vanskelig å skulle kommentere. Skulle jeg likevel si noe om resultatet, er det interessant å konstatere at de ekteparene som befinner seg i denne kategorien, finner en ektefelle som skiller fra 0 til 3 år i aldersforskjell. Dette kan skyldes at det var større sjanser for at et ektepar hvor begge sto overfor et nytt ekteskap var likere i alder, enn et ektepar hvor den ene part sto overfor sitt første ekteskap og den andre sto overfor omgifte. Samtidig kan det også være et tegn på et mer romantisk ekteskapsmønster.

3.4 Oppsummering

I dette kapittelet har jeg fått et inntrykk av at plassering i søskenrekken var av betydning for ekteskapsinngåelsen ved første ekteskap i Iveland. Størst skille ser jeg her mellom kjønn, og mellom brødre. Jeg har imidlertid vanskelig for å tro at det skille jeg ser mellom kvinner og menn var et resultat av et ekteskapsmarked hvor menn representerte den aktive etterspørrende part og kvinner det passive tilbudet slik Ståle Dyrvik skisserer. Dyrvik peker imidlertid på et viktig aspekt når han understreker at ulikhetene mellom kjønn var knyttet opp mot arveregler og eiendomslover som favoriserte menn. Siden menn var de som tradisjonelt brakte eiendommen inn i ekteskapet, ble menns giftermålssjanser også styrket ved å få tilgang på eiendom. Dette ble blant annet reflektert gjennom giftermålsalderen. Mens kvinner giftet seg i lav alder uavhengig av plassering i søskenrekkefølgen, var det forskjell mellom brødres giftermålsalder. Eldste brødre giftet seg i lavere alder enn yngre brødre som et resultat av at eldste brødre satt med utsikten til odelsgården. Dette resulterte i at flere yngre søsken enn eldste brødre må flytte ut av Iveland for å ha muligheten til å etablere seg. Mønsteret var samtidig ikke statisk. I tilfeller hvor kvinner overtok gården etter sine foreldre, eller hvor menn fant seg en ektefelle som allerede satt på en gård, virket kjønnsrollemønsteret til å ha blitt snudd på hodet. For menn var imidlertid dette først og fremst tilfellet for yngre brødre. Det så videre ut til å ha skjedd enkelte endringer mellom mine to periodene. Dette var spesielt synlig for yngre brødre som i andre periode nærmet seg eldste brødre i forhold til giftermålsalder. Videre virket både søstre og brødre til å ha fått et mer romantisk

ekteskapsmønster i andre periode i forhold til at de nå hadde mindre aldersforskjell til sine ektefeller.

Det virket også til å være et skille mellom kjønn ved omgifte, ikke bare giftet enker seg opp igjen i mindre grad enn enkemenn, men enker virket også til å ha en større aldersmessig begrensning i forhold til hvor gamle de kunne være ved omgifte sammenlignet med menn. Samtidig ser det ut til å ha skjedd en endring mellom periodene i form av et friere ekteskapsmønster. I forhold til første periode, giftet både enker og enkemenn seg i andre periode først når det hadde gått forholdsvis lang tid etter forrige ekteskapsslutt. Setter jeg dette opp mot aldersforskjellen mellom ektefellene ved omgifte, virket det imidlertid som om ekteskapsmønsteret kun hadde utviklet seg i en mer romantisk retning for enker. Til tross for at også enkemenn synes å oppleve et friere ekteskapsmønster i andre periode, virker ikke dette til å ha resultert i mer romantiske ekteskapsvalg. Dette på bakgrunn av at jeg kun registrerer at enker og ikke enkemenn fikk lavere aldersforskjell til sine ektefeller i andre periode sammenlignet med første.

4. SOSIALE OG ØKONOMISKE FAKTORER

I innledningskapittelet satte jeg frem en hypotese hvor jeg hevdet at sosiale og økonomiske forhold kunne virke begrensende på muligheten til å inngå et romantisk ekteskap dersom hensynet til sosial og økonomiske faktorer virket styrende på valget av ekteskapspartner. Denne hypotese var blant annet basert på Kari Telstes påstand om at det i tidlig moderne tid var en grunnleggende tanke at den som skulle gifte seg måtte være jevnbyrdige i forhold til eiendom, rikdom og slekt.⁷⁴ Edward Shorter er av samme oppfatning, men hevder at det først og fremst var i det øverste lag av samfunnet at disse faktorene veide tyngst, som en følge av at de rådde over store midler og dermed også hadde mer og forsvare.⁷⁵ Shorter fokuserer imidlertid på forholdet i byene, men alliansetanken var heller ikke fremmed i bondekulturen. En undersøkelse fra Ålen av Aud Tretvik viser at det var nære slektskapsbånd mellom familier som hørte hjemme i den lokale eliten. Denne eliten var imidlertid ikke bare definert ut fra økonomiske verdier men også ut fra offentlige verv og posisjoner.⁷⁶ Iveland er i utgangspunktet et sogn som på mange måter kan gi inntrykk av å være et egalitært jordbrukssamfunn. Ikke bare er et flertall av bøndene selveiende gårdbrukere, men variasjonen og størrelsen på brukene de kommer fra er heller ikke særlig stor. Ved å sette fokus på de økonomiske og sosiale forskjellene som likevel finnes i distriktet, kan jeg muligens få svar på hvorvidt disse var av betydning for ekteskapsvalget.

4.1 Selveiere, leilendinger og husmenn

For å få et innblikk i hvorvidt økonomiske og sosiale forskjeller også hadde betydning for valg av ektefelle i mine to perioder, vil det først og fremst være nødvendig å skille mellom selveiende bønder, leilendinger og husmenn i Iveland. Til tross for at leilendinger og husmenn utgjorde en klar minoritet i forhold til selveiende bønder i begge perioder, kan det likevel vise seg å være av betydning å skille mellom dem for å kunne si noe om sosial tilhørighet. En husmann leide umatrikulert jord, ofte i utkanten av innmark eller i utmark. Han var som regel dårlig økonomisk stilt og ble i stor grad holdt utenfor offentlige verv og posisjoner. Det fantes imidlertid unntak. Ifølge Aslak Fjermedal var det forskjell på husmannsplassene. Til tross for at det var gjevere å være gårdsmann enn husmann, var det ingen av grunn mellom disse to

⁷⁴ Telste i Sogner (2003): 123

⁷⁵ Shorter oversatt av Busck (1979): 165-178

⁷⁶ Tretvik i Winge (1998): 45-65

klassene. Begge kunne sitte hardt i det, og begge kunne ha det romslig. Husmannen måtte imidlertid leve mer fra hånd til munn og var dermed mer økonomisk ufri enn gårdbrukere som selveiere og leilendinger.⁷⁷ Det viktigste skillet mellom selveiere og leilendinger var forholdet til eiendommen de satt på. Mens en selveier satt med full eiendomsrett på jorden han var bruker av, leide en leilending matrikulert jord av jordeieren. Dette innebar ikke nødvendigvis at det var et samsvar mellom det å være leilending og det å ha dårlig økonomi. En leilendingsgård kunne godt befinne seg blant de største eiendommene i en bygd. Det går imidlertid an å argumentere for at det er hensiktsmessig å skille mellom de to typene gårdbrukere, nettopp fordi de hadde ulikt forhold til gården de satt på. Gjennom å differensiere mellom selveiere, leilendinger og husmenn, vil jeg ikke bare få innblikk i hvem som utgjorde de ulike grupperingene, men også hvem som giftet seg inn i dem. Med andre ord forholdet mellom stabilitet og mobilitet innenfor de tre samfunnsgruppene i Iveland.

Tabell 16 gir en oversikt over hvordan ekteparene for mine to perioder fordeler seg på de tre kategoriene av selveiende bønder, leilendinger og husmenn. Tallene i tabellen er basert på situasjonen i etterkant av giftermålet, uavhengig av om en av ektefellene tidligere befant seg innenfor en av de andre grupperingene. For å kunne avgjøre hvorvidt et ektepar enten var selveiere, leilendinger eller husmenn, har jeg støttet meg til de opplysningene som kommer frem av gårds- og slektshistorieboken for Iveland. Husmenn er her listet opp mot slutten av hvert kapittel om den aktuelle matrikelgård, der hvor disse fantes. Skillet mellom hva som utgjorde et leilendingsbruk og hva som utgjorde et selveiende gårdsbruk kommer også frem i kapitlene, selv om differensieringen mellom dem ikke alltid er like klar. Dette skyldes først og fremst at et og samme gårdsbruk kan ha vært både selveiende bruk og leilendingsbruk i en eller begge av mine perioder, samt at enkelte gårdsbruk er delvis selveiende og delvis leilendingsgods. I det siste tilfellet har jeg valgt å regne de som eide over halvparten av jorden de drev som selveiere, mens de som eide mindre enn halvparten av jorden er registrert som leilendinger.

⁷⁷ Fjermedal (1962): 180-183

Tabell 16: Fordeling av ektepar på selveiere, leilendinger og husmenn, førstegangsgiftermål, 1720-1760 og 1800-1840, Iveland

	<i>1720-1760</i>		<i>1800-1840</i>	
Selveiere	98	89 %	137	85 %
Leilendinger	12	11 %	8	5 %
Husmenn	0	0 %	17	11 %
Sum	110	100 %	162	100 %

Kilde: Fjermedal (1955)

Som antatt viser tabellen en klar overvekt av selveiende bønder i begge perioder. I perioden 1720-1760 ender hele 89 prosent av ekteparene opp som selveiende bønder etter inngått ekteskap, mens 85 prosent gjør det samme i andre periode. Nedgangen på 4 prosent, kan ses som en konsekvens av at man i andre periode har fått inn en ny kategori av husmenn. I perioden 1800-1840 ender 11 prosent av ekteparene opp som husmenn, mens ingen av ekteparene er registrert som husmenn i første periode. Innefor kategorien av leilendinger skjer det en nedgang fra 11 til 5 prosent. Trolig er dette også et resultat av fremveksten av husmannsplasser i Iveland i andre periode.

I en bygd hvor forholdet mellom selveiere, leilendinger og husmenn var jevnere, hadde det vært interessant å foreta en undersøkelse hvor jeg så på hvordan menn og kvinner beveget seg mellom disse samfunnsgruppene som et resultat av ekteskap. En slik undersøkelse er fortsatt mulig å utføre for mitt område, men for å kunne gjennomføre den på best mulig måte må jeg først få en bedre forståelse av giftermålsmønsteret til den store gruppen av selveiende bønder for mine to perioder. En måte å gjøre dette på er å fordele selveiende bønder inn i grupper etter økonomisk størrelse.

4.2 Matrikler som rangeringsgrunnlag

For å kunne fordele de selveiende gårdbrukerne inn i grupperinger etter hvordan de økonomisk plasserte seg i forhold til hverandre, kan det være fruktbart å vurdere verdien på eiendommen hvor den enkelte kom fra og endte opp ved. Her kan opplysninger som kommer frem i matrikler være relevant å ta utgangspunkt i. Gjennom en matrikkel får jeg innsyn i eiendommer, deres beskaffenhet og relative verdi (skyld) i forhold til andre eiendommer.⁷⁸ Ved å sammenligne skyldsettingen for de ulike gårdene eller brukene i Iveland, vil jeg slik kunne rangere dem etter økonomisk verdi. Det er i denne sammenheng relevant å spørre seg i

⁷⁸ Johannessen (2006)

hvilken grad den enkelte innbygger var klar over verdien til de ulike eiendommene, når forskjellen mellom gårdsbrukene ikke var så store som i andre deler av landet. Et svar på dette kan ligge i Iveland kirke, hvor benkeradene tilhørte særskilte gårder, og plasseringen ble rangert etter matrikkelskyld.⁷⁹ Dette kan tyde i retning av at folk i Iveland både var bevisst på verdien til de enkelte gårder, og videre at dette hadde en viss betydning.

Det finnes likevel problemer ved å anvende en matrikkel til å skulle rangere gårdsbruk etter størrelse. En matrikkel registrerer kun forholdene på det tidspunkt den ble utarbeidet og gir meg derfor tidsmessig lite spillerom. En matrikkel vil med andre ord ikke registrere hvorvidt en eiendom har endret verdi i tiden før og etter at matrikkelen er utformet. For min undersøkelse har jeg imidlertid matrikelopplysninger i hver ende av mine to perioder, gjennom matrikelutkastet fra 1723 og matrikkelen fra 1838. Disse kan jeg bruke for å få opplysninger om verdien på eiendommer som opptrer i de to periodene, samtidig som jeg kan få innblikk i hvorvidt det har skjedd endringer over tid.

I både matrikelutkastet fra 1723 og matrikkelen fra 1838 er det opplistet 64 matrikelgårder. Disse matrikelgårdene er enten oppdelt i flere gårdsbruk (*mangebølte gårder*) eller forblitt hele (*enbølte gårder*). I perioden fra 1720-1760 kom ektefellene ved første ekteskap fra 96 ulike eiendommer, hvorav 35 var enbølte gårder mens 61 var bruk på mangebølte gårder. Tilsvarende var 117 forskjellige eiendommer representert i perioden 1800-1840, der 29 var enbølte gårder og 88 var bruk på mangebølte gårder. I tillegg kom 16 forskjellige husmannsplasser i andre periode. Tallene viser at det har skjedd enkelte endringer mellom de to periodene. Ikke bare har antallet gårdsbruk steget fra første til andre periode, men enkelte gårdsbruk i matrikelutkastet fra 1723 er ikke å finne i matrikkelen fra 1838. Videre kan jeg også ut fra bygdeboken for Iveland se at enkelte eiendommer har oppstått og forsvunnet mellom de to periodene uten å ha kommet med i noen av de to matriklene.⁸⁰ I tabell 17 har jeg listet opp hvordan gårdsbrukene som ektefellene i mitt materiale enten kom fra eller etablerte seg ved i de to periodene, opptrer eller ikke opptrer i matrikelutkastet fra 1723 og matrikkelen fra 1838. Både selveiende gårder og leilendingsgårder er tatt med i tabellen for å kunne få et helhetlig inntrykk av eiendommene som fantes i de to periodene, samt få et inntrykk av hvor leilendingsgårdene plasserte seg i verdi. Var det eksempelvis slik at leilendingsgårder befant seg blant det laveste sjikt av eiendommer i Iveland, eller var det tvert

⁷⁹ Fjermedal (1969): 39

⁸⁰ Fjermedal (1955)

imot en motsatt tendens som viste seg? Ingen av husmannsplassene er tatt med i tabellen fordi disse ikke er skyldsatt enkeltvis.

Tabell 17: Oversikt over skyldsetting på eiendommer som forekom i periodene 1720-1760 og 1800-1840 2. ut fra matrikkelen av 1723 og 1838, Iveland

<i>Matrikkel og bruks/løpenr.</i>	<i>Navn på gårdsbruk</i>	<i>Matrikkel-utkast 1723</i>	<i>Matrikkel 1838</i>	<i>Gruppe-plassering 1723</i>	<i>Gruppe-plassering 1838</i>	<i>Plassering 1838 vs 1723</i>
1.1	Horne	9 ksk	2-1-18	2	2	=
1.2	Horne	9 ksk	2-1-18	2	2	=
2.0	Odderstøl	½ hud	2-1-18	1	2	+ 1
3.1	Grossås	9 ksk	3-0-16	2	2	=
3.2	Myrbotn	3 ksk	0-4-21	1	1	=
3.3	Grossås	-	1-2-20	-	1	-
3.4	Grossås	-	0-3-76	-	1	-
3.6	Grossås	9 ksk	3-0-16	2	2	=
4.1	Rossås	9 ksk	4-1-13	2	3	+ 1
4.2	Rossås	-	-	-	-	-
4.3	Rossås	½ hud	1-2-20	1	1	=
5.0/1	Ivedal	1 ½ hud	4-0-21	3	3	=
5.2	Ivedal	-	2-0-11	-	1	-
6.0	Frøyså	3 ½ hud	9-1-23	3	3	=
7.0/1	Tveit	1 ¾ hud	2-1-18	3	2	-1
7.2	Tveit	-	2-1-18	-	2	-
8.1	Dalane	3 ksk	1-0-21	1	1	=
8.3	Dalane	3 ksk	1-0-21	1	1	=
9.0	Øyna	1 hud	4-0-21	2	3	+1
10.0	Bakken	½ hud	1-0-21	1	1	=
11.0	Løland	½ hud	1-2-20	1/leil.gods	1	=
12.0	Skaiå	2 hud	7-0-6	3	3	=
13.290/290a	Mykland	1 ½ hud	1-1-13	3	1	-2
13.290b	Mykland	-	0-1-18	-	1	-
13.290c	Mykland	-	0-3-18	-	1	-
13.290d	Mykland	-	2-1-18	-	2	-
13.290e	Mykland	-	-	-	-	-
13.291/291a	Mykland	1 hud	2-2-5	2	2	=
13.291b	Mykland	-	1-2-8	-	1	-
14.0/320	Skisland	1 ½ hud*	2-1-18	3	2	-1
14.321a	Skisland	-	1-0-21	-	1	-
14.321b	Skisland	-	1-0-21	-	1	-
15.1	Kuåstøl	3 ksk	0-4-14	1	1/leil.gods	=
15.2	Knutane	3 ksk	0-4-14	1/leil.gods	1/leil.gods	=
16.1	Leesland	1 hud	3-4-14	2	3	+1
16.5	Leesland	1 hud	3-0-16	2	2	=
17.0	Rønningen	3 ksk	0-4-14	1/leil.gods	1	=
18.0	Omestad	1 ½ hud	3-4-14	3/leil.gods	3/leil.gods	=
19.1	Landekil	½ hud	2-0-11	1	1	=
19.2	Landekil	½ hud	2-0-11	1	1	=
19.3	Landekil	½ hud	-	1	-	-
20.0	Vatnestrøm	1 hud	3-0-16	2	2	=
21.0	Spjote	1 ¼ hud	3-3-17	3	3	=
22.0	Svaland	½ hud	1-2-20	1	1	=
23.0	Svengestøl	½ hud	1-4-18	1	1	=
24.1	Noslebu	3 ksk	0-3-22	1/leil.gods	1	=
25.0	Mjåland, store	1 ¾ hud	3-4-14	3	3	=

26.0	Mjåland, lille	1 hud	3-4-14	2	3	+ 1
27.0	Åros	3 ksk	0-3-22	1/leil.gods	1/leil.gods	=
28.1/278	Møkjåland	1 hud	?	2	?	-
281	Møkjåland	-	?	-	?	-
28.2/279	Møkjåland	1 ¼ hud	?	2	?	-
28.280	Møkjåland	-	-	-	-	-
28.3/277	Møkjåland	9ksk	-	2	-	-
29.1	Eieland, nedre	1 hud	2-1-18	2/leil.gods	2/leil.gods	=
29.2	Eieland, nedre	1 hud	2-1-18	2/leil.gods	2/leil.gods	=
29.1	Eieland, øvre	1 hud	-	2/leil.gods	-	-
29.2/3	Eieland, øvre	1 hud	5-1-3	2	3	+1
30.1	Ranestad	1 ½ hud	3-0-16	3	2	- 1
30.2	Ranestad	9 ksk	3-0-16	2	2	=
30.4	Ranestad	9 ksk	2-1-16	2	2	=
31.0	Iveland	1 ½ hud	3-4-14	3/leil.gods	3/leil.gods	=
32.0	Hiltveit	½ hud	1-2-20	1	1	=
33.1	Birketveit	1 ¼ hud	4-1-13	3	3	=
33.286	Birketveit	1 ¼	-	3	-	-
33.2/286a	Birketveit	1 ¼	1-3-11	3	1	-2
33.286b	Birketveit	-	1-4-17	-	1	-
33.286c	Birketveit	-	0-1-7	-	1	-
34.1	Tjomstøl	½ hud	1-5-8	1	1	=
34.2	Tjomstøl	½ hud	1-5-8	1	1	=
35.1	Nateland	1 ½ hud	3-0-16	3	2	- 1
35.3	Nateland	9 ksk	2-1-3	2	2	=
35.4	Nateland	-	-	-	-	-
35.5	Nateland	9 ksk	1-1-3	2	1	- 1
36.7/1	Gautestad, vestre	10 3/8 ksk	2-1-18	2	2	=
36.?	Gautestad, vestre	3 1/8 ksk	-	1	-	-
36.3	Gautestad, nede	6 ¾ ksk	1-0-21	2	1	- 1
36.5	Gautestad, oppe	6 ¾ ksk	1-0-21	2	1	- 1
37.0	Eretveit	9 ksk	2-3-17	2/leil.gods	2/leil.gods	=
38.1	Tortveit	1 hud 1 ½ ksk	3-0-16	3	2	- 1
38.2	Tortveit	7 ½ ksk	1-2-20	2	1	- 1
38.3	Tortveit	7 ½ ksk	1-2-20	2	1	- 1
39.0	Solberg, vestre	9 ksk	2-3-5	2	2	=
39.2	Langevei	3 ksk	0-4-9	1	1	=
40.0	Solberg, austre	9 ksk	3-0-16	2	2	=
41.1	Landås	1 hud	3-2-15	2/leil.gods	3	+1
41.2	Landås	1 hud	3-0-16	2	2	=
42.1/0	Skripeland	½ hud	3-0-16	1	2	+1
42.2	Skripeland	½ hud	-	1	-	-
43.0	Åmdal	3 ksk	0-3-22	1	1	=
44.0	Støledalen	8 ksk	2-0-11	2	1	-1
45.1	Mølland	1 ¼ hud	3-4-14	3	3	=
45.3	Mølland	1 hud 1 ksk	3-0-16	3	2	-1
46.1	Håverstad	1 hud 1 ksk	3-0-16	3	2	-1
46.2	Håverstad	8 ksk	2-1-3	2	2	=
47.0	Klepp	½ hud	1-4-4	1	1	=
48.1	Frikstad, nedre	½ hud	1-1-13	1	1	=
48.2	Frikstad, nedre	½ hud	1-1-13	1	1	=
48.3	Frikstad, nedre	½ hud	1-1-13	1	1	=
49.0/1	Frikstad, vestre	1 1/6 hud	1-2-20	3	1	-2
49.2	Frikstad, vestre	-	1-2-20	-	1	-
49.5	Frikstad, vestre	7 ksk	1-2-20	2	1	-1
50.1	Frikstad, austre	8 ksk	2-3-2	2	2	=
50.?	Frikstad, austre	6 ½ ksk	-	2	-	-
50.2	Frikstad, austre	6 ½ ksk	2-1-18	2	2	=

51.0	Kobuland	3 ksk	0-3-22	1	1	=
52.0/1	Birkeland	1 ½ hud	1-2-20	3/leil.gods	1	-2
52.2	Birkeland	-	1-0-6	-	1	-
53.0	Epte vann	1 hud	2-4-9	2	2	=
54.0/1	Ljosland, nedre	2 hud	3-0-16	3	2	-1
54.2	Ljosland, nedre	-	3-0-16	-	2	-
55.0/1	Ljosland, øvre	2 hud	2-4-16	3	2	-1
55.2	Ljosland, øvre	-	1-3-19	-	1	-
56.0/344a	Meland	1 hud	2-1-23	2	2	=
56.344b	Meland	-	0-1-2	-	1	-
57.0	Landsverk	1 hud	3-0-16	2/leil.gods	2/leil.gods	=
58.0	Elshaugane	3 ksk	1-2-5	1	1	=
59.0/1	Jokeli	1 hud	1-2-20	2	1	-1
59.2	Jokeli	-	1-2-20	-	1	-
60.0/1	Eikeland	1 hud	1-2-20	2	1	-1
60.2	Eikeland	-	1-0-21	-	1	-
61.0/1	Engestøl	½ hud	1-2-9	1	1	=
61.2	Engestøl	-	0-0-10	-	1	-
62.1	Fjermedal	1 hud	3-0-16	2	2	=
62.2	Fjermedal	-	-	-	-	-
62.3	Fjermedal	1 hud	3-0-16	2	2	=
63.0	Fjermeros	1 hud	3-4-14	2	3	+1
64.0	Verebrotan	3 ksk	0-3-22	1/leil.gods	1	=

Kilde: Fjermedal (1955), *matrikkel 1668 **matrikkel 1739

De ulike eiendommene er i tabell 17 opplistet etter matrikkelnummer og deretter bruks- eller løpenummer. De gangene hvor gårdsbrukene kun er opplistet med matrikkelnummer og ikke bruks- eller løpenummer, er det snakk om enbølte gårdsbruk og motsatt. I enkelte tilfeller, som med matrikkelgård 42.1/0 Skripeland, er eiendommene registrert både som et mangebølt gårdsbruk på den ene siden, 42.1 Skripeland, og som et enbølt gårdsbruk på den andre siden, 42.0 Skripeland. Dette skyldes at Skripeland gikk fra å være et gårdsbruk på en mangebølt gård, til å bli et enbølt gårdsbruk i 1759. Videre blir skyldsettingen for de ulike eiendommene i henholdsvis 1723 og 1838 registrert i tabell 17, så langt disse eksisterer eller er å oppdrive. Som sett i tabellen bruker de to matriklene ulike målenheter til å beregne skyld. Mens matrikelutkastet fra 1723 oppgir skyld i naturalia,⁸¹ er matrikkelen fra 1838 den første som oppgir verdien i penger.⁸² Forskjellen har likevel ikke særlig betydning for muligheten til å kunne si noe om den enkelte gårds verdimessige plassering i forhold til de andre gårdene i matrikkelen, og hvorvidt denne plasseringen har endret seg fra 1723 til 1838. Dette forholdet er beskrevet i den siste delen av tabellen, hvor eiendommene er plassert i grupper fra 1 til 3, fra lav til høy verdi.

⁸¹ Matrikelutkastet fra 1723 bruker benevnelse som hud, geiteskinn og/eller kalveskinn. Det gikk 12 kalveskinn, eller 4 geiteskinn på 1 hud, Ulvund (2000)

⁸² Matrikkelen fra 1838 oppgir skyld i form av antall Spesidaler, ort og skilling, der 1 spd. er 5 ort eller 120 skilling, Ulvund (2000)

Bakgrunnen for gruppeinndelingen av eiendommer fra 1 til 3, har vært et ønske om å danne kategorier av eiendommer som både skiller seg verdimesig fra de andre grupperingene, samtidig som de gir et troverdig bilde av å representere gårdsbruk av ulik økonomisk yteevne, fra lav til høy. Det har også vært et poeng at mens gruppe 2 og 3, små og middels store gårdsbruk, skal være likest mulig i antall, skal gruppe 1, store eiendommer, utgjøre en mer eksklusiv gruppe og dermed også en mindre gruppe.

Som sett i tabell 17 var det en rekke av eiendommene i matrikkelen fra 1723 som var skyldsatt likt. Eksempelvis var hele 14 eiendommer skyldsatt til 3 kalveskinn i 1723. Dette kan trolig underbygge min tidligere antagelse om at Iveland var et område preget av jevnstore jordbrukseiendommer, men kan samtidig være et hjelpemiddel i forhold til å skulle kategorisere eiendommene. Tabell 17 viser at gårdsbrukene som er skyldsatt i 1723 strekker seg fra 3 kalveskinn til 3 og ½ hud, hvorav de fleste befinner seg mellom 3 kalveskinn og 1 hud. På bakgrunn av denne informasjonen har jeg tenkt meg en tredeling, hvor små gårdsbruk (gruppe 1) går opp til ½ hud, middels gårdsbruk (gruppe 2) fra ½ hud til 1 hud, og en litt mer eksklusiv gruppe store eiendommer (gruppe 3), som er alle eiendommer over 1 hud. Tilsvarende i matrikkelen fra 1838 strekker skyldsettingen på de ulike eiendommer seg fra 0-1-17 skylddaler til 9-1-23 skylddaler. I matrikkelen er det en rekke eiendommer som plasserer seg innenfor 3-0-16 skylddaler. På bakgrunn av dette har jeg her valgt å regne gruppe 1 på alt opp til 2-0-16 skylddaler, gruppe 2 går opp til 3-0-16 skylddaler, mens gruppe 1 utgjør alt over 3-0-16 skylddaler. De tre eiendomsgruppene som er skissert på bakgrunn av matrikkelutkastet fra 1723 og matrikkelen fra 1838, utgjør ikke et virkelig skille, men representerer samtidig eiendommer av ulik økonomisk verdi og kan slik gi en pekepinn på hvorvidt økonomiske faktorer hadde innvirkning på selve ekteskapsvalget.

Det er i alt opplistet 128 eiendommer i tabell 17. Av disse er 93 gårdsbruk blitt skyldsatt i både 1723 og 1838, hvorav 63 havnet i samme gruppe i begge perioder. For de eiendommene som havner i to forskjellige grupper i de to matriklene, eller som kun opptrer i en av dem, har jeg valgt å støtte meg til opplysningene fra 1723 dersom ekteskapet blir inngått i perioden 1720-1760, og opplysningene fra 1838 dersom ekteskapet blir inngått i perioden 1800-1840. Dette fordi det er rimelig å anta at matriklene også gir et innblikk i eiendommens økonomiske verdi og plassering, både i årene før og etter at matrikkelen ble utarbeidet. Det finnes likevel unntak fra denne fremgangsmåten. De gangene hvor verdiendringen til en eiendom skyldes at eiendommen har blitt slått sammen med et annet gårdsbruk eller blitt oppdelt i nye gårdsbruk,

kan tidspunktet for denne hendelsen være med på avgjøre når den ene matrikkelen ikke er reel lenger, og når den andre blir det. Et eksempel på dette er gårdsbruk nummer 42 Skripeland som ved matrikkelutkastet i 1723 var oppdelt i 2 bruk, men som i matrikkelen fra 1838 var sammenslått til ett. Brukene Øvre og Nedre Skripeland var i første periode skyldsatt til ½ hud hver, og befant seg dermed begge i gruppe 1. I matrikkelen fra 1838 er Skripeland derimot skyldsatt til 3-0-16 skylddaler, noe som løfter gården opp i gruppe 2. Går jeg inn i gårds- og slektshistorieboken for Iveland ser jeg at sammenslåingen av de to brukene fant sted i 1759. Ut fra dette kan jeg tenke meg at matrikkelen fra 1838 trolig tegner et bilde av Skripeland fra og med 1759, mens matrikkelutkastet fra 1723 gjelder i tiden før sammenslåingen. Ved gruppering av eiendommer som Skripeland, har jeg valgt å plassere eiendommen i den gruppen hvor den plasserer seg over lengst tid i den aktuelle perioden. Eksempelvis blir Skripeland plassert i selveiegruppe 1 i første periode, fordi det kun er i periodens siste år (1759-1760) at gårdsbruket har gått opp i verdi til selveiegruppe 2.

I tabell 17 har jeg også markert hvilke gårdsbruk som var leilendingsgods i de to periodene. Resultatet bekrefter mistanken om at det ikke var en nødvendig sammenheng mellom det å være leilending og det å være dårlig økonomisk stilt. Som sett i tabellen fordeler leilendingsgårdene seg relativt jevnt på alle de tre eiendomskategoriene. I tabell 18 har jeg skilt leilendingsgårdene ut i en gruppe for seg for å kunne få et inntrykk av hvordan de selveiende gårdsbrukene fordeler seg på de tre eiendomsgruppene. Mens forskjellene mellom selveiegruppene i første periode spenner fra 39 prosent til 20 prosent, får jeg et større sprik i andre periode fra 48 prosent til 13 prosent. Det har også skjedd en endring mellom periodene mellom selveie gruppe 1 og 2. Mens det er gruppe 2 som er den mest dominerende av de to i første periode, er forholdet omvendt i andre periode. At det er flere små bruk i perioden 1800-1840 enn i perioden 1720-1760, reflekterer en utvikling hvor flere gårdsbrukbruk i andre periode har blitt oppdelt og slik blitt redusert i verdi. I begge perioder utgjør imidlertid gruppe 3 den minste av de selveiende eiendomsgruppene, noe som også var intensjonen.

Tabell 18: Fordeling av gårdsbruk som ektefeller enten kom fra eller etablerte seg ved, 1720-1760 og 1800-1840, Iveland

	<i>Leilending</i>		<i>Selveie 1</i>		<i>Selveie 2</i>		<i>Selveie 3</i>		<i>Sum</i>	
		%		%		%		%		%
Gårdsbruk 1720-1760	15	15	27	27	40	39	20	20	102	100
Gårdsbruk 1800-1840	9	8	54	48	35	31	14	13	112	100

Kilde: Fjermedal (1955)

4.3 Skifter

Problemet med å kategorisere eiendommer etter størrelse på bakgrunn av opplysninger funnet i matrikler, er at disse ikke nødvendigvis alltid gir et realistisk bilde av den enkelte eiendoms økonomiske yteevne. Enkelte bønder kan ha opplevd økonomiske vanskeligheter til tross for at gårdsbruket de satt på var skyldsatt høyt, samtidig som at andre kunne ha biinntekter som gjorde at de hadde bedre økonomi enn gårdsbruket de satt på skulle tilsi. En slik biinntekt ville i Iveland særlig kunne komme fra skogsbruket. Litteratur om skogbrukets betydning for Iveland er dessverre magert. Det som er skrevet om skogbruket i bygdebøker fra omkringliggende sogn, er ofte formulert i en negativ vending. Bygdebokforfatteren for Vegusdal, sognet nordøst for Iveland, hevder blant annet at historien om trelasthandelen ikke var særlig lystig sett fra bygdefolkenes side. Både ved at det var kjøpmenn i byene som kontrollerte prisene og omsetning av tømmer, og ved at bøndene fikk betalt gjennom overprisede varer som i verste fall satte dem i gjeld til kjøpmannen.⁸³ I *Kultursøge* for Evje og Hornnes kommer det imidlertid frem at grunnen til at bøndene satte seg i gjeld til kjøpmennene skyldtes at enkelte ikke bare tok til takke med å bli betalt gjennom de mest nødvendige varene, men også vekslet tømmeret inn i ”overdådighetsvarer”. Ettersom gjelden til kjøpmannen vokste, sank også prisene på deres egne varer og misforholdet mellom bonde og kjøpmann vokste.⁸⁴ Til tross for dette, er det likevel vanskelig å tro at skogen ikke førte til økonomisk vinning for enkelte i sognet. Dette er også en problemstilling som hadde vært interessant å se nærmere på i dette kapittelet, men som det følge av manglende litteratur på emnet blir vanskelig å skulle gå nærmere i dybden.

For likevel å kunne få innsyn i hvorvidt det var samsvar mellom skyldsettingen av de enkelte gårdsbruk og de økonomiske ressursene som folk satt med, kan det være relevant å se til skifteprotokollene. Skifter belyser de økonomiske verdier som ikke blir tatt med i matriklene. De inneholder en oversikt over offentlige arveskifter foretatt etter avdøde personer, og viser hva han eller hun hadde av eiendom, løsøre og gjeld.⁸⁵ Ved å ta utgangspunkt i gårdsbruket hvor den enkelte ektefelle kom fra og sammenligne verdien på skiftet til hans eller hennes foreldre, vil jeg kunne si hvorvidt det var en sammenheng mellom størrelsen på eiendommen og størrelse på skiftet. For å kunne utføre en slik undersøkelse er det imidlertid en rekke opplysninger jeg er avhengig av. Opprinnelig blir den økonomiske verdien ved et skifte

⁸³ Engesland (2002): 223-241

⁸⁴ Uleberg (1990):174

⁸⁵ Mykland (2003): 391

oppgitt i både brutto og netto verdi. Med andre ord, økonomisk verdi før og etter at gjelden er trukket fra. I utgangspunktet er det den siste opplysningen jeg er ute etter. I tillegg er jeg først og fremst på jakt etter det siste skiftet. Enten ved at kone og mann har gått opp til skifte samtidig, eller skifte etter den siste avdøde foreldre eller steforeldre.

I tabell 19 har jeg utført en slik undersøkelse for perioden 1720-1760. Av de 109 opplistede skiftene i tabellen, er 61 hentet fra siste skifte, mens 31 er skifteopplysninger som stammer fra nest siste foreldres død. I tillegg kommer 17 skifter hvor opphavet er usikkert.

Tabell 19: Forholdet mellom eiendomsgruppe og størrelse på skifte, førstegangsgiftermål, 1720-1760, Iveland

<i>Riksdaler</i>	<i>Leilending</i>		<i>Selveie 1</i>		<i>Selveie 2</i>		<i>Selveie 3</i>		<i>Sum</i>	
-1	1	20 %	4	19 %	3	5 %	1	3 %	9	7 %
0-99	2	60 %	14	67 %	12	22 %	8	28 %	36	40 %
100-199	1	20 %	3	14 %	12	22 %	1	3 %	17	18 %
200-299	0	0 %	0	0 %	13	24 %	4	14 %	17	12 %
300-399	0	0 %	0	0 %	12	22 %	5	17 %	17	13 %
400+	0	0 %	0	0 %	3	5 %	10	35 %	13	10 %
<i>Sum</i>	<i>4</i>	<i>100 %</i>	<i>21</i>	<i>100 %</i>	<i>55</i>	<i>100 %</i>	<i>29</i>	<i>100 %</i>	<i>109</i>	<i>100 %</i>
Ukjent	-	-	-	-	-	-	-	-	73	-
<i>Sum totalt</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	<i>182</i>	-

Kilde: Fjermedal (1955)

I tabellen er det forholdsvis godt samsvar mellom de ulike eiendomsgruppene, og størrelsen på skiftet. Mens tallene for leilendinger er små og slik kan være misvisende, er det likevel interessant å se at størrelsen på skiftene her er av relativt liten verdi. Dette til tross for at det fantes leilendingsgårder innenfor alle tre eiendoms-kategorier. Det samme gjelder for gruppe 1 av selveiende bønder, hvor den største andelen har et skifte som går fra 0 til 99 riksdaler. Gruppe 2 av selveiende bønder har til sammenligning fått en større spredning fra 0 til 399 riksdaler, mens den største andelen i gruppe 3, plasserer seg på over 400 riksdaler. Bildet av gruppe 3 blir imidlertid forstyrret av en større andel som har et skifte som går fra 0 til 99 riksdaler. Dette avviket forteller meg at det ikke er en nødvendig sammenheng mellom skyldsetting på eiendom og størrelsen på skifte i første periode, men at det i de fleste tilfeller er en nær sammenheng.

Jeg har også foretatt en tilsvarende undersøkelse for andre periode, men valgt å ikke ta den med som følge av et større antall ukjente sammenlignet med første periode. Det store antallet ukjente skyldtes at jeg i perioden 1800-1840 både hadde noen skifter som var oppgitt i riksdaler og noen som var oppgitt i spesidaler, og slik måtte velge å ta utgangspunkt i kun en

av disse gruppene. Som følge av hardårene på begynnelsen av 1800-tallet, som nådde et toppunkt i Iveland i 1813, var det også nødvendig å velge bort opplysninger fra de første 20 årene på 1800-tallet for at veldig lave skifter ikke skulle forstyrre resultatet. Dette gjorde ytterligere sitt til at antall kjente skifter ble redusert, og gjorde det vanskelig å snakke om en tendens. Jeg velger likevel å tro at fordelingen jeg så i tabell 19 for første periode også gjaldt for andre periode.

4.4 Økonomisk utgangspunkt og etableringssted, søsken ved første ekteskap

Gjennom å gruppere eiendommene i Iveland på bakgrunn av økonomisk verdi kan jeg blant annet få innblikk i hvorvidt det var en sammenheng mellom verdien på eiendommen hvor den enkelte ektefelle kom fra, og verdien på eiendommen hvor han eller hun endte opp etter ekteskapsinngåelsen. I en hovedoppgave for Sauda, registrere Berit Margrethe Ebbel Moi Olsen i denne sammenheng et skille mellom kjønn, hvor kvinner i større grad enn menn risikerte å rykke ned i sosial status ved giftermål.⁸⁶ Spørsmålet er om dette også var omstendighetene for gifteklare kvinner i Iveland. Videre vil det i denne sammenheng være interessant å se etter forskjeller innad i søskenlag, og da særlig i forholdet mellom brødre. Siden over 80 prosent av mine ekteskapspartnere i begge perioder var selveiende bønder, ville de fleste være berørt av odelsretten. Som en følge av denne arveregelen, vil jeg særlig forvente å se en nær sammenheng mellom hvor eldste bror kom fra og hvor han etablerte seg. Yngre brødres giftermålmønster vil til sammenligning trolig være preget av større spredning. Før jeg går i gang med en slik undersøkelse er det viktig å ta et forbehold. Siden tabell 18 viste at de tre eiendomskategoriene var av ulik størrelse, innebar dette i praksis at det ville være lettere å bevege seg i verdi dersom man tilhørte den minste eiendomsategorien enn motsatt. Disse forholdene var imidlertid like for både eldste og yngre søsken og vil slik ikke utgjøre et særlig problem så lenge søskengruppene fordeler seg forholdsvis likt på de ulike eiendomskategoriene. Dette gjør de også i de fleste tilfeller, men det er enkelte unntak blant søstre i begge perioder som jeg vil komme nærmere inn på underveis i denne gjennomgangen.

I tabell 20-24 har jeg plassert eldste og yngre brødre inn i grupper etter hvor de vokste opp (horisontalt) og hvor de etablerte seg etter ekteskapsinngåelsen (vertikalt). I tillegg til de tre gruppene av selveiende bønder har jeg i tabellene for første periode gitt plass til gruppen av leilendinger, og i andre periode har det også kommet inn en kategori for husmenn. Videre har

⁸⁶ Olsen (1994)

jeg i tabellene valgt å regne husmenn som nederst på den sosiale rangstigen, etterfulgt av leilendinger og selveiende bønder fra gruppe 1 til 3. Dette ut fra konklusjonen jeg trakk under punkt 4.1, at selv om det ikke var klare økonomiske skiller mellom gruppen av husmenn, leilendinger og selveiere, skilte de 3 gruppene seg likevel fra hverandre på viktige punkt. Det ble ikke bare ansett som gjevere å være gårdbrukere sammenlignet med husmenn, det var også mer økonomisk stabilt. Det største skillet mellom selveiere og leilendinger var deres ulike forhold til gårdsbruket de satt på. Som navnene tilsier leide leilendinger eiendommen de var brukere av, mens selveiende bønder selv var eiere av gårdsbruket de satt på.

Tabell 20: Bosted for eldste brødre før og etter inngåelsen av første ekteskap, 1720-1760

<i>Før</i> <i>Etter</i>	<i>Leilending</i>		<i>Selveie 1</i>		<i>Selveie 2</i>		<i>Selveie 3</i>		<i>Sum</i>	
		%		%		%		%		%
Leilending	5	100	0	0	0	0	0	0	5	8
Selveie 1	0	0	16	100	1	5	0	0	17	27
Selveie 2	0	0	0	0	20	91	1	5	21	33
Selveie 3	0	0	0	0	1	5	20	95	21	33
Sum	5	100	16	100	22	100	21	100	64	100
Ukjent	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-
Sum totalt	-	-	-	-	-	-	-	-	67	-

Kilde: Fjermedal (1955)

Tabell 21: Bosted for yngre brødre før og etter inngåelsen av første ekteskap, 1720-1760

<i>Før</i> <i>Etter</i>	<i>Leilending</i>		<i>Selveie 1</i>		<i>Selveie 2</i>		<i>Selveie 3</i>		<i>Sum</i>	
		%		%		%		%		%
Leilending	1	33	2	40	2	11	3	27	8	22
Selveie 1	0	0	3	60	3	17	3	27	9	24
Selveie 2	1	33	0	0	10	56	4	36	14	38
Selveie 3	1	33	0	0	3	17	1	9	5	14
Sum	3	100	5	100	18	100	11	100	37	100
Ukjent	-	-	-	-	-	-	-	-	0	-
Sum totalt	-	-	-	-	-	-	-	-	37	-

Kilde: Fjermedal (1955)

Tabell 20 og 21 viser at det var en klar forskjell mellom brødres giftermålmønster i første periode. Som antatt er det større sammenheng mellom hvilket gårdsbruk eldste brødre kom fra og hvilket gårdsbruk de endte opp på, sammenlignet med situasjonen for yngre brødre. Mens kun 3 av 64, eller 5 prosent, av eldste brødre etablerte seg ved en eiendom i en annen gruppe enn den de var vokst opp på, gjorde 22 av 37, eller 60 prosent, av yngre brødre det samme i første periode. Som tidligere nevnt kan dette for selveiende grupper fra 1 til 3 forklares ut fra odelsretten som gav eldste bror muligheten til å etablere seg ved gårdsbruket han selv hadde

vokst opp på. For gruppen med leilendinger ser det også ut til å være en sammenheng mellom hvilken eiendom eldste bror kom fra og hvilken eiendom han endte opp ved. Dette kan tyde på at eldste brødre også her har hatt forrang i forhold til å kunne overta bygsel på gården etter sine foreldre. Det er likevel vanskelig å skulle si hvorvidt dette var en generell tendens siden det kun er registrert 5 leilendinger blant brødre i første periode.

I tabellene får jeg også innblikk i hvor stor grad eldste og yngre brødre hadde muligheten til å ende opp på en gård med høyere verdi enn opphavsgården. Jeg har allerede slått fast at eldste brødre beveget seg lite i forhold til verdimessig plassering før og etter inngått ekteskap. I 2 av de 3 gangene hvor dette skjer, ender eldste brødre opp på en gård med lavere verdi enn hva som var tilfellet forut for ekteskapsinngåelsen. Ser jeg på tallene i tabell 19 for yngre brødre viser de en stor overvekt av personer som ender opp på et gårdsbruk av lavere verdi enn opphavsgården. Dette utgjorde 17 av 37 personer, eller 46 prosent av det totale antallet. Det virker med andre ord ikke bare vanskeligere for yngre brødre å overta en eiendom etter sine foreldre i første periode, men også vanskeligere å ende opp på en eiendom av høyere verdi enn den de i utgangspunktet kom fra, dersom jeg sammenligner med eldste brødre. Tabellene viser videre at det var en større andel av yngre enn eldste brødre som endte opp som leilendinger.

I tabell 22 og 23 har jeg registrert de tilsvarende forhold for menn i andre periode. Ved å sammenligne tabellene med tabell 20 og 21, får jeg inntrykk av at det har skjedd små endringer mellom periodene. Fremdeles virker det til å være en sterk sammenheng mellom hva slags type eiendom eldste brødre kommer fra og hvor han etablerer seg, mens det tilsvarende ikke er tilfellet for yngre brødre. Det virker imidlertid til å ha skjedd en liten forskjell for eldste brødre. Mens kun 3 personer i første periode etablerte seg ved en eiendom innenfor en annen gruppering enn den de var vokst opp på, gjorde 14 det tilsvarende i andre periode. Dette utgjør en stigning fra 5 til 15 prosent. Dette kan være et resultat av at yngre brødre i større grad enn tidligere virker til å kunne overta familiegården etter sine foreldre. Dette blir reflektert i av tabell 23 som viser at antallet yngre brødre som ender opp på en eiendom av samme verdi som opphavsgården utgjør 30 av 50 personer. Sammenligner jeg dette med tallene for yngre brødre i første periode i tabell 21, utgjør dette en stigning fra 41 til 60 prosent. En annen forklaring kan også ligge i selve bruksdelingen. Siden det i andre periode var flere gårdsbruk som ble oppdelt i mindre enheter, kunne dette resultere i at den eiendommen man i utgangspunktet var vokst opp på, var blitt mindre økonomisk verdt ved

overtakelse. Dette ville imidlertid ikke forklare hvorfor yngre sønner ser ut til å ha fått et bedre utgangspunkt enn tidligere. Dersom jeg går ut ifra at Knut Myklands teori om den utstrakte favoriseringen av odelsbonden i sognet Vegusdal østen Sundet, også gjaldt for Iveland,⁸⁷ virker resultatene til å kunne markere et skille hvor forholdene på ekteskapsmarkedet er blitt bedret for yngre brødre, på eldste brøders bekostning. Det er vanskelig å si hvorfor man får en slik overgang. I utgangspunktet er det mulig å tenke seg at i en periode som 1800-tallet med høyt folkepress, ville det være spesielt viktig å skulle favorisere odelsbøndene slik at gårdsbruket forble udelt og ble holdt innenfor slekten. Muligens skjedde det likevel en endring som følge av at de fleste tiltak for å sikre odelsbonden allerede var satt i verks, gjennom fordelaktige skifter og lav takst på eiendommen, og at det dermed ble vanskelig å skulle favorisere denne gruppen ytterligere. Når det da kom et større trykk på ressursene kunne det også være vanskelig å skulle holde taksten på eiendommen nede, og av den grunn kunne odelsbønder ha vanskeligheter med å skulle betale ut yngre søsken. Videre går det an å forstille seg at utviklingen skyldtes en større rettferdighetstenkning på 1800-tallet, som gjorde at favoriseringen av odelsbonden gikk tilbake til fordel for yngre brøders giftermålmønster.

Tabell 22: Bosted for eldste brødre før og etter inngåelsen av første ekteskap, 1800-1840, Iveland

<i>Før</i> <i>Etter</i>	<i>Husmann</i>		<i>Leilending</i>		<i>Selveie 1</i>		<i>Selveie 2</i>		<i>Selveie 3</i>		<i>Sum</i>	
		%		%		%		%		%		%
Husmann	1	100	0	0,0	1	4	2	5	0	0	4	4
Leilending	0	0	3	60	0	0	0	0	1	6	4	4
Selveie 1	0	0	0	0	24	86	2	5	0	0	26	29
Selveie 2	0	0	2	40	3	11	33	85	1	6	39	43
Selveie 3	0	0	0	0	0	0	2	5	15	88	18	20
Sum	1	100	5	100	28	100	39	100	17	100	90	100
Ukjent	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-
Sum totalt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	94	-

Kilde: Fjermedal (1955),

⁸⁷ Mykland (1973)

Tabell 23: Bosted for yngre brødre før og etter inngåelsen av første ekteskap, 1800-1840, Iveland

<i>Før</i> <i>Etter</i>	<i>Husmann</i>		<i>Leilending</i>		<i>Selveie 1</i>		<i>Selveie 2</i>		<i>Selveie 3</i>		<i>Sum</i>	
		%		%	0	%		%		%		%
Husmann	0	0	3	60	0	0	3	14	3	33	9	18
Leilending	0	0	1	20	0	0	0	0	0	0,0	1	2
Selveie 1	0	0	0	0	12	86	4	18	3	33	19	38
Selveie 2	0	0	1	20	2	14	14	64	0	0,0	17	34
Selveie 3	0	0	0	0	0	0	1	5	3	33	4	8
Sum	0	0	5	100	14	100	22	100	9	100	50	100
Ukjent	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-
Sum totalt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	54	-

Kilde: Fjermedal (1955)

I tabell 24-27 har jeg foretatt den samme undersøkelsen for søstre. Som tidligere vil jeg også her forvente små forskjeller mellom ekteskapsmønsteret til eldste og yngre søstre som følge av deres stilling i arverekkefølgen. Dette ser også ut til å stemme overens med resultatet som kommer frem i tabell 24 og 25 for første periode. Mens 17 av 35, eller 49 prosent av antallet eldste søstre etablerte seg ved en gård som ligger i samme verdigruppe som oppvekstsgården, gjorde 22 av 48, eller 46 prosent, av yngre søstre det samme i første periode. Dette utgjorde med andre ord et skille på kun 3 prosent. Sammenliger jeg tallene for de søstre som etablerte seg utenfor eiendomsgruppen som de opprinnelig kom fra, viser tabellene også her en likhet mellom søstre. Av eldste søstre utgjorde dette 10 av 35 personer, eller 29 prosent, mens 14 av 48, eller 29 prosent, av yngre søstre gjorde det samme. Det tilsvarende for yngre brødre i samme periode var som tidligere nevnt 46 prosent av det totale antallet. Tabellene viser slik ikke bare at ekteskapsmønsteret til søstre var uavhengig av plassering i søskenrekken, men også at søstre i første periode hadde lettere for å ende opp på en eiendom av lik eller høyere verdi enn opphavsgården. Dette er interessant fordi jeg innledningsvis viste til en hovedoppgave for Sauda, hvor Berit Margrethe Olsen registrerte at kvinner hadde større sjanser for å rykke ned i sosial status enn menn. Der er likevel viktig å ta et forbehold i denne sammenheng. Som tidligere nevnt var det lettere å endre plassering dersom man i utgangspunktet kom fra en av de eiendomsgruppene med minst antall eiendommer. Ut fra tabellene går det frem at det var et betydelig større antall yngre søstre av det totale antallet (27 prosent), som plasserte seg innenfor selveiergruppe 3, som var den minste gruppen av selveiende gårder i begge perioder, enn tilfellet var for eldste søstre (9 prosent). Yngre søstre vil slik ha lettere for å gå ned i verdi enn yngre søstre. Til tross for dette viser tallene for første periode en så lik fordeling mellom eldste og yngre søstre at om personene for gruppe 3 var

blitt jevnere fordelt på de to gruppene, ville dette trolig ikke kunne rokke ved bildet av et giftermålsmonster for kvinner som var uavhengig av plassering i søskenrekken.

Tabell 24: Bosted for eldste søstre før og etter inngåelsen av første ekteskap, 1720-1760, Iveland

<i>Før</i> <i>Etter</i>	<i>Leilending</i>		<i>Selveie 1</i>		<i>Selveie 2</i>		<i>Selveie 3</i>		Sum	
		%		%		%		%		%
Leilending	3	50	0	0,0	2	11	1	33	6	17
Selveie 1	1	17	6	75	6	33	0	0	13	37
Selveie 2	1	17	2	25	7	39	1	33	11	31
Selveie 3	1	17	0	0,0	3	17	1	33	5	14
Sum	6	100,0	8	100,0	18	100,0	3	100	35	100,0
Ukjent	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
<i>Sum totalt</i>	-17	-	-	-	-	-	-	-	6	-

Kilde: Fjermedal (1955)

Tabell 25: Bosted for yngre søstre før og etter inngåelsen av første ekteskap, 1720-1760, Iveland

<i>Før</i> <i>Etter</i>	<i>Leilending</i>		<i>Selveie 1</i>		<i>Selveie 2</i>		<i>Selveie 3</i>		Sum	
		%		%		%		%		%
Leilending	1	25	0	0	3	13	0	0	4	8
Selveie 1	0	0	4	57	3	13	4	31	11	23
Selveie 2	3	75	2	29	12	50	4	31	21	43
Selveie 3	0	0	1	14	6	25	5	38	12	25
Sum	4	100	7	100	24	100,0	13	100	48	100
Ukjent	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Sum totalt</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	48	-

Kilde: Fjermedal (1955)

Sammenligner jeg tallene for søstre fra første periode, med resultatet for andre periode i tabell 26 og 27, registrerer jeg at enkelte endringer har funnet sted. Mens 19 av 46 eldste søstre, eller 41 prosent, etablerte seg ved en eiendom innen samme gruppering, gjør 26 av 71, eller 37 prosent det samme av yngre søstre. Dette utgjør en reduksjon på 8 prosent for eldste søstre, og 9 prosent for yngre søstre sammenlignet med første periode. Ser jeg videre på gruppen av søstre som etablerte seg ved et gårdsbruk med lavere verdi enn oppvekstgården, registrerer jeg også her at det har skjedd en endring fra første periode. Av eldste søstre gikk 17 av 46 eller 37 prosent ned i verdi, men det tilsvarende var 34 av 71, eller 48 prosent av yngre søstre. Det hadde med andre ord skjedd en økning på 8 prosent for eldste søstre, og 19 prosent for yngre søstre mellom periodene. Trolig kan forskjellen mellom søstre forklares med at det også i denne perioden er en større andel yngre enn eldste søstre som befant seg innenfor selveiergruppe 3, noe som gjorde at yngre søstre hadde lettere for å rykke ned i verdi enn

tilfellet var for eldste søstre. Til tross for enkelte ulikheter, er imidlertid tendensen lik for både eldste og yngre søstre. Mens en større andel av søstre rykket ned i verdi i andre periode sammenlignet med første, viste tallene for yngre brødre i tabell 23 for samme periode en motsatt tendens. Det har med andre ord skjedd en utvikling mellom periodene som ser ut til å ha forbedret forholdene for yngre brødre, mens de er tilsvarende forringet for søstre.

Tabell 26: Bosted for eldste søstre før og etter inngåelsen av første ekteskap, 1800-1840, Iveland

<i>Før</i> <i>Etter</i>	<i>Husmann</i>		<i>Leilending</i>		<i>Selveie 1</i>		<i>Selveie 2</i>		<i>Selveie 3</i>		<i>Sum</i>	
		%		%		%		%		%		%
Husmann	0	0	0	0	3	16	3	15	1	14	7	15
Leilending	0	0	0	0	1	5	3	15	0	0	4	9
Selveie 1	0	0	0	0	10	53	2	10	0	0	12	26
Selveie 2	0	0	0	0	5	26	7	35	4	57	17	37
Selveie 3	0	0	0	0	0	0	5	25	2	29	7	15
Sum	0	0	0	0	19	100	20	100	7	100	46	100
Ukjent	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	-
<i>Sum totalt</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	51	-

Kilde: Fjermedal (1955)

Tabell 27: Bosted for yngre søstre før og etter inngåelsen av første ekteskap, 1800-1840, Iveland

<i>Før</i> <i>Etter</i>	<i>Husmann</i>		<i>Leilending</i>		<i>Selveie 1</i>		<i>Selveie 2</i>		<i>Selveie 3</i>		<i>Sum</i>	
		%		%		%		%		%		%
Husmann	0	0	0	0	6	26	2	7	1	5	9	13
Leilending	0	0	0	0	1	4	2	7	0	0	3	4
Selveie 1	0	0	0	0	11	48	5	19	8	38	27	38
Selveie 2	0	0	0	0	3	13	12	44	9	43	24	34
Selveie 3	0	0	0	0	2	9	6	22	3	14	11	16
Sum	0	0	0	0	23	100	27	100	21	100	71	100
Ukjent	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-
<i>Sum totalt</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	75	-

Kilde: Fjermedal (1955)

Tabell 20-27 viser slik at det var enklere for eldste brødre enn både søstre og yngre brødre å ende opp med en eiendom av lik verdi som den de opprinnelig kom fra. Dette kan ses i sammenheng med at eldste brødre i de fleste tilfeller hadde muligheten til å overta foreldrenes gårdbruk. Det skjer likevel endringer mellom periodene. I andre periode har andelen eldste brødre som etablerte seg innenfor gårdsbruk av samme verdi som opphavsgården gått tilbake. Dette skjer til fordel for yngre brødre som i større grad holdt seg innenfor samme eiendomsgruppe som de opprinnelig kom fra. Videre skjer det en endring i forholdet mellom søstre og yngre brødres giftermålsmonster. Mens yngre brødre i større grad enn søstre endte

opp på en eiendom av lavere verdi i første periode, er bildet snudd på hodet i andre periode. Forskjellen kan trolig tilskrives utviklingen som skjer i forholdet mellom eldste og yngre bror mellom periodene. Forholdet mellom søstre utvikler seg til sammenligning relativt likt mellom periodene, noe som ytterligere bekrefter at plassering i søskenrekken ikke var av særlig betydning for kvinner.

4.5 Økonomisk utgangspunkt og hvem gift med, søsken ved første ekteskap

Gjennom å fordele eiendommene etter verdi er det også mulig å si noe om hvorvidt det var en nær sammenheng mellom hvilken eiendom man var vokst opp på, og hvilken ekteskapspartner man endte opp med. Hadde familiemedlemmer fra en eiendom av relativt stor verdi lettere for å finne seg en ekteskapspartner fra de øverste grupperinger i tabellen, enn omstendighetene var for potensielle ektefeller fra eiendommer med lavere verdi? Er det med andre ord en egalitær eller ikke egalitær samfunnsstruktur jeg kan skimte i Iveland?

Problemet med å gjennomføre en slik undersøkelse er at enkelte av ekteskapspartnerne i mine to perioder enten giftet seg med personer som kom utenfra Iveland, eller som jeg tvert imot ikke vet opprinnelsen til. I tillegg kommer personer som vokste opp på en eiendom som jeg ikke har klart å plassere i en av de gitte kategoriene. Dette gjør at flere ektefeller blir markert som ukjente i begge perioder til sammenligning med den foregående undersøkelsen, noe som kan påvirke det endelige resultatet. I tabell 28 og 29 har jeg sett på hvilke ekteskaps partnere eldste og yngre brødre endte opp med i første periode. Her er det interessant å merke seg at det ikke var veldig store forskjeller mellom brødre. Mens 27 av 46 eldste brødre eller 59 prosent velger en ekteskapspartner som kommer fra samme eiendomsgruppe som dem selv eller høyere, gjør 15 av 25 yngre brødre, eller 60 prosent det tilsvarende. Dette kan tyde i retning av at økonomiske forhold ikke var av særlig betydning ved valg av ektefelle i første periode.

Tabell 28: Oppvekststed for eldste brødre og deres kone, begge første ekteskap, 1720-1760

<i>Mann</i> <i>Kone</i>	<i>Leilending</i>		<i>Selveie 1</i>		<i>Selveie 2</i>		<i>Selveie 3</i>		<i>Sum</i>	
		%		%		%		%		%
Leilending	0	0	1	10	4	20	0	0	5	11
Selveie 1	0	0	3	30	4	20	1	8	8	17
Selveie 2	3	67	3	30	9	45	9	75	24	52
Selveie 3	1	33	3	30	3	15	2	17	9	20
Sum	4	100	10	100	20	100	12	100	46	100
utenfor/ukjent	-	-	-	-	-	-	-	-	19/2	-
Sum totalt	-	-	-	-	-	-	-	-	67	-

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

Tabell 29: Oppvekststed for yngre brødre og deres kone, begge første ekteskap, 1720-1760

<i>Mann</i> <i>Kone</i>	<i>Leilending</i>		<i>Selveie 1</i>		<i>Selveie 2</i>		<i>Selveie 3</i>		<i>Sum</i>	
		%		%		%		%		%
Leilending	0	0	0	0	0	0	3	27	3	12
Selveie 1	0	0	0	0	0	0	3	27	3	12
Selveie 2	1	100	2	67	6	60	4	36	13	52
Selveie 3	0	0	1	33	4	40	1	9	6	24
Sum	1	100	3	100	10	100,0	11	100,0	25	100
Utenfor/ukjent	-	-	-	-	-	-	-	-	9/3	-
Sum totalt	-	-	-	-	-	-	-	-	37	-

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

I tabell 29 og 30 har jeg sett på de tilsvarende forhold for menn i andre periode. Mens 39 av 59 eldste brødre, eller 66 prosent, giftet seg med en kvinne som kommer fra samme eiendomsgruppe eller høyere, gjorde 30 av 44 eller 68 prosent av yngre brødre det samme. Andelen har slikt økt fra første til andre periode, med henholdsvis 7 prosent for eldste brødre og 8 prosent for yngre brødre. Forholdet mellom de to gruppene av brødre har samtidig holdt seg relativt stabilt. Dette kan ytterligere forsterke mistanken om at økonomiske hensyn ikke var av særlig betydning ved valg av ektefelle. Mulig kan dette forklares ut fra at Iveland var preget av eiendommer med små økonomiske forskjeller. Av den grunn kan det kanskje tenke seg at den arven døtre fikk med seg hjemmefra var forholdsvis liten uavhengig av hvor de var vokst opp, og dermed ikke av særlig betydning.

Tabell 30: Oppvekststed for eldste brødre og deres kone, begge første ekteskap, 1800-1840

<i>Mann</i> <i>Kone</i>	<i>Husmann</i>		<i>Leilending</i>		<i>Selveie 1</i>		<i>Selveie 2</i>		<i>Selveie 3</i>		<i>Sum</i>	
		%		%		%		%		%		%
Husmann	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Leilending	0	0	0	0	0	0	1	4	0	0	1	2
Selveie 1	0	0	0	0	6	43	8	30	3	23	17	29
Selveie 2	0	0	4	80	4	29	9	33	8	62	25	42
Selveie 3	0	0	1	20	4	29	9	33	2	15	16	27
Sum	0	0	5	100	14	100	27	100	13	100	59	100
Utenfor/ukjent	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	29/5	-
Sum totalt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	94	-

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

Tabell 31: Oppvekst sted for yngre brødre og deres kone, begge første ekteskap, 1800-1840

<i>Mann</i> <i>Kone</i>	<i>Husmann</i>		<i>Leilending</i>		<i>Selveie 1</i>		<i>Selveie 2</i>		<i>Selveie 3</i>		<i>Sum</i>	
		%		%		%		%		%		%
Husmann	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Leilending	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Selveie 1	0	0	0	0	5	36	6	26	4	57	15	34
Selveie 2	0	0	0	0	6	43	10	44	1	14	17	39
Selveie 3	0	0	0	0	3	21	7	30	2	29	12	27
Sum	0	0	0	0	14	100	23	100	7	100	44	100
Utenfor/ukjent	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5/5	-
Sum totalt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	54	-

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

I tabell 32 og 33 ser jeg på kvinners ekteskapsmønster for periodene 1720-1760. Her viser det seg at 22 av 28 eldste søstre eller 79 prosent, fant seg en ektefelle innenfor samme eiendomsgruppe som det de selv kom fra eller høyere. Det tilsvarende var 29 av 43 yngre søstre eller 67 prosent. Det er vanskelig å si hvorfor jeg her ser en forskjell på 12 prosent mellom søstre når jeg som tidligere hadde forventet meg en likere fordeling mellom de to gruppene, og når mønsteret for brødre også viste en tilnærmet lik tendens. En mulig forklaring er at eldste søstre stilte foran yngre søstre i arverekkefølgen, og slik kan ha fremstått som mer attraktiv fordi de hadde større mulighet til å overta gårdsbruket etter sine foreldre. Jeg har imidlertid tidligere vist at dette utgjorde svært få personer i mine to utvalg, og det kan derfor tenkes og hatt liten innvirkning på søstres ekteskapsmønster. En annen mer trolig forklaring kan ligge i det faktum at det er færre antall eldste søstre (11 prosent) enn yngre søstre (26 prosent) som kom fra selveiegruppe 3. Yngre søstre har dermed lettere for å velge en partner som kom fra en lavere eiendomskategori enn dem selv.

Tabell 32: Oppvekststed for eldste søstre og deres mann, begge første ekteskap, 1720-1760

<i>Kone</i> <i>Mann</i>	<i>Leilending</i>		<i>Selveie 1</i>		<i>Selveie 2</i>		<i>Selveie 3</i>		<i>Sum</i>	
		%		%		%		%		%
Leilending	0	0	0	0	1	7	0	0	1	4
Selveie 1	1	33	2	29	4	27	1	33	8	29
Selveie 2	2	67	3	43	6	40	0	0	11	40
Selveie 3	0	0	2	29	4	27	2	67	8	29
Sum	3	100	7	100	15	100	3	100	28	100
Utenfor/ukjent	-	-	-	-	-	-	-	-	4/4	-
Sum totalt	-	-	-	-	-	-	-	-	36	-

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

Tabell 33: Oppvekststed for yngre søstre og deres mann, begge første ekteskap, 1720-1760

<i>Kone</i> <i>Mann</i>	<i>Leilending</i>		<i>Selveie 1</i>		<i>Selveie 2</i>		<i>Selveie 3</i>		<i>Sum</i>	
		%		%		%		%		%
Leilending	0	0	0	0	1	4	1	9	2	5
Selveie 1	0	0	1	20	3	13	4	36	8	19
Selveie 2	2	50	2	40	11	48	5	45	20	47
Selveie 3	2	50	2	40	8	35	1	9	13	30
Sum	4	100	5	100	23	100	11	100	43	100
Utenfor/ukjent	-	-	-	-	-	-	-	-	3/2	-
Sum totalt	-	-	-	-	-	-	-	-	48	-

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

Sammenligner jeg resultatene fra tabell 32 og 33 med tabellene for søstre i andre periode, viser det seg også her at eldste søstre i større grad enn yngre søstre giftet seg med en ektefelle som enten kom fra samme eiendomsgruppe som dem selv eller høyere. Av 38 eldste søstre er dette tilfelle for 29 personer eller 76 prosent, mens 40 av 64, eller 63 prosent av yngre søstre gjør det samme. Prosentandelen for søstre lå slik relativt likt med første periode for begge gruppene av søstre, og forskjellen mellom søskengruppene var også nesten lik i de to periodene. Som i første periode, var det imidlertid også i andre periode flere yngre enn eldste søstre som plasserer seg innenfor selveiegruppe 3, noe som kan ha virket inn på resultatet i negativ retning for yngre søsken.

Tabell 34: Oppvekststed for eldste søstre og deres mann, begge første ekteskap, 1800-1840

<i>Kone</i> <i>Mann</i>	<i>Husmann</i>		<i>Leilending</i>		<i>Selveie 1</i>		<i>Selveie 2</i>		<i>Selveie 3</i>		<i>Sum</i>	
		%		%		%		%		%		%
Husmann	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Leilending	0	0	0	0	0	0	1	6	0	0	1	3
Selveie 1	0	0	0	0	4	29	3	18	1	14	8	21
Selveie 2	0	0	0	0	8	57	10	59	4	57	22	58
Selveie 3	0	0	0	0	2	14	3	18	2	29	7	18
Sum	0	0	0	0	14	100	17	100	7	100	38	100
Utenfor/ukjent	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9/4	-
Sum totalt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	51	-

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

Tabell 35: Oppvekststed for yngre søstre og deres mann, begge første ekteskap, 1800-1840

<i>Kone</i> <i>Mann</i>	<i>Husmann</i>		<i>Leilending</i>		<i>Selveie 1</i>		<i>Selveie 2</i>		<i>Selveie 3</i>		<i>Sum</i>	
		%		%		%		%		%		%
Husmann	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Leilending	0	0	0	0	1	5	2	8	0	0	3	5
Selveie 1	0	0	0	0	8	38	6	24	5	28	19	30
Selveie 2	0	0	0	0	6	29	11	44	11	61	28	44
Selveie 3	0	0	0	0	6	29	6	24	2	11	14	22
Sum	0	0	0	0	21	100	25	100	18	100	64	100
Utenfor/ukjent	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6/5	-
Sum totalt	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	75	-

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

På bakgrunn av opplysningene som har kommet frem under punkt 4.1.4 virker det som om økonomiske faktorer hadde lite å si for valg av ektefelle i Iveland. Resultatene fra tabellene var imidlertid ikke entydige. Mens jeg så en forholdsvis lik fordeling av eldste og yngre brødre som giftet seg med personer som kom fra samme eller en høyere eiendomsgruppe enn dem selv i begge perioder, er dette tilsynende ikke omstendighetene for søstre. I begge perioder virket yngre søstre i større grad enn eldste søstre å gifte seg med en mann som kommer fra en lavere verdigruppe enn dem selv. Forskjellen er likevel trolig bare et resultat av at flere yngre enn eldste søstre kom fra selveierkategori 3. Dette innebar at det var lettere å gå ned i verdi ved ekteskapsvalget sammenlignet med personer som kom fra en av de større eiendomskategoriene. Undersøkelsen vitner med andre ord om en relativ egalitær samfunnsstruktur, noe som trolig er et resultat av at det i Iveland var små verdimeslige forskjeller mellom de ulike gårdene. Jeg har i denne undersøkelsen kun tatt for meg forskjeller innenfor Iveland, og slik ikke tatt hensyn til de som giftet seg med personer som kom utenfor Iveland. Muligens søkte man utenfor sognegrensene for å kunne inngå et fordelaktig giftermål. Dette vil jeg komme nærmere inn på i kapittel 5.

4.6 Betydningen av offentlige ombud og stillinger

Til tross for at økonomiske og sosiale hensyn ikke virker til å ha hatt særlig innvirkning på ekteskapsvalget innad i Iveland, kan jeg ikke se bort ifra at det fantes unntak. I en artikkel i ”Slekt og lokalsamfunn” fokuserer Aud Mikkelsen Tretvik på dominerende slekter i bygdesamfunnet i Ålen. Tretvik registrerer i denne sammenheng at de gjeveste slektene i samfunnet ikke nødvendigvis var de som satt på de beste gårdene eller var mest velstående. Selv om eiendom og formue var viktig, gav slektsbånd og offentlige lokale ombud vel så stor prestisje. For å kunne bekrefte og trygge en slik posisjon var det derfor visse normer man måtte følge for giftermål. Disse satte grenser for hvilke slekter ektemaken kunne komme fra.⁸⁸ Ut fra dette hadde det vært interessant å forta en undersøkelse for Iveland hvor jeg så nærmere på dette fenomenet. Giftet eksempelvis barn av foreldre med offentlige ombud eller stillinger seg med en spesiell type grupper mennesker?

Problemet med å skulle gjennomføre en slik undersøkelse er tilgang på materiale. Gjennom Bygdeboken for Iveland får jeg lite informasjon om hvem som satt med offentlige verv i mine to perioder, og av tidshensyn vil det også være vanskelig å skulle ty til primærkildene for informasjon. Det er likevel enkelte ting å ta tak i. Ifølge Aslak Fjermedal eksisterte det han kaller et lensmannsdynasti i Iveland på 1600- og 1700-tallet. I dette innebar det at stillingen som lensmann i en lang periode så ut til å bli holdt innefor visse familier i bygden.

4.6.1 Lensmenn

Til tross for at man ikke tjente mye som lensmann, var det en svært ettertraktet posisjon i Iveland og i andre lokalsamfunn. Av den grunn var det ofte en slekting, som regel i form av en sønn eller en svigersønn som overtok lensmannsembetet. I det såkalte lensmannsdynastiet på 1600- og 1700 tallet i Iveland var det i all hovedsak involvert fire gårdsbruk: Birketveit, Grossås, Leesland og Skaiå. Halvparten av disse gårdene, Birketveit og Skaiå, befant seg innenfor den eiendomsgruppen med høyest verdi i Iveland, selveiergruppe 3, mens Grossås og Leesland befant seg innenfor verdigruppe 2 (de nest største selveiende gårdene). I mitt utvalg finner jeg bare to lensmenn, en i hver av de to periodene. I perioden 1720-1760 er dette Torgeir Torgeirsson, som virket som lensmann i Iveland fra 1725-1769. Torgeir tok over lensmannsembetet etter sin svigerfar Hans Christensen Birketveit ved at han ble gift med datteren Ingrid. Hans Christensen hadde i sin tid selv blitt gift inn i et lensmannsdynasti i

⁸⁸ Tretvik i Winge (1998): 45-65

nabosagnet i øst, Vegusdal, da han giftet seg med lensmannsdatter Asgjerd Hallvorsdatter Retterholt. Verken Hans Christensen eller Torgeir Torgeirsson sto imidlertid helt uten lensmannsslekt. Mens Hans hadde lensmannslekt på morssiden, fantes det både på Torgeirs fars- og morsside menn som tidligere hadde vært lensmenn i Iveland. Torgeir Torgeirsson gav i 1769 lensmannsambetet til sin sønn Christen Torgeirsson Birketveit. Christen som virket som lensmann frem til 1780, skulle komme til å markere slutten på lensmannsdynastiet i Iveland, ved at det fra da av var personer fra andre gårder som fikk slippe til.⁸⁹

I perioden 1800-1840 finner jeg lensmann Tarald Knutsson Skripeland. Tarald hadde overtatt lensmannsambetet etter sin far Knut Olsen Solberg og virket som lensmann fra 1827 til sin død i 1833. Til tross for at det også i denne perioden ”var noko å være lensmann i ei bygd”⁹⁰, virker det som om det var mindre press i forhold til selve ekteskapsvalget, sammenlignet med perioden på 1700-tallet. Både Tarald og Knut giftet seg med kvinner som ikke hadde noen lensmannsslekt å vise til. Begge kvinnene var i tillegg enker, hvorav konen til Tarald også hadde en sønn fra tidligere ekteskap som kunne overta odelsgården når han ble gammel nok. Til tross for at Knut overtok lensmannsambetet etter sin far virker det også til å ha skjedd en endring mellom periodene også i dette henseendet. Både far til Tarald, Knut Olsen Solberg, og forgjengeren til Knut, lensmann Gunnar Jensson Skisland, ble utnevnt til å være lensmann.⁹¹ De fikk med andre ord ikke tilgang på ombudet gjennom arv eller giftermål, slik det som hadde vært karakteristisk for det såkalte lensmannsdynastiet i Iveland.

Det kan slik virke som om det å inneha embeter kunne utgjøre en forskjell for hvem man valgte å gifte seg med. Mulig kan man ut fra dette også snakke om en sosial elite i Iveland slik Tretvik hevder at tilfellet var for Ål. Det virker likevel til å ha skjedd en endring over tid. Både ved at lensmannsdynastiet smuldret bort på slutten av 1700-tallet, og ved at kriteriene for valg av ektefelle kan synes å ha endret seg mellom periodene i en mer fristilt retning. Lensmenn utgjorde imidlertid kun en liten gruppe, og det er vanskelig å skulle generalisere på bakgrunn av den.

⁸⁹ Fjermedal (1962): 299-300

⁹⁰ Fjermedal (1962): 301

⁹¹ Fjermedal (1962): 301-303

4.7 Økonomiske og sosiale faktorer ved omgifte

Ekteskapet var i tidlig moderne tid et arbeidsfelleskap som skulle ivareta både økonomiske og sosiale behov. Det å miste en ektefelle kunne derfor i enkelte tilfeller bety det samme som økonomisk og sosial ruin.⁹² Viktigheten av å finne seg en ektefelle kan av den grunn vært tvingende nødvendig for enkelte. Enkestand har imidlertid tradisjonelt sett hatt større konsekvenser for kvinner enn for menn. En enkemann opplevde praktiske og økonomiske konsekvenser som en følge av sin enkestand, men ikke på lik linje med enker. For de fleste kvinner betydde enkestand økt fattigdom, eller i minste fall en kamp om å opprettholde levestandarden. Enkelte argumenterer likevel for at kvinners mindre hyppige omgifter skyldes at de rett og slett ikke hadde noe ønske om å inngå et nytt ekteskap. Som tidligere påpekt førte enkestand med seg like mye negative som positive omveltninger for kvinners vedkommende. Før og under et ekteskap var en kvinne i det tradisjonelle samfunnet underordnet en mann. Ved ektemannens bortgang fikk enken rettigheter og plikter som ikke skilte seg mye fra menns posisjon i samfunnet.⁹³ Ut fra dette kan det være interessant å se nærmere på hvem som giftet seg opp etter endt ekteskap, og da med særlig fokus på kvinner. Dersom det viser seg å være kvinner med lavest økonomisk status, kan dette tyde på at det ikke var valg som avgjorde hvorvidt en enke ble gift på nytt eller ikke, men derimot økonomi.

I tabell 36 og 37 har jeg plassert enkemenn og enker inn i hvilken eiendomskategori de befant seg i når de inngikk nytt ekteskap. I kategoriene enkemann 1 og enker 1 har jeg registrert den reelle fordelingen av enkefolk i de to periodene. Som tidligere nevnt var det imidlertid forskjeller mellom størrelsen på de ulike eiendomskategoriene. Dette innebærer at det er større sannsynlighet for at en person kommer fra en av de største eiendomsgruppene enn en av de minste. For å kompensere for dette, har jeg i kategoriene enkemann 2 og enker 2, regnet ut størrelsesforskjellen mellom de ulike eiendomsgruppene med utgangspunkt i den største gruppen i hver periode, og deretter lagt til det antallet personer som utgjorde forskjellen. Eksempelvis viser tabell 18 at det er selveie gruppe 2 som er den største eiendomsgruppen i første periode, med 40 registrerte eiendommer. I selveie gruppe 3 er det til sammenligning kun registrert 20 eiendommer i samme periode. Selveie gruppe 3 har med andre ord bare halvparten så mange eiendommer som den største eiendomsgruppen. Ved å multiplisere antallet registrerte personer under selveiergruppe 3 med 0,5, i både kategorien av enkemann 1 og enker 1, får jeg opp det antallet av personer jeg må legge til, for at fordelingen skal bli

⁹² Sogner (1990): 34-40

⁹³ Johansen (2004)

riktig i forhold til de ulike størrelsene på eiendomsgruppene. Det tilsvarende har jeg også gjort for de andre eiendomsgruppene i begge perioder. I andre periode i tabell 37, har jeg derimot tatt utgangspunktet i eiendomsgruppe 1, da denne er den største gruppen i perioden.

Tabell 36: Sammenheng mellom omgifte og eiendomsgruppe som enkefolk kom fra, 1720-1760, Iveland

	<i>Enkemenn 1</i>		<i>Enkemenn 2</i>		<i>Enker 1</i>		<i>Enker 2</i>	
		%		%		%		%
Leilending	6	19	10	25	4	19	7	24
Selveie 1	9	29	12	30	5	24	7	24
Selveie 2	12	39	12	30	7	33	7	24
Selveie 3	4	13	6	15	5	24	8	28
Sum	31	100	40	100	21	100	29	100
Ukjent	4	-		-	6	-		-
Sum totalt	35	-		-		-		-

Kilde: Fjermedal (1955)

Tabell 37: Sammenheng mellom omgifte og eiendomsgruppe som enkefolk kom fra, 1800-1840, Iveland

	<i>Enkemenn 1</i>		<i>Enkemenn 2</i>		<i>Enker 1</i>		<i>Enker 2</i>	
		%		%		%		%
Husmenn	0	0	0	0	0	0	0	0
Leilending	2	19	4	10	2	19	4	21
Selveie 1	10	29	10	25	3	24	3	16
Selveie 2	9	39	12	30	6	33	8	42
Selveie 3	8	13	14	35	2	24	4	21
Sum	29	100	40	100	11	100	19	100
Ukjent	7	-	-	-	4	-	-	-
Sum totalt	36	-	-	-	15	-	-	-

Kilde: Fjermedal (1955)

Resultatene fra tabell 36 og 37, i kategoriene for enkemenn 2 og enker 2, peker i retning av at økonomiske forhold heller ikke var av særlig betydning i forhold til enkefolks giftermålsjanser. Dette ved at både enker og enkemenn fordeler seg relativt jevnt over de ulike eiendomskategoriene i begge perioder. For enkemenn 2 i første periode, befinner de fleste som gifter seg opp igjen innenfor selveiegruppe 1 og 2, og er slik ikke de som sitter på de minste eller største eiendommene i Iveland. For enker 2 i samme periode, er det en større andel av de som befinner seg innenfor selveiegruppe 3 som gifter seg opp igjen sammenlignet med de andre eiendomsgruppene. Forskjellene er likevel så små at det er vanskelig å tro at de har særlig betydning. I andre periode tegner den motsatte tendensen seg. Mens den største andelen av enkemenn 2 kommer fra selveiergruppe 3, er fordelingen mer spredt for enker 2 i samme periode. Jeg har vanskelig for å tro at en slik utvikling kan tegne et bilde av annet enn

en tilfeldig fordeling, noe som kan tyde på at økonomisk utgangspunkt heller ikke var av betydning for enkefolks ekteskapsmønster.

Det er i denne sammenheng også interessant å merke seg forholdet mellom selveiende bønder. Som tidligere påpekt kunne odelsretten virker begrensende for utsiktene til å inngå et nytt ekteskap fordi en ny ektefelle og eventuelle barn av andre ekteskap ville komme bak i arverekkefølgen. Det motsatte var tilfellet for leilendinger, hvor det ikke fantes slike restriksjoner, og enken eller enkemannen sto friere til å velge hvem som skulle overta bruket. På bakgrunn av dette konkluderte også Heidi Sele med at det var færre omgifter som ble inngått blant selveiende bønder enn blant leilendinger. Ser jeg på mine tabeller virker det imidlertid ikke til å være en større prosentandel blant leilendinger enn blant selveiende bønder som giftet seg opp igjen. Dette trenger likevel ikke å stemme med virkeligheten. Flere leilendinger enn selveiende bønder i mitt materiale, flyttet ut av sognet etter å ha bodd i Iveland for en periode. Hvorvidt de da giftet seg opp igjen er vanskelig å si.

Det hadde også vært interessant og foretatt en lignende undersøkelse for den gruppen av ektefeller som ble enker eller enkemenn innenfor en av mine perioder, men som ikke valgte å gifte seg opp igjen. Dette for å kunne få innblikk i om det var økonomiske forskjeller mellom gruppen av enkefolk som giftet seg opp igjen etter endt ekteskap, og gruppen av enkefolk som valgte å fortsette uten partner. Problemet med en slik undersøkelse er at for mange av ektefellene i begge perioder har jeg ikke opplysninger om dødsåret, noe som gjør det vanskelig å skulle gå videre med en slik problemstilling. Siden resultatet fra tabell 36 og 37 viste at økonomiske forskjeller ikke var av utpreget betydning for hvem som fikk gifte seg opp igjen, vil jeg imidlertid gå ut ifra at det samme bildet hadde vist seg ved en slik undersøkelse. Mest sannsynlig var det andre faktorer som spilte like mye inn i hvorvidt enkefolk giftet seg opp igjen. Eksempelvis kunne det være av betydning om man hadde en sønn som var gammel nok til å overta driften på gården.

Ukjente variabler forhindrer meg også i å kunne se nærmere på om enkefolk valgte ektefeller som kom fra gårder av lavere verdi enn dem selv. Dette skyldes hovedsakelig at en rekke enkefolk fant seg ektefelle utenfor Ivelands grenser, noe som gjør det vanskelig å skulle sammenligne hvorvidt de hadde likt økonomisk utgangspunkt. Siden tabell 36 og 37 viste at enkefolk kom fra alle de skisserte eiendomskategoriene, vil jeg imidlertid tro at det også her, som ved førstegangsgifte, varierte hvorvidt de gikk opp eller ned i verdi ved ekteskap.

4.8 Oppsummering

I dette kapittelet har jeg sett at eldste brødre som følge av sin plassering i arverekkefølgen i større grad enn både søstre og yngre brødre hadde muligheten til å ende opp på en eiendom innenfor samme verdigruppe som opphavsgården. Her skjedde det imidlertid et skifte mellom første og andre periode. I andre periode har andelen eldste brødre som etablerte seg innenfor gårdsbruk av samme verdi som opphavsgården gått tilbake. Dette skjedde til fordel for yngre brødre som i større grad holdt seg innenfor samme eiendomsgruppe som de opprinnelig kom fra. Endringen kan muligens ses som et uttrykk for større eiendomspress, hvor de fordelene som eldste brødre tidligere hadde nytt i form av fordelaktige skifter og lave takster var vanskelig å opprettholde. Samtidig kan også en større rettferdighetstenking ha spilt en rolle i denne utviklingen. Videre skjedde det en endring i forholdet mellom søstre og yngre brøders giftermålmønster. Mens yngre brødre i større grad enn søstre endte opp på en eiendom av lavere verdi i første periode, er bildet snudd på hodet i andre periode. Forskjellen kan trolig tilskrives utviklingen som skjedde mellom eldste og yngre bror mellom periodene. Forholdet mellom søstre utviklet seg samtidig relativt likt mellom de to periodene, noe som ytterligere bekrefter at plassering i søskenrekken ikke var av særlig betydning for søstre.

På bakgrunn av opplysningene som har kommet frem under punkt 4.1.4 virker det som om økonomiske faktorer hadde lite å si for valg av ektefelle i Iveland, både ved førstegangsgifte og omgifte. Resultatene fra tabellene var imidlertid ikke entydige for kvinner ved første ekteskap. I begge perioder virket yngre søstere i en større grad enn eldste søstre å gifte seg med en person som kommer fra en lavere verdigruppe enn dem selv. Forskjellen er likevel trolig bare et resultat av at flere yngre enn eldste søstre kom fra selveiekategori 3. Dette innebar at det var lettere å gå ned i verdi ved ekteskapsvalget sammenlignet med personer som kom fra en av de større eiendomskategoriene. Undersøkelsen vitner med andre ord om en relativ egalitær samfunnsstruktur, noe som trolig er et resultat av at det i Iveland var små verdimeslige forskjeller mellom de ulike gårdsbrukene. Det fantes imidlertid unntak fra denne regelen. Som beskrevet av Tretvik virket det også i Iveland til å finnes en sosial elite som ikke nødvendigvis kom fra de største gårdsbrukene i bygda, men som var knyttet til offentlige verv og stillinger. Eldste sønner som hadde muligheten til å overta lensmannsambetet gjennom arv, eller eldste døtre som gjennom ekteskap kunne overføre lensmannsambetet til sin ektemann, hadde en større begrensning i forhold til hvilke familier de kunne finne seg en ektefelle fra. Dette så imidlertid ut til å ha endret seg i en mer fristilt retning mot slutten av 1700-tallet.

5. GEOGRAFISK AVSTAND

5.1 Geografisk avstand

I hovedhypotesen fremsatte jeg en påstand om at sjansene for at et romantisk ekteskap skulle finne sted ble mindre i tilfeller hvor man ble utsatt for press fra familie, eller hensyn til nærmiljø virket bestemmende for valg av ektefelle. Bakgrunnen for en slik hypotese bygger særlig på en undersøkelse om giftermålmønsteret for Vang og Slidre utført av Letten Fegersten Saugstad og Ørnulf Ødegård. I denne forbindelse registrerte de at de aller fleste fant en ekteskapspartner ikke langt fra hvor de selv hadde vokst opp. De begrunner funnet med at ekteskap innenfor det nærmeste nabolaget virket styrkende på samholdet ved å skape holdbare allianser, og garantere nabofreden i fremtiden.⁹⁴

På bakgrunn av dette går det an å tenke seg at dersom folk i stor grad giftet seg med en ektefelle innenfor et snevert geografisk område, kunne dette tyde på et lite selvbestemt ekteskapsmønster, men også et mindre romantisk ekteskapsmønster. Dette ut ifra en tankegang om at det trolig er begrenset hvor mange romantisk funderte ekteskap som kan inngås innenfor et snevert sosialt søkningsfelt. Samtidig er det motsatte også mulig. For det første, var det sannsynlig at romantiske følelser kanskje hadde lettere for å oppstå innenfor det nærmeste nabolag, fordi dette var personer man var vokst opp sammen med og trolig også hadde lært å kjenne gjennom skolegang og andre felles aktiviteter. Likeledes tydet større geografisk spredning mellom ektefellene ikke alltid på et friere og mer romantisk ekteskapsmønster. Enkelte undersøkelser har vist at til tross for bondesønner og bondedøtre i stor utstrekning fant seg ektemake i hjembygda, var sosiale og økonomiske hensyn av betydning. Jo høyere man befant seg i bygdehierarkiet jo lenger dro man for å lete etter et godt gifte.⁹⁵ Resultatene fra kapittel 4 tydet imidlertid i retning av at økonomiske forhold hadde lite eller ingenting å si for hvem man valgte til ektefelle i Iveland. Dette hadde trolig en sammenheng med at økonomiske forskjeller innad i Iveland var så pass små at de ikke fikk særlig utslag for ekteskapsvalget. Spørsmålet blir derfor om denne tendensen blir bekreftet i forhold til geografisk avstand.

⁹⁴ Saugstad og Ødegård (1976): 104

⁹⁵ Sogner (2003) siterer Tranberg (1993)

Videre er det mulig å tenke seg et skille mellom søsken. Eldste brødre som i de fleste av mine tilfeller endte opp med gårdsbruket etter sine foreldre, hadde muligens et sterkere motiv enn yngre søsken til å gifte seg i det umiddelbare nabolag. Samtidig ble eldste brødre trolig også stilt under sterkere press i valg av ekteskapspartner. I et kollektivistisk samfunn hvor individet var underlagt familieautoriteten, kunne foreldre ha sitt å si om hvem som skulle videreforsatte familiegården. Dette kan tale for en motsatt tendens, hvor eldste brødre i likhet med det som ble hevdet om giftermålsmønsteret til den sosiale og økonomiske eliten i en bygd, måtte søke lenger bort for å finne en passende ektefelle.

5.1.1 Gjennomføring av undersøkelse

Problemet med å gjennomføre undersøkelser som tar utgangspunktet i geografisk avstand mellom ektefeller, er hvordan jeg best kan operasjonalisere geografisk avstand. I undersøkelsen fra Vang og Slidre registrerte Saugstad og Ødegård ikke geografisk avstand i form av antall kilometer, men gjennom å telle hvor mange gårdsbruk en passerte i jakten på en ektefelle. Antallet passerte gårdsbruk, eller *nabolags-trinn*, var lett konstaterbart for det område som Saugstad og Ødegård konsentrerte seg om fordi gårdene i Vang og Slidre befant seg på en tilnærmet lineær strekning.⁹⁶ Gårdsbrukene i Iveland er til sammenligning plassert i en større geografisk utstrekning enn tilfellet var for Vang og Sildre. Jeg må med andre ord finne en måte å regne geografisk avstand på som er tilpasset mitt område.

I en hovedoppgave om *Giftermålsatferden i Norge rundt 1800*, setter Tom Ringdal nettopp fokuset på geografisk avstand mellom ektefeller. Ringdal tar for seg ulike prestegjeld i Norge og er slik kommet frem til en metode for å regne ut geografisk avstand som tar hensyn til de ulike bosetningsstrukturene i landet. I denne sammenheng har Ringdal tatt i bruk sirkelgeometri. Sirklenes sentrum blir plassert i gårdsbruket hvor den ene ektefellen kommer fra, mens sirkelens omkrets skjærer gjennom partnerens gård. Antall gårder innefor sirkelen, mellom brudens og brudgommens gård, utgjør antall gårdsgrenser, mens sirkelens areal sier noe om den enkelte partners sosiale søkningsfelt. Fordelen med denne metoden er ifølge Ringdal at den kan brukes på alle former for bosetningsmønstre og topografiske forhold.

Det kunne vært interessant å gjennomføre en lignende undersøkelse for Iveland. Til dette har jeg også et godt hjelpemiddel i et kart som viser Iveland rundt år 1800 der blant annet

⁹⁶ Saugstad og Ødegård (1976): 99-100

gårdsbrukene i denne perioden er tegnet inn.⁹⁷ Problemet med en slik undersøkelse er derimot at antallet gårdsbruk som finnes i Iveland varierer mellom mine to perioder, noe som gjør det tidkrevende å finne ut hvor mange gårdsbruk det til en hver tid fantes innenfor en tenkt sirkel. Ringdals undersøkelse tok til sammenligning bare for seg noen få år på begynnelsen av 1800-tallet. Et annet problem er at kartet jeg har til disposisjon kun viser inntegnede gårdsbruk og gårdsgrenser for Iveland. Ektefeller som kom fra gårdsbruk i utkanten av Iveland eller som hadde lang avstand til ektefellens gård, vil derimot ha en sirkel som også strekker seg utenfor Ivelands grenser, noe som innebærer at det blir nødvendig å kjenne fordelingen av gårder i de tilgrensende sogn for å kunne registrere antall gårder innenfor ektefellens sirkel.

Et alternativ til å telle antall gårdsbruk innenfor en sirkel, er å telle antall passerte matrikkelgårdsgrenser mellom brud og brudgom i lineær retning. Dersom man giftet seg innenfor den eksisterende matrikkelgårdsgrensen, fant man ekteskapspartneren innenfor hva man kan kalle *gårdsgrense 0*. Gikk man utenfor denne, i enten østlig, vestlig, sørlig eller nordlig retting, befant man seg innenfor gårdsgrense 1, og så videre. En slik undersøkelse vil ikke kunne konstatere den enkelte ektefelles sosiale søkningsfelt, men si noe om den geografiske nærheten til ektefellen, med andre ord hvor mange gårdsgrenser det lå mellom de to ektefellene. Matrikkelgårdsgrensene er også inntegnet på kartet som viser Iveland fra omkring 1800. Fordelen med å ta utgangspunktet i matrikkegårdsgrenser er at mye tyder på at disse ikke har endret seg særlig fra første til andre periode. I kapittel 4 viste jeg at antallet matrikkelgårder i Iveland og størrelsen på disse hadde holdt seg stabilt mellom 1720-1760 og 1800-1840. Ved å ta utgangspunktet i antall passerte matrikkelgårder mellom brud og brudgom fremfor antallet gårdsbruk mellom de to, unngår jeg problemet med endringer over tid. Samtidig unngår jeg også problemet med å måtte kartlegge fordelingen av gårdsbruk i tilgrensende sogn i tilfeller hvor ektefellen kom fra et gårdsbruk i utkanten av Iveland, eller hvor avstanden mellom brud og brudgom er stor. Dette fordi antall passerte gårdsgrenser mellom partene blir regnet i lineær retning, og ikke tar hensyn til ektefellenes sosiale søkningsfelt innenfor en sirkel. Når en ektefelle velger å krysse sognegrensen for å finne en partner, blir dette registrert i en kategori for seg, som ektefelle utenfra. Dette vil jeg komme tilbake til senere i kapittelet. Den skisserte fremgangsmåten vil også være mindre tidkrevende enn Tom Ringdals, i den forstand at det er lettere å skulle konstatere antall passerte gårdsgrenser i lineær retning, enn antall gårdsbruk innenfor arealet til en sirkel.

⁹⁷ Vedlegg til *Ålmenn kultursøge II* (1969) av Aslak Fjermedal.

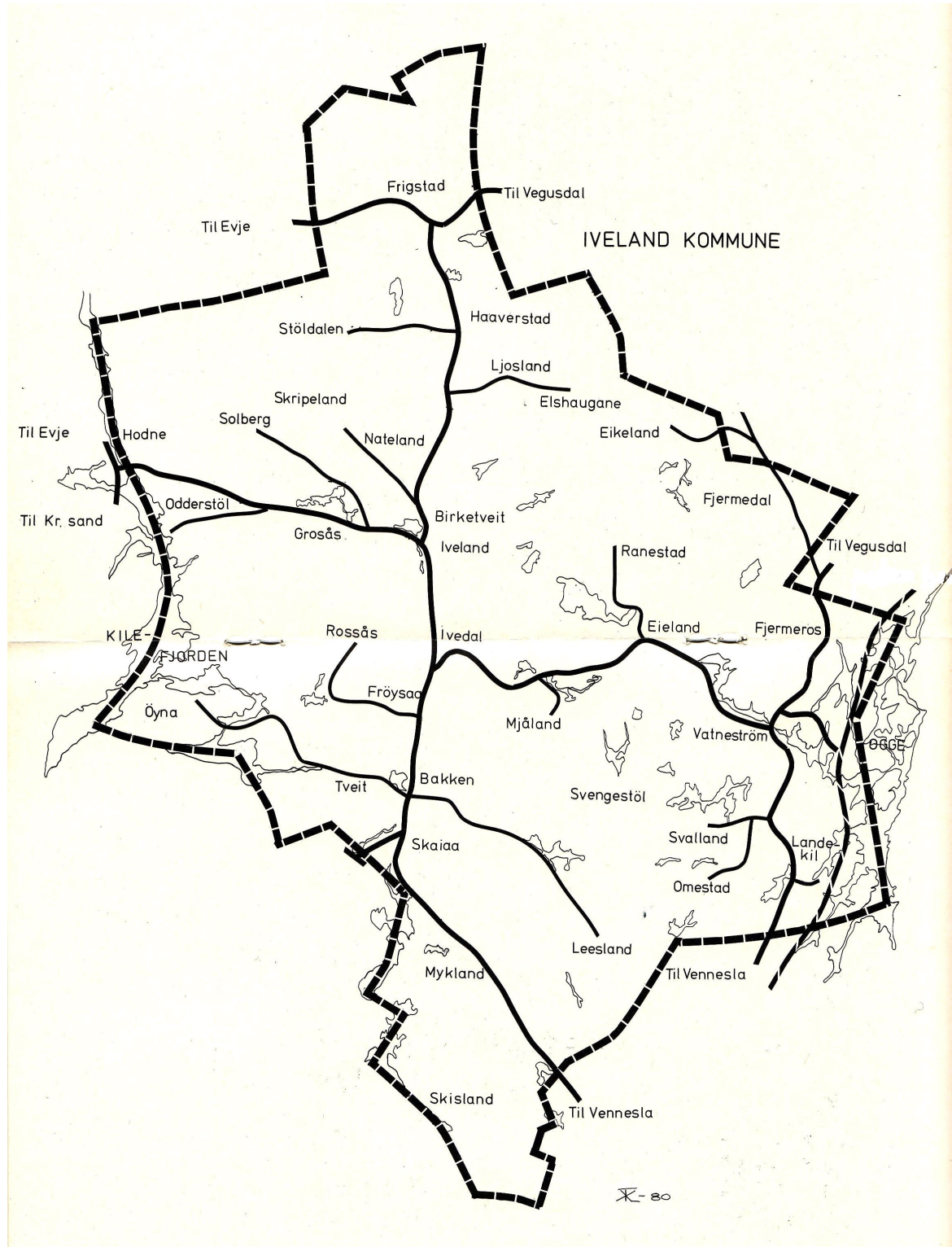
Problemet med en undersøkelse som tar utgangspunkt i antall passerte gårdsgrenser i lineær retning, er at den blant annet ikke tar hensyn til hvorvidt topografiske forhold i form av fjell, elver og vann kan ha virket bestemmende for ekteskapsvalget. Dersom to gårdsbruk eksempelvis er avskåret fra hverandre av et stort vann eller et høyt fjell, kan det kanskje tenkes at lojaliteten til nærmeste nabo ikke var av like stor betydning som i motsatt tilfelle. Likeledes kan det ha vært av betydning dersom den geografiske avstanden mellom gårdsbrukene var stor.

Jeg har imidlertid vanskelig for å tro at topografiske forhold kan ha vært særlig begrensende i forhold til valg av ekteskapspartner i Iveland. Av et totalareal på 261 kvadratkilometer, utgjør bare 12 kvadratkilometer vann. Kilefjorden og Ogge er her av størst utstrekning, men er begge grensevann på henholdsvis østre og vestre side av Iveland, og har slik ikke særlig innvirkning på giftermålmønsteret innad i sognet. Etter dette kommer Eielandsvannet. Eielandsvannet ligger i grensen mellom matrikkelgårdene Eieland og Ranestad, men atskiller ikke matrikkelgårdene fullstendig. Likevel er vannet av en slik størrelse at det kanskje kan ha hatt betydning for bevegelsesmønsteret til de som bodde i området. Av den grunn har jeg valgt å telle Eielandsvannet som en ekstra gårdsgrense i de tilfeller hvor vannet ligger mellom bruden og brudgommens eiendom. Utover dette er de fleste vann i Iveland av en slik størrelse at de vanskelig kan tenkes å ha utgjort et hinder. En rekke av disse kunne til og med brukes som ferdselærer på vinterstid når vannet var frosset til.⁹⁸ Iveland er heller ikke preget av særlig høye fjell som kan tenkes å ha utgjort et hinder for valget av ektefelle. Det er likevel to unntak, Avdagsfjellet og Berefjell. Avdagsfjellet er det høyeste fjellet i Iveland, og er over 544 meter høyt. Fjellet har derimot ingen særlig betydning for min undersøkelse fordi det ligger opp mot den nordlige grensen i Iveland, og utgjør slik ingen topografisk skille mellom gårdsbruk her. Berefjell på 409 meter over havet er til sammenligning plassert midt i Iveland og har større betydning for fremkommeligheten i området hvor det ligger. Fjellet kan slik ha utgjort et topografisk hinder for enkelte gårdsbruk i distriktet. Av den grunn har jeg også her valgt å telle Berefjellet som en ekstra gårdsgrense, dersom fjellet ligger mellom ektefellenes opphavsgårder. Ser jeg videre på bebyggelsen i Iveland er denne svært spredt. På kartet over Iveland fra omkring 1800 er det kun et område, Birketveit, som peker seg ut som mer tettbygd enn resten av sognet. Birketveit er i dag det administrative senteret med kommunale og statlige kontorer, men har tidligere også vært en sentral møteplass for kirkegjengere i sognet

⁹⁸ Åsen (1986)

fordi kirken er plassert her. Betydningen av Birketveit som område for å knytte kontakter vil jeg komme tilbake til under punkt 5.3.2 om møteplasser som bestemmende for den geografiske avstanden.

Figur 1: Kart over Iveland Kommune

Kilde: Iveland Kulturstyre (1984): 26-27

Til tross for at eiendommene var relativt jevnt spredt over arealet i Iveland og at topografiske forhold ikke er av særlig hinder i forhold til bosetningsmønsteret, er det enkelte forhold jeg må ta i betraktning. Det første er spørsmålet dreier seg om samferdsel. Veiers beliggenhet kan ha hatt betydning i forhold til hvor langt og i hvilken retning man søkte etter ekteskapspartner. Dersom ferdselsårene var gode mellom enkelte gårder, kunne det trolig være større mulighet for at man beveget seg i den retning, enn i motsatt tilfelle, selv om avstanden mellom gårdene var av ulik geografisk lengde. Det blir imidlertid vanskelig å skulle fastslå hvor de enkelte ferdselsårene gikk mellom de ulike gårdene. Dette fordi det til langt ut på 1800-tallet kun var kløv og rideveier som var i bruk i Iveland. Går jeg likevel ut ifra at disse hadde forholdsvis lik plassering med det som er tilfelle for dagens hovedveier, er det mulig å skille mellom to hovedområder hvor en rekke større ferdselsårer hadde utspring, Birketveit og Vatnestrøm. Disse to områdene er også utgangspunktet for det som på folkemunnet blir kalt for henholdsvis *Vestbygda* og *Austbygda* i Iveland. Til tross for at skillet mellom disse to ”bygdene” ikke finnes på et kart, og det til tider også kan være usikkert hvilke gårder som skal regnes under hvilken bygd, kan det likevel tenkes å ha hatt en betydning for hvor man valgte å søke etter en ektefelle. Ifølge Aslak Fjermedal utgjorde Vestbygda omtrent 2/3 av arealet i Iveland, mens Austbygda utgjorde 1/3.⁹⁹ Siden hvert av områdene hadde så stor utstrekning, innebærer dette i praksis at dersom jeg registrerer et ekteskapsmønster hvor majoriteten gifter seg innenfor det nærmeste nabolag, vil dette også si at de i stor grad velger en person som kom fra samme bygd som dem selv. Unntakene er de gårdene som ligger i grenseland mellom de to beskrevne bygdene. Til tider er det imidlertid usikkert hvorvidt disse gårdene befant seg i Aust- eller Vestbygda, og det blir derfor vanskelig å skulle avklare hvorvidt personer fra disse gårdene valgte en ektefelle innenfor samme bygd, eller om de valgte å krysse grensen.

Et annet forhold jeg må ta i betraktning før jeg går i gang med undersøkelsen, er det faktum at enkelte matrikkelgårdsgrenser i Iveland er av mindre geografisk utstrekning enn andre. Dette innebærer i praksis at to ektepar kan ha like mange gårdsgrenser mellom seg og sin ektefelle, men ha tilbakelagt et ulikt antall kilometer. Den fysiske nærheten til opphavsgården blir slik forskjellig for de to ekteparene, samtidig som det ekteparet som har tilbakelagt lengst avstand til sammenligning trolig også vil passere et større antall gårdsbruk. Dette både fordi gårdsbrukene i Iveland var relativt jevnt fordelt utover sognet, og fordi de største

⁹⁹ Fjermedal (1962)

matrikkelgårdene i Iveland, med få unntak, var de som også var oppdelt i flest gårdsbruk. Kartet over Iveland fra omkring år 1800 viser også at antallet gårdsbruk innenfor en gårdsgrense kunne variere fra 1 til 6. Dersom en person i mitt utvalgt passerte en gårdsgrense med 6 gårdsbruk, gikk han eller hun trolig også forbi flere potensielle ektefeller enn dersom den enkelte kun hadde passert en gårdsgrense med 1 gårdsbruk. Dette er likevel ikke gitt, og for å kunne ta forbehold i denne retning måtte jeg trolig både ha registrert hvor mange potensielle ekteskapspartnere det var innenfor hvert gårdsbruk i de to periodene, samt hvor mange gårdsbruk det til enhver tid fantes i Iveland, noe som ville vært en svært arbeidskrevende prosess.

Jeg velger imidlertid å tro at dersom jeg deler den geografiske avstanden mellom ektefellene inn i større kategorier, vil det overnevnte problemet i stor grad kunne reduseres. Kategoriene vil her være "liten geografisk avstand" for alle ektepar som finner hverandre innenfor rekkevidden av tre gårdsgrenser, og "stor geografisk avstand" som er alt over 4 passerte gårdsgrenser. I tillegg kommer en kategori for "ektefelle utenfra", som inkluderer alle personer som fant sin ektefelle utenfor Ivelands grenser. Som en følge av at gårdsbrukene er forholdsvis jevnt fordelt i Iveland, vil de som havner i gruppen med liten geografisk avstand, i snitt ha færre gårdsbruk og kortere geografisk avstand til sin utvalgte, enn de som havner i gruppen for stor geografisk avstand. Annerledes er det derimot for gruppen med ektefelle utenfra. Dette fordi det å finne en ektefelle utenfor Ivelands grenser ikke nødvendigvis betydde at man beveget seg over en lang geografisk strekning. Tvert i mot kunne dette i tilfeller hvor en person kom fra et gårdsbruk i utkanten av Ivelands grenser, kun bety at vedkommende passerte en gårdsgrense. Til tross for at majoriteten av de ektefellene som kommer utenfra Iveland opprinnelig er fra tilgrensende sogn, skjer imidlertid dette kun i et av de registrerte tilfellene. Dette understreker betydningen av å ha en kategori for ektefeller utenfra.

5.1.2 Geografisk avstand til ektefelle, forskjeller mellom søsken

I tabell 38 og 39 har jeg brukt disse tre kategoriene, liten geografisk avstand, stor geografisk avstand og ektefelle utenfra, for å kunne se etter forskjeller mellom kjønn og søsken i forhold til geografisk avstand til ektefelle i mine to perioder, hvor begge parter inngår første ekteskap. Tabellene viser at det var en stor andel av ekteparene som giftet seg innenfor de tre nærmeste gårdsgrensene i begge perioder. Dette kan tyde på at det å finne en ekteskapspartner innenfor

det nabomiljøet man hadde vokst opp i, var svært vanlig i Iveland i likhet med undersøkelser gjort for andre deler av landet.¹⁰⁰ I første periode utgjorde dette 50 prosent av alle ekteskaps partnere, mot 46 prosent i andre periode. Nedgangen på 4 prosent mellom 1720-1760 og 1800-1840, kan vitne om en utvikling mot et geografisk mer spredt ekteskapsmønster i andre periode. Nedgangen er imidlertid så liten at den ikke nødvendigvis er av større betydning. At nærmiljøet var viktig i valg av ektefelle i begge perioder viser samtidig at det var svært vanlig å gifte seg med en ekteskapspartner som kom fra samme bygd (Austbygda eller Vestbygda) innenfor Iveland som en selv. Hvorvidt dette var bevisst eller tilfeldig er derimot vanskelig å si.

Tabell 38: Geografisk avstand til ektefelle for søsken, begge første ekteskap, 1720-1760, Iveland

Gårdsgrense	Eldste brødre		Yngre brødre		Eldste søstre		Yngre søstre		Sum	
		%		%		%		%		%
0-3	28	42	20	57	19	56	26	58	93	50
4+	19	29	6	17	11	32	16	36	52	33
Utenfor	19	29	9	26	4	12	3	7	35	22
Sum kjente	66	100	35	100	34	100	45	100	160	100
ukjent	1	-	2	-	2	-	3	-	8	-
Sum	67	-	37	-	36	-	48	-	188	-

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

Tabell 39: Geografisk avstand til ektefelle for søsken begge første ekteskap, 1800-1840, Iveland

Gårdsgrense	Eldste brødre		Yngre brødre		Eldste søstre		Yngre søstre		Sum	
		%		%		%		%		%
0-3	33	36	30	56	25	50	36	49	124	46
4+	30	33	14	30	16	32	32	43	94	35
Utenfor	29	32	8	15	9	18	6	8	52	19
Sum kjente	92	100	54	100	50	100	74	100	270	100
Ukjent	2	-	0	-	1	-	1	-	4	-
Sum	94	-	54	-	51	-	75	-	274	-

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

Ser jeg på resultatene for eldste og yngre brødre i de to tabellene er det tydelig at nærmiljøet var en viktig faktor for begge gruppene av brødre i forhold til å skulle finne seg en fremtidig kone. Det kan likevel virke som om eldste brødre søkte etter ektefelle i en større geografisk omkrets enn yngre brødre. I begge perioder er det flere eldste enn yngre brødre som finner seg ektefelle i kategorien for over fire passerte gårdsgrenser og i kategorien for ektefelle utenfor. Det tosidige ekteskapsmønsteret kan trolig forklares ut fra forventningene jeg presenterte i

¹⁰⁰ Se blant annet Sugstad og Ødegård (1976) og Ringdal (1982)

begynnelsen av kapitlet. At en rekke eldste brødre finner seg en ektefelle innenfor nærmiljøet, kan både tenkes som resultat av romantiske og rasjonalistiske intensjoner. Innenfor det nærmeste nabolag var det stor sannsynlighet for at man giftet seg med en person man hadde lært å kjenne gjennom oppveksten. Samtidig kunne et ekteskap innenfor det nærmeste nabolag også tolkes strategisk. I en bygd med relativt spredt bebyggelse kunne det å ha gode naborelasjoner vise seg viktig for en odelsbonde. At eldste brødre virket til å ha et geografisk mer spredt ekteskapsmønster enn yngre brødre, kan muligens ses som resultat av foreldreinnflytelse. Gjennom sin stilling som odelsbonde kan det tenkes at eldste brødre ble stilt under sterkere press av foreldre i valg av ektefelle, og dermed måtte bevege seg over et større geografisk område for å finne seg en passende partner. Hvorvidt dette var tilfellet, vil jeg trolig få svar på senere i dette kapitlet når jeg skal se på om foreldres død hadde innvirkning på ekteskapsmønsteret til eldste brødre. Tendensen som viser seg for yngre brødre i begge perioder har trolig både sammenheng med at yngre brødre vokste opp i dette området og dermed hadde muligheten til å lære sin ektefelle å kjenne, samtidig som at hele 58 prosent av de yngre brødre som finner seg en ektefelle innenfor gårdgrense 0-3 også etablerer seg her i første periode, mot 73 prosent i andre periode. Dette kan ses som resultat av at yngre brødres plassering i arverekkefølgen. Siden de ikke var garantert et utkomme gjennom odelsgården kan det tenkes at de i første omgang så seg rundt i det nærmeste nabolag for å finne et utkomme. Enten ved å kjøpe en eiendom, eller ved at konen fikk tilgang på et gårdsbruk gjennom sine foreldre. Av den grunn får også det nære nabolag betydning for yngre brødre i forhold til det å skulle skape allianser, og garantere nabofreden for fremtiden.

Sammenligner jeg de to tabellene er det ikke mange forskjeller som viser seg fra første til andre periode. For eldste brødre viser tabellene at det i andre periode først og fremst har skjedd en nedgang i kategorien for de som ender opp i det nærmeste nabolag fra 0 til 3 gårdsgrenser. I første periode utgjorde dette 42 prosent, mens det i andre periode har gått ned med 6 prosent til 36 prosent. Eldste brødre har med andre ord fått et enda mer spredt ekteskapsmønster i andre periode sammenlignet med første. Dersom et spredt ekteskapsmønster for eldste brødre tyder på familiekontroll, virker denne med andre ord til å ha blitt sterkere i andre periode fremfor første periode, noe som er stikk i strid med forventningene jeg hadde i utgangspunktet for denne oppgaven. Hvorvidt dette stemmer vil jeg også komme tilbake til under punkt 5.3, når jeg ser på hvorvidt foreldre hadde innflytelse på eldste sønners giftermål. For yngre brødre har den største endringen mellom de to periodene skjedd i de to siste kategoriene av geografisk avstand. Hvorfor en større andel av

ynge brødre finner seg ektefelle utenfor Ivelands grenser i første periode fremfor andre er vanskelig å si. Muligens er dette et resultat av at flere yngre brødre virker til å ha muligheten til å etablere seg i det nære nabolag i andre periode fremfor første, noe som kan være et resultat av at flere familiegårder ble delt mellom brødre.

Ser jeg på ekteskapsmønsteret for kvinner i første periode i tabell 38 forholder dette seg forholdsvis likt for eldste og yngre søstre innenfor alle kategoriene av geografisk avstand. Tabell 38 understreker slik resultatet som har vist seg gjeldende i andre delundersøkelser. Hvor plassering i søskenrekken ikke virket til å ha særlig betydning for søstres ekteskapsmønster. Sammenligner jeg fordelingen i første periode med tabell 39 for andre periode, viser det seg likevel en større variasjon mellom søstre her. Fremdeles giftet nesten 50 prosent av både eldste og yngre søstre seg med en ekteskapspartner innenfor det nærmeste geografiske nabolaget fra 0 til 3 gårdsgrenser, men i forhold til første periode har prosentandelen gått ned med 6 prosent for eldste søstre og 9 prosent yngre søstre. Dette er trolig en konsekvens av at den totale andelen som giftet seg innenfor det nærmeste geografiske området også hadde gått tilbake i andre periode sammenlignet med første. Størst forskjell er det likevel i forholdet mellom det å finne seg en ektefelle utenfra. Mens 18 prosent av eldste søstre gjør det i andre periode, er det tilsvarende 8 prosent for yngre søstre. Denne forskjellen utgjør likevel kun få personer, noe som kan tyde på at fordelingen er et resultat av tilfeldigheter. Søstre finner slik i stor utstrekning seg en ektefelle innenfor det nærmeste nabolag i Iveland, fra 0 til 3 passerte gårdsgrenser. Dette var som tidligere beskrevet også tilfellet for yngre brødre.

De foregående undersøkelsene tydet på at det var svært vanlig også i Iveland å gifte seg innenfor et begrenset geografisk område i begge perioder, slik det også har vist seg i undersøkelser gjort for andre deler av landet. Det nære nabolag var med andre ord veldig viktig for valget av ektefelle også i mitt materiale, noe som både kan tenkes som resultat av at personer fra samme område oftest hadde mulighet til å lære hverandre å kjenne, samtidig som det kunne være av betydning i forhold til å skulle knytte varige bånd til nabolaget. Det var samtidig enkelte ulikheter innenfor søskenlaget. Eldste brødre hadde i motsetning til søstre og yngre brødre et todelt ekteskapsmønster hvor de både hadde interesse av å finne seg ektefelle i det nære nabolag, samt beveget seg i en større geografisk utstrekning enn yngre søsken. Ut fra mine tidligere forventninger vil det siste forholdet kunne peke i retning av et mer foreldrestyrt ekteskap. Dersom dette var tilfellet, er det imidlertid vanskelig å forklare hvorfor eldste

brødres giftermålsmønster får en større geografisk spredning i andre periode sammenlignet med første periode. Ekteskapsmønsteret for søstre og yngre brødre forholdt seg relativt likt. Av både søstre og yngre brødre som etablerte seg innenfor Iveland, fant disse i stor utstrekning en ektefelle innenfor det nærmeste nabolag. For yngre brødre kan dette trolig både være et resultat av at de hadde vokst opp her, og at en rekke av de som fant seg ektefelle innenfor det nærmeste nabolagsområdet også etablerer seg her.

5.2 Sosiale og økonomiske forhold som avgjørende for den geografiske avstanden

Til tross for at det i det norske bondesamfunnet var vanlig å gifte seg innenfor en snever geografisk avstand, utgjorde det ifølge Sølvi Sogner en forskjell hvor høyt oppe i bygdehierarkiet man satt. Sogner viser blant annet til en undersøkelse gjort i Ringsaker, hvor ungdom fra storgårdene gjerne dro utenbygds for å finne seg make som var god nok.¹⁰¹ Spørsmålet er om det samme viser seg å være tilfellet i Iveland. I motsetning til Iveland er Ringsaker et område som er preget av store eiendommer og sosiale eliter. I kapittel 4 konkluderte jeg med at økonomiske og sosiale forhold virket til å ha liten innvirkning på valg av ektefelle i mine to perioder, når jeg så på om det var samsvar mellom hvilken eiendomsgruppe ektefellene kom fra. Til tross for dette kan jeg likevel ikke se bort ifra at personer fra større gårdsbruk hadde et større sosialt søkningsfelt enn personer fra små eiendommer. Dette ut fra en tankegang om at det kan ha vært andre kvaliteter utover det rent økonomiske som kunne gjøre en person til en attraktiv partner. I kapittel 4 undersøkte jeg også bare ekteskapsinngåelser hvor begge partnere kom fra Iveland, og så slik ikke på de ekteskap hvor den ene partneren kom utenfra Iveland. Dette fordi jeg ikke hadde opplysninger om økonomisk utgangspunkt for personer utenfor Iveland. På bakgrunn av undersøkelsen gjort for Ringsaker, kan det imidlertid tenke seg at det er nettopp disse ekteskapsinngåelsene som har betydning i forhold til å kunne si hvorvidt økonomiske og sosiale hensyn kunne virke begrensende for ekteskapsvalget. I denne sammenheng er det også mulig å tenke seg ulikheter innenfor søskenlaget. Siden odelsgutten skulle videreførvalte familiegården, kan det tenkes at det var sterkere sammenheng mellom hvorvidt eldste sønn fra en av de største gårdene hadde større geografisk avstand til sin ektefelle, enn det samme ville vært for en yngre sønn eller

¹⁰¹ Sogner (2003), siterer Tranberg (1993)

søster. Jeg velger i denne sammenheng å bruke den samme rangeringen av eiendommer som presentert i kapittel 4.¹⁰²

I tabell 40 og 41 ser jeg på hvorvidt det var sammenheng mellom antall passerte gårdsgrenser mellom eldste bror og hans ektefelle, og hvilken eiendomsgruppe han kom fra i første og andre periode. Ser jeg på resultatene i tabellene, er det lite som tyder på at eldste brødre som kom fra en stor eiendom reiste lenger bort eller hadde et mer spredt ekteskapsmønster enn eldste brødre fra mindre eiendommer. Det er likevel enkelte ulikheter som er verdt å merke seg. Ser jeg på selveiegruppene fra 1 til 3 i første periode, er det interessant å se at en større andel av eldste brødre som kom fra gruppe 1 giftet seg innenfor gårdsgrense 0-3 enn det tilsvarende var for selveie gruppe 2 og 3. Videre giftet en større andel av eldste brødre fra gruppe 2 seg innenfor de to nærmeste gårdsgrensekategoriene, fra 0 til 3, og over 4 passerte gårdsgrenser, enn det tilsvarende var for eldste brødre fra gruppe 3. I gruppe 3 er det tilgjengelig flere personer som giftet seg utenfor Ivelands grenser til sammenligning med de andre to gruppene. Slik kan det virke som om økonomiske kår har hatt litt å si for eldste brødre i forhold til hvor langt de reiste for å finne en ektefelle i første periode. Dette vil i så fall tyde på at et mer geografisk spredt ekteskapsmønster også kan tyde på et mindre selvbestemt ekteskapsmønster, slik jeg tidligere har antatt. Sammenligner jeg med tallene for andre periode, ser jeg likevel ikke her tegn til en liknende tendens. I denne perioden er det til og med eldste sønner fra gruppe 1 som virker til å ha det mest spredte ekteskapsmønsteret i forhold til geografisk avstand. Ikke bare er det en mindre prosentandel som gifter seg innenfor det nærmeste nabolag til sammenligning med gruppe 2 og 3, men det er også flere personer som gifter seg utenfor Ivelands grenser. Dette kan tyde på at dersom det i første periode var en sammenheng mellom det å komme fra en av de største eiendommene i Iveland og det å ha et større sosialt søkningsfelt, har det skjedd en utvikling over tid der dette ikke ser ut til å være av betydning i andre periode.

¹⁰² I kapittel 4 delte jeg opp i husmannsplasser, leilendingsgårder og tre grupper av selveiende gårder rangert etter matrikkelskyld.

Tabell 40: Sammenheng mellom antall passerte gårdsgrense og verdien på gårdsbruket man kom fra, eldste brødre, 1720-1760, førstegangsgiftermål, Iveland

Gårdsgrenser	Leilending		Selveie 1		Selveie 2		Selveie 3		Sum	
		%		%		%		%		%
0-3	1	50	8	47	10	40	9	43	28	43
4+	0	0	5	29	10	40	4	19	19	31
utenfor	1	50	3	24	4	20,0	7	38	18	28
Sum kjente	2	100,0	17	100,0	25	100,0	21	100,0	62	100
ukjent	-	-	-	-	-	-	-	-	5	-
Sum	-	-	-	-	-	-	-	-	67	-

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

Tabell 41: Sammenheng mellom antall passerte gårdsgrenser og verdien på gårdsbruket man kom fra, eldste brødre, 1800-1840, førstegangsgiftermål, Iveland

Gårdsgrenser	Husmenn		Leilending		Selveie 1		Selveie 2		Selveie 3		Sum	
		%		%		%		%		%		%
0-3	0	0	2	40	7	27	16	40	5	29	30	34
4+	0	0	2	40	6	23	12	30	8	47	23	32
Utenfor	1	100	1	20	13	50	12	30	4	24	31	35
Sum kjente	1	100	5	100	26	100	40	100	17	100	89	100
Ukjent	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	-
Sum	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	94	-

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

I tabell 42 og 43 ser jeg på de samme forholdene for yngre brødre. I resultatene fra både første og andre periode kan det her se ut som at ekteskapsmønsteret var relativt tilfeldig. Det virker med andre ord ikke til å være noen sammenheng mellom det å komme fra eiendom av høy verdi og det å finne seg ektefelle i en større geografisk utstrekning, og motsatt. I første periode viser tabellen til og med et mønster som peker i motsatt retning enn forventet, med både flere personer i gruppe 3 som gifter seg innenfor det nærmeste nabomiljøet sammenlignet med gruppe 2 og 1, og færre som fant seg ektefelle utenfor Ivelands grenser sammenlignet med de samme gruppene. I andre periode er det også lite som kan tyde på et mer spredt ekteskapsmønster for yngre brødre fra eiendommer av høy verdi. Ser jeg på eiendomsgruppene fra 1 til 3, har både gruppe 2 og 3 en større andel av yngre brødre som gifter seg innenfor de to første gårdsgrensesgruppene enn gruppe 1. Spesielt gjelder dette gruppe 2, hvor hele 72 prosent av yngre brødre gifter seg med en ektefelle som bor 0-3 gårdsgrenser unna. Det er vanskelig å si hvorfor yngre brødre fra eiendommer av høy verdi i stor utstrekning etablerer seg i det nærmeste nabolag. Svaret kan imidlertid ligge i den usikkerheten yngre brødre hadde i forhold til det å skulle skaffe seg et utkomme. Som tidligere antatt kunne det faktum at yngre brødre ikke satt med odelsretten til familiegården muligens resultere i at de i første omgang så seg rundt i det nærmeste nabolag etter en

ektefelle. At flere yngre brødre fra en større eiendom fikk gifte seg i det nærmeste nabolag, kan slik reflektere at han var hakket mer ettertraktet enn yngre brødre fra mindre eiendommer. Dette kan likevel ikke forklare hvorfor det i andre periode er et mindre antall yngre brødre fra gruppe 3 som gifter seg innenfor det nærmeste nabolag sammenlignet med yngre brødre fra gruppe 2. Muligens kan dette også tyde i retning av en utvikling over tid hvor økonomi får mindre å si i perioden 1800-1840 sammenlignet med perioden 1720-1760.

Tabell 42: Sammenheng mellom antall passerte gårdsgrenser og verdien på gårdsbruket man kom fra, yngre brødre, 1720-1760, førstegangsgiftermål, Iveland

Gårdsgrenser	Leilending		Selveie 1		Selveie 2		Selveie 3		Sum	
		%		%		%		%		%
0-3	0	0	1	10	8	47	9	75	19	54
4+	0	0	2	40	3	18	2	17	6	17
Utenfor	0	0	3	50	6	35	1	8	10	29
Sum kjente	0	0	6	100	17	100	12	100	35	100
Ukjent	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-
Sum	-	-	-	-	-	-	-	-	37	-

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

Tabell 43: Sammenheng mellom antall passerte gårdsgrenser og verdien på gårdsbruket man kom fra, yngre brødre, 1800-1840, førstegangsgiftermål, Iveland

Gårdsgrenser	Husmenn		Leilending		Selveie 1		Selveie 2		Selveie 3		Sum	
		%		%		%		%		%		%
0-3	0	0	0	0	7	39	18	72	4	50	29	55
4+	0	0	0	0	6	33	7	28	4	50	17	32
Utenfor	0	0	2	100	5	28	0	0	0	0	7	13
Sum kjente	0	0	2	100	18	100	25	100	8	100	53	100
Ukjent	0	-	0	-	3	-	0	-	0	-	1	-
Sum	0	-	2	-	21	-	25	-	0	-	54	-

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

I tabell 44-47 har jeg registrert hvordan søstre geografisk plasserer seg i forhold til sine ektefeller med hensyn til hva slags eiendom de kom fra i begge perioder. Ser jeg på ekteskapsmønsteret for eldste søstre virker dette i likhet med det for yngre brødre til å være svært tilfeldig. De fleste søstre etablerer seg innenfor gårdsgrense 0-3 uavhengig av hvilken gård de opprinnelig kom fra, noe som også her kan tyde på at økonomi ikke var av særlig betydning for ekteskapsvalget. I begge perioder er det til og med gruppe 3 for selveiende gårder som har den største andelen av personer som etablerer seg innenfor gårdsgruppe 0-3. Muligens kan dette reflektere at kvinner som kom fra de største gårdene i Iveland var mer attraktive og dermed hadde lettere enn kvinner fra andre eiendommer å finne seg en ektemann

i det nærmeste nabolag. Her må jeg likevel ta et forbehold. I første periode består selveie gruppe 3 bare av fire personer, noe som gjør det vanskelig å skulle snakke om en tendens.

Tabell 44: Sammenheng mellom antall passerte gårdsgrenser og verdien på gårdsbruket man kom fra, eldste søstre, 1720-1760, førstegangsgiftermål, Iveland

Gårdsgrenser	Leilending		Selveie 1		Selveie 2		Selveie 3		Sum	
		%		%		%		%		%
0-3	0	0	5	50	10	50	4	100	19	54
4+	0	0	3	30	8	40	0	0	11	31
Utenfor	1	100	2	20	2	10	0	0	5	14
Sum kjente	1	100	10	100	20	100	4	100	35	100
Ukjent	0	-	1	-	2	-	0	-	3	-
Sum	1	-	11	-	22	-	4	-	38	-

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

Tabell 45: Sammenheng mellom antall passerte gårdsgrenser og verdien på gårdsbruket man kom fra, eldste søstre, 1800-1840, førstegangsgiftermål, Iveland

Gårdsgrenser	Husmenn		Leilending		Selveie 1		Selveie 2		Selveie 3		Sum	
0-3	0	0	0	0	8	44	13	59	5	63	26	54
4+	0	0	0	0	6	33	6	27	3	38	15	31
Utenfor	0	0	0	0	4	22	3	14	0	0	7	15
Sum kjente	0	0	0	0	18	100	22	100	8	100	48	100
Ukjent	0	-	0	-	2	-	1	-	0	-	5	-
Sum	0	-	0	-	20	-	23	-	8	-	53	-

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

Tabell 46 og 47 for yngre søstre viser det samme som for både eldste søstre og yngre brødre i begge perioder. Heller ikke her virker det til å være særlig sammenheng mellom det å opprinnelig komme fra en av de eiendommene av størst verdi i Iveland. Det er samtidig interessant å merke seg at det også er en større andel yngre søstre fra selveie gruppe 3 som i størst utstrekning gifter seg innenfor gårdsgrense 0-3. Dette kan ytterligere styrke teorien om at kvinner fra denne eiendomsgruppen var hakket mer attraktive på ekteskapsmarkedet sammenlignet med kvinner fra de andre eiendomsgruppene. Denne forskjellen ser imidlertid ut til å ha blitt redusert fra første til andre periode, noe som også for søstre kan vitne om endrede forhold, der det økonomiske aspektet fikk mindre å si i andre periode.

Tabell 46: Sammenheng mellom antall passerte gårdsgrenser og verdien på gårdsbruket man kom fra, yngre søstre, 1720-1760, førstegangsgiftermål, Iveland

<i>Gårdsgrenser</i>	<i>Leilending</i>		<i>Selveie 1</i>		<i>Selveie 2</i>		<i>Selveie 3</i>		<i>Sum</i>	
0-3	2	75	4	57	13	54	8	66	27	59
4+	0	0	2	29	10	42	3	25	15	33
Utenfor	1	25	1	14	1	4	1	8	4	9
Sum kjente	3	100	7	100	24	100	12	100	46	100
Ukjent	0	-	1	-	1	-	0	-	2	-
Sum	3	-	8	-	25	-	12	-	48	-

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

Tabell 47: Sammenheng mellom antall passerte gårdsgrenser og verdien på gårdsbruket man kom fra, yngre søstre, 1800-1840, førstegangsgiftermål, Iveland

<i>Gårdsgrenser</i>	<i>Husmenn</i>		<i>Leilending</i>		<i>Selveie 1</i>		<i>Selveie 2</i>		<i>Selveie 3</i>		<i>Sum</i>	
0-3	0	0	0	0	9	39	14	50	13	54	36	48
4+	0	0	0	0	9	39	12	43	11	46	32	43
Utenfor	0	0	0	0	5	22	2	7	0	0	7	9
Sum kjente	0	0	0	0	23	100	28	100	24	100	75	100
Ukjent	0	-	0	-	1	-	1	-	0	-	3	-
Sum	0	-	0	-	24	-	29	-	24	-	78	-

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

Gjennom de ulike tabellene under punkt 5.2 har jeg styrket inntrykket av at økonomiske forhold ikke hadde særlig innvirkning på ekteskapsinngåelsen i mine to perioder. Det er imidlertid enkelte unntak. I første periode kan det virke som om det var en liten sammenheng mellom størrelsen på eiendommen som eldste bror kom fra og hvor stor geografisk avstand det var mellom han og ektefellen. Denne tendensen var imidlertid ikke til stede i andre periode, noe som kan vitne om endrede forhold på ekteskapsmarkedet for eldste brødre. For søstre og yngre brødre forholdt ekteskapsmønsteret seg relativt likt. For begge gruppene virket det ikke til å være en sammenheng mellom det å komme fra en stor eiendom og det å ha lang geografisk avstand mellom seg og sin ektefelle. Forholdene virket heller til å være omvendt. En større andel av de søstre og yngre brødre som kommer fra selveie gruppe 3, etablerte seg innenfor det nærmeste nabolag fra 0 til 3 gårdsgrenser sammenlignet med de som kom fra de andre eiendomsgruppene. Dette kan ses i sammenheng med disse gruppens plassering i arverekkefølgen. Siden søstre og yngre brødre i de fleste tilfeller hadde små muligheter til å overta odelsgården, så de seg i første omgang rundt etter et utkomme i det nærmeste nabolag. At det er søstre og yngre brødre som kom fra de største gårdene i Iveland som har størst mulighet til å etablere seg innen gårdsgrense fra 0 til 3, understreker denne påstanden. Det ser imidlertid ut til å ha skjedd en endring mellom periodene, hvor økonomiske forhold ikke er av betydning for noen av gruppene i andre periode.

5.3 Foreldres innflytelse på den geografiske avstanden

I tidlig moderne tid var individet underlagt familieautoriteten. Ifølge Aud Mikkelsen Tretvik var slekt også mer begrensende for individets handlingsrom i et lite lokalsamfunn, sammenlignet med større geografiske områder.¹⁰³ Av den grunn er det mulig å tenke seg at valg av ektefelle i mer eller mindre grad kunne være foreldrestyrt i mine to perioder. I denne sammenheng vil det derfor være interessant å undersøke om ektefellenes foreldre levde ved ekteskapsinngåelsen, og hvorvidt dette hadde noe å si for hvor man etablerte seg, og hvem man valgte å gifte seg med. Giftet man seg eksempelvis i en større geografisk utstrekning dersom en eller begge foreldre er borte, slik jeg tidligere har antatt?

For å kunne se nærmere på hvorvidt foreldres død kan ha hatt innvirkning på den enkeltes giftermålmønster, har jeg kun valgt å se på ektefellenes biologiske foreldre, og regner slik ikke med eventuelle steforeldre. Dette til tross for at det nok kan tenkes at steforeldre også hadde innflytelse over ektefellens barn fra tidligere ekteskap. Hovedgrunnen til at jeg har valgt bort denne gruppen, er både fordi det ville gitt meg flere ledd å ta hensyn til, og dermed en mer tidkrevende undersøkelse, samt at opplysninger om steforeldres dødsår som regel er mer mangelfull i bygdeboken for Iveland enn for biologiske foreldre.

I tabell 48 og 49 har jeg sett nærmere på forholdet mellom geografisk avstand til ektefelle for eldste brødre og hvorvidt foreldre var i live eller døde ved ekteskapsinngåelsen. Det er i denne sammenheng ikke et utpreget mønster som viser seg i verken første eller andre periode. Likevel er det mulig å skimte en tendens. I tilfellet hvor begge foreldre er i live når eldste bror gifter seg, finner 50 prosent seg ektefelle innenfor gårdsgrense 0-3 i første periode, mot 42 prosent i andre periode. Til sammenligning gifter majoriteten av eldste brødre seg med en ektefelle som kommer over fire gårdsgrenser unna, når en eller begge foreldre er døde ved ekteskapsinngåelsen. Her er det imidlertid en forskjell mellom periodene. I første periode fordeler eldste brødre seg prosentmessig ganske likt over de tre gårdsgrensekategoriene, uavhengig av om en eller begge foreldre har gått bort. I andre periode er det til sammenligning en større forskjell mellom de to tilfellene. Mens eldste brødre som hadde mistet en av sine foreldre fordelte seg jevnt over de to gårdsgrenseskategoriene 0-3 og 4+, var det ingen eldste brødre som giftet seg innenfor gårdsgrense 0-3 når begge foreldre var falt fra. Forskjellene mellom de to periodene kan imidlertid forstyrres av det store antallet ukjente i

¹⁰³ Tretvik i Winge (1998):59

første periode. Ser jeg videre på kategorien for de eldste brødre som etablerte seg utenfor Iveland, virker denne andelen i første periode til å øke prosentmessig ettersom en eller begge foreldre går bort. En tilsvarende utvikling ser jeg ikke i andre periode, men også her er det størst prosentandel som gifter seg utenfor Ivelands grenser når begge foreldre er døde.

Det virker med andre til at foreldres innflytelse på ekteskapsinngåelsen for eldste brødre går i motsatt retning enn hva jeg i utgangspunktet hadde forventet. I stedet for å vise en tendens hvor eldste brødre som hadde foreldrene i live hadde et større geografisk søkningsfelt enn eldste brødre som hadde mistet en eller begge sine foreldre, viser det seg å være det motsatte som er tilfelle. Muligens kan dette forklares ut fra det faktum at økonomiske forskjeller ikke virket til å ha særlig betydning for den geografiske avstanden mellom eldste bror og hans ektefelle, med et mulig unntak av eldste brødre i første periode. Av den grunn kan det tenkes at det å søke etter ektefelle utenfor Ivelands grenser ikke var av like stor betydning i jakten på en passende ektefelle. Det nære nabolag kan derimot ha hatt større betydning for foreldre i forhold til eldste sønners giftermålmønster. Dette ut ifra en tankegang om at en rekke foreldre trolig har hatt et godt forhold til sine nærmeste naboer og dermed også lært døtrene deres å kjenne. De var slik i en posisjon til å kunne avgjøre hvorvidt de ville utgjøre gode ekteskapspartnere for deres sønner. At det nettopp var det nære nabolag som var av betydning for foreldre ved ekteskapsvalget til eldste sønner, kan forklare hvorfor jeg tidligere i dette kapittelet registrerte at eldste sønner i andre periode virket til å søke ektefelle i en større geografisk omkrets enn det som var tilfelle i første periode. Dette kan trolig vitne om et mer fristilt, og muligens også mer romantisk ekteskapsmønster for eldste brødre.

Tabell 48: Sammenheng mellom geografisk avstand til ektefelle, og hvorvidt foreldre var i live eller døde, eldste brødre, 1720-1760, førstegangsgiftermål, Iveland

<i>Gårdsgrense</i>	<i>Ingen død</i>		<i>En død</i>		<i>Begge død</i>		<i>Sum</i>	
0-3	6	50 %	3	27 %	2	25 %	11	36 %
4+	2	17 %	4	36 %	3	38 %	9	29 %
Utenfor	4	33 %	4	36 %	2	38 %	11	36 %
Sum	12	100 %	11	100 %	8	100 %	30	100 %
Ukjent	-	-	-	-	-	-	36	-
Sum	-	-	-	-	-	-	66	-

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

Tabell 49: Sammenheng mellom geografisk avstand til ektefelle, og hvorvidt foreldre var i live eller døde, eldste brødre, 1800-1840, førstegangsgiftermål, Iveland

	<i>Ingen død</i>		<i>En død</i>		<i>Begge død</i>		<i>Sum</i>	
0-3	13	42 %	14	36 %	0	0 %	27	33 %
4-7	4	13 %	15	39 %	5	46 %	24	30 %
8+	2	7 %	2	5 %	1	9 %	5	6 %
Utenfor	12	39 %	8	21 %	5	46 %	25	31 %
Sum	31	100 %	39	100 %	11	100 %	81	100 %
Ukjent	-	-	-	-	-	-	12	-
Sum	-	-	-	-	-	-	93	-

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

Jeg har gjennomført den samme undersøkelsen for både yngre brødre og søstre for de to periodene. Som følge av en rekke ukjente variabler i første periode, blir det ut ifra tabellene imidlertid vanskelig å skulle snakke om en tendens for de ulike gruppene. Av den grunn har jeg i tabell 50 og 51 slått sammen tallene for yngre søsken for å kunne si noe om hvorvidt det var en sammenheng mellom den geografiske avstanden til ektefelle for disse gruppene, og hvorvidt foreldre var i live eller døde ved ekteskapsinngåelsen. Som en følge av at tidligere undersøkelser har vist et relativt likt ekteskapsmønster for søstre og yngre brødre, velger jeg å tro at en sammenslåing ikke vil virke forstyrrende på resultatet. I tabell 50 for første periode er det vanskelig å se noen tendens i forhold til en eventuell foreldreinnflytelse. Det er eksempelvis en større andel som gifter seg innenfor gårdsgrense 0-3 når en av foreldrene er død enn når ingen eller begge er det. Fordelingen i tabell 50 kan imidlertid være et resultat av at det er hele 67 som er registrert som ukjente. Ser jeg på tabell 51 for andre periode viser det heller ikke her noen klar tendens. At det er en større andel som gifter seg innenfor gårdsgrense 0-3 når ingen av foreldrene var døde, sammenlignet med de som hadde mistet en eller begge foreldre, kan muligens ses i sammenheng med resultatet jeg registrerte for eldste brødre. Forskjellene er likevel så små at jeg har vanskelig for å tro at fordelingen er et resultat av foreldreinnflytelse. Tabellene viser med dette at foreldre hadde mindre kontroll over søstre og yngre brødres valg av ektefelle, enn tilfellet var for eldste brødre.

Tabell 50: Sammenheng mellom geografisk avstand til ektefelle, og hvorvidt foreldre var i live eller døde, yngre søsken 1720-1760, førstegangsgiftermål, Iveland

Gårdsgrense	Ingen død		En død		Begge død		Sum	
0-3	19	63 %	15	83 %	2	29 %	36	54 %
4+	8	27 %	3	17 %	5	71 %	16	29 %
Utenfor	3	10 %	0	0 %	0	0 %	3	5 %
Sum	30	100 %	18	100 %	7	100 %	55	100 %
Ukjent	-	-	-	-	-	-	67	-
Sum	-	-	-	-	-	-	122	-

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

Tabell 51: Sammenheng mellom geografisk avstand til ektefelle, og hvorvidt foreldre var i live eller døde, yngre søsken, 1800-1840, førstegangsgiftermål, Iveland

Gårdsgrense	Ingen død		En død		Begge død		Sum	
0-3	37	56 %	28	48 %	16	51 %	81	52 %
4+	22	33 %	24	41 %	13	42 %	59	38 %
Utenfor	7	11 %	6	10 %	2	6 %	15	10 %
Sum	66	100 %	58	100 %	31	100 %	155	100 %
Ukjent	-	-	-	-	-	-	28	-
Sum	-	-	-	-	-	-	183	-

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

Foreldreinnflytelse kan slik virke til å først og fremst ha innvirkning på eldste sønners giftermålmønster. Dette på en måte som gikk i stikk motsatt retning av hva jeg i utgangspunktet hadde forventet. Når begge foreldre var i live, giftet eldste bror seg i større utstrekning med en ekteskapspartner innenfor gårdsgrense 0-3, enn når en eller begge foreldre var død. Dette kan trolig forklares ved at økonomiske faktorer kun i få tilfeller virket til å være av betydning for eldste sønners giftermålmønster. Det nære nabolag kunne derimot tenkes å være av betydning for foreldre, og et ekteskap mellom odelssønn og en datter fra nærområdet kunne bli ansett som en måte å opprettholde samholdet i nabolaget også for fremtiden. Dette var ikke av veldig betydning for søstre og yngre brødre som stilte i andre rekke i arverekkefølgen. Av den grunn var heller ikke foreldreinnflytelse av særlig betydning for denne gruppen.

5.3.2 Møteplasser som bestemmende for den geografiske avstanden

Et punkt som hadde vært interessant å komme nærmere inn på i dette kapittelet var i hvor stor grad møteplasser hadde innvirkning på folks giftermålmønster i geografisk forstand. Giftet eksempelvis folk seg i stor utstrekning med personer de hadde gått på skole eller konfirmasjonsundervisning med? En faktor som kan tyde i den retning er at tabell 11 i kapittel

3 som viste at det var vanlig å gifte seg med personer som skilte fra 0 til 3 år i aldersforskjell i begge perioder. Dersom dette var tilfelle ville det i stor grad kunne tyde i retning av at romantikk var oppstått. Det ville i den sammenheng også vært interessant om jeg her så en utvikling over tid. Problemet med å skulle gjennomføre en slik undersøkelse er at opplysninger om konfirmasjonsår kun er å finne i kirkebøkene. Som tidligere nevnt er undersøkelser som tar utgangspunkt i primærkilder svært tidkrevende. Når jeg i tillegg kun kan vite sannsynlige årstall for når noen ble konfirmert øker dette arbeidsmengde betraktelig. I forhold til skole, får jeg gjennom kultursoge III for Iveland først innsyn i hvilke gårder som hørte til hvilke skoler i tiden etter mine to undersøkelsesperioder. Dette gjør at det også blir vanskelig å skulle si noe om dette forholdet her. Videre pekte jeg tidligere i denne oppgaven på at Birketveit lenge ser ut til å ha utgjort et sentrum i sognet. Dette området kunne slik tenkes å ha fungert som en møteplass for en rekke unge, spesielt som en følge av at også kirken var plassert her. Det hadde vært interessant å foreta en undersøkelse hvor jeg særlig fokuserte på Birketveit som en plass for å møte en potensiell ektefelle. Jeg har imidlertid vanskelig for å se hvordan en slik undersøkelse best kan gjennomføres. Av den grunn velger jeg i denne oppgaven kun å nevne det som et mulig undersøkelsesområde som peker utover rammene til denne oppgaven.

5.4 Omgifte

Det kan videre være interessant å se på geografisk avstand mellom ektefeller i forhold til omgifte. Her er det mange forhold som kan tenkes å ha spilt inn. For det første satt de fleste enkefolk på en eiendom, noe som kan peke i retning av at det nære nabolag har vært av betydning for ekteskapsvalget. Samtidig er den motsatte tendens med en større geografisk spredning heller ikke usannsynlig. Ved enkestand var både menn og kvinner trolig mer fristilte fra familiekontroll enn det som var tilfellet for personer ved første ekteskap. Dette skyldtes både at de allerede var etablert ved et annet hushold, samtidig som enkefolk i de fleste tilfeller var eldre enn folk ved første ekteskap, og sannsynligheten for at foreldre var i live dermed mindre. Jeg vil imidlertid tro at et mer geografisk spredt ekteskapsmønster for enkefolk i de fleste tilfeller vil være et tegn på at de var mindre attraktive på ekteskapsmarkedet enn de som sto ovenfor sitt første ekteskap. Dette på bakgrunn av resultatene jeg så for søstre og yngre brødre hvor det viste seg at de som fant seg ektefelle i det nærmeste nabolag i første omgang virket til å være de mest attraktive blant denne gruppen.

I tabell 52 og 53 har jeg sett nærmere på den geografiske avstanden til enkefolk og deres ektefeller i periodene 1720-1760 og 1800-1840. I motsetning til tabellene for ektefeller ved første ekteskap, som viste at bortimot halvparten av alle ektepar i begge perioder giftet seg innenfor det nærmeste nabolag, fra 0 til 3 passerte gårdsgrenser, er det ved omgifte en større geografisk spredning mellom ektefellene. I første periode gifter til og med den minste andelen seg innenfor denne gårdsgrensegruppen, mens den største andelen av enkefolk gifter seg med personer som kommer utenfor Ivelands grenser. Dersom den overnevnte teorien min om lang geografisk avstand til ektefelle ved omgifte tydet på liten attraktivitet, kan det med andre ord virke som om dette er tilfellet for enkefolk i første periode. Dette kan både ses i sammenheng med enkefolks høyere alder, samt som resultat av at eventuelle barn fra tidligere ekteskap sto i posisjon til å overta odelsgården. Ser jeg på fordelingen i andre periode virker forholdene ut fra dette til å ha bedret seg for enkefolk. Majoriteten gifter seg nå innenfor den første kategorien av gårdsgrener. Heller ikke her er imidlertid andelen like høy som ved første ekteskap, men den har gått betraktelig opp i forhold til situasjonen på 1700-tallet.

Tabell 52: Geografisk avstand mellom enkefolk og deres ektefeller, 1720-1760, Iveland

Gårdsgrenser	Kategori 2		Kategori 3		Kategori 4		Sum	
		%		%		%		%
0-3	3	13	5	23	1	25	9	18
4+	7	29	8	36	1	25	16	32
Utenfor	14	58	9	41	2	50	25	50
Sum kjente	24	100	22	100	4	100	50	100
Ukjent	7	-	1	-	0	-	8	-
Sum	31	-	23	-	4	-	58	-

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

Tabell 53: Geografisk avstand mellom enkefolk og deres ektefeller, 1800-1840, Iveland

Gårdsgrenser	Kategori 2		Kategori 3		Kategori 4		Sum	
		%		%		%		%
0-3	8	31	4	50	3	50	15	38
4+	10	39	2	25	0	0	12	30
Utenfor	8	31	2	25	3	50	13	33
Sum kjente	26	100	8	100	6	100	40	100
Ukjent	4	-	1	-	0	-	5	-
Sum	30	-	9	-	6	-	45	-

Kilde: Fjermedal (1955), Setane (1995), Tveite (1956) og (1969), Uleberg (1969), Åsen (1951a) og (1951b).

Ser jeg nærmere på kategori 2, for enkemenn som gifter seg opp igjen med kvinner ved første ekteskap, ser det ut til å ha skjedd en liten utvikling mellom periodene. I første periode var det en klar stigning av antallet personer som befant seg innenfor de ulike gårdsgrensekategoriene,

fra færrest registrerte i det nærmeste nabolag, 0-3 passerte gårdsgrenser, til flest registrerte i kategorien for gift med person utenfor Ivelands grenser. I andre periode er enkemenn til sammenligning jevnere fordelt over gårdsgrensekategoriene, hvor den største andelen plasserer seg innenfor kategorien av 4 passerte gårdsgrenser. Siden andelen enkemenn som giftet seg opp igjen i begge perioder var relativ lik, kan dette tyde i retning av at enkemenn var blitt mer attraktive på ekteskapsmarkedet i andre periode sammenlignet med første periode. I kategori 3, for enker som giftet seg med menn ved første ekteskap, registrer jeg også her en utvikling mellom periodene, fra en større geografisk spredning i første periode, til et ekteskapsmønster hvor majoriteten finner seg ektefelle innenfor det nærmeste nabolag. Denne tendensen er til og med sterkere enn utviklingen var for enkemenn i perioden. Til tross for et lite utvalg blant enker i andre periode, kan dette ses i samsvar med tidligere undersøkelser gjort for enkefolk, hvor enker i større grad enn enkemenn virket til å ha fått et mer romantisk ekteskapsmønster i andre periode. Samtidig var det færre enker som giftet seg opp igjen i denne perioden, sammenlignet med første periode, noe som kan tyde i retning av at det kun var de ektefellene som fant romantikk som hadde muligheten til å gifte seg opp igjen. Kategori 4, for ekteskap mellom enkefolk har i begge perioder så få registrerte personer at det her blir vanskelig å skulle kommentere fordelingen som en generell tendens.

Jeg har også foretatt en undersøkelse der jeg så på hvorvidt det var en sammenheng mellom størrelsen på eiendommen hvor enkefolk kom fra og hvor stor geografisk avstand en hadde til sin ektefelle, slik jeg også så på for førstegangsgifte. Dette ville kunne gitt meg svar på hvorvidt det også her var en sammenheng mellom de som fikk gifte seg med en ekteskapspartner fra 0-3 passerte gårdsgrenser, og det å komme fra et av de største gårdsbrukene i Iveland, slik tilfellet for søstere og yngre brødre i første periode. Som følge av mange ukjente variabler og et lite utvalg ble det imidlertid vanskelig å skulle si noe om en tendens. Av den grunn har jeg valgt å ikke inkludere denne undersøkelsen i oppgaven. Jeg velger likevel å tro at jeg på bakgrunn av de andre undersøkelsene jeg har gjort i forhold til omgifte, har klart å danne meg et bilde av hva som karakteriserte ekteskapsmønsteret deres i de to periodene, samt hvilke endringer som skjedde over tid.

5.5 Oppsummering

I dette kapitlet har jeg sett at det var svært vanlig også i Iveland å gifte seg innenfor det nærmeste nabolaget. Det nære nabolag var med andre ord veldig viktig for valget av ektefelle

også i mitt materiale, noe som både kan tenkes som resultat av at personer fra samme område oftest hadde mulighet til å lære hverandre å kjenne, samtidig som det kunne være av betydning for forholdet innad i nabolaget. Det var imidlertid ulikheter innenfor kjønn. Eldste brødre hadde et geografisk mer spredt ekteskapsmønster enn yngre søsken. I de fleste tilfeller virket dette også til å tale for at eldste brødre hadde et mer romantisk ekteskapsmønster. Dette fordi foreldreinnflytelse så ut til å virke i motsatt retning for eldste brødre, med en større andel som giftet seg innenfor det nære nabolag når begge foreldre var i live. Det var imidlertid et unntak for eldste sønner som kom fra de største eiendomsgruppene. Disse ser ut til å ha et mer spredt ekteskapsmønster enn eldste brødre fra små eiendommer. Denne tendensen er likevel bare synlig i første periode, noe som kan vitne om endring over tid. Yngre søsken virket på sin side til å være under mindre foreldreinnflytelse i forhold til ekteskapsvalget, men giftet seg likevel i stor utstrekning innenfor gårdsgrense fra 0 til 3. Denne tendensen var også mer markert for yngre brødre og søstre som kom fra selveiergruppe 3 enn motsatt, noe som kan peke mot at det først og fremst var de som var mest ettertraktet som fikk gifte seg i det nære nabolag. Når det samtidig viste seg at det var en nær sammenheng for yngre brødre mellom det å gifte seg i det nære nabolag og det å ha tilgang på en eiendom der, blir denne antagelsen ytterligere styrket.

Ved omgifte skjer det en utvikling mellom periodene ved at den geografiske avstanden mellom enkefolk og deres partner blir mindre. Dette kan trolig peke i retning av at ekteskapsmønsteret ble friere for enkefolk i andre periode sammenlignet med første. Denne utviklingen var særlig markert for enker. Når jeg kombinerer dette med resultater fra tidligere undersøkelser gjort for denne gruppen kan dette også tyde i retning av et mer romantisk ekteskapsmønster for enker. Det var imidlertid færre enker som giftet seg opp igjen i andre periode sammenlignet med første. Av den grunn er det mulig å tenke at de enker som valgte å gifte seg opp i andre periode gjorde det ut fra romantikk. Hvorvidt dette innebar at enker som ikke hadde muligheten til å inngå et romantisk giftermål i større grad lot være å gifte seg opp igjen i andre periode er vanskelig å si. Mulig kan det også ha vært et uttrykk for at enker var blitt eldre i andre periode sammenlignet med første, og at det av den grunn bare var enker som fant kjærligheten som hadde muligheter til å gifte seg opp igjen. Dette kan i så fall forklare hvorfor enkemenn så ut til å få et friere ekteskapsmønster i andre periode, uten at det nødvendigvis gav veldig stort utslag i en romantisk retning.

6. AVSLUTNING

I innledningskapittelet satte jeg frem en problemstilling som hadde som mål å skulle beskrive giftermålsmønsteret i Iveland i periodene 1720-1660 og 1800-1840. I denne problemstillingen var jeg særlig ute etter å kartlegge to forhold: Hvorvidt jeg så ulikheter i ekteskapsmønsteret mellom forskjellige kategorier av mennesket i samfunnet, og vider hvorvidt eventuelle endringer over tid, innenfor en eller flere av disse gruppene, kunne forklares ut fra en bevegelse mot et mer romantisk ekteskapsmønster.

6.1 Ulike kategorier av mennesker

Ut fra det førstnevnte forholdet, om ulikheter mellom forskjellige kategorier av mennesker i sognet, fremsatte jeg innledningsvis en hypotese hvor jeg først og fremst forventet å se ulikheter mellom kjønn, innenfor søskenlaget, og mellom første ekteskap og omgifte.

Til grunn for de forventede forskjellene mellom kjønn lå særlig Ståle Dyrviks teori om at menn og kvinner hadde ulike roller på ekteskapsmarkedet. Mens menn var den etterspørrende part, utgjorde kvinner tilbudet. I kapittel 3 konkluderte jeg likevel med at det er lite trolig at det i Iveland eksisterte et ekteskapsmarked hvor menn var den aktive part og kvinner den passive. Dyrvik påpeker imidlertid et viktig skille mellom kjønn ved å understreke at arveregler og eiendomslover favoriserte menn. Siden menn var de som tradisjonelt brakte eiendommen inn i ekteskapet, ble menns giftermålssjangser også styrket ved å få tilgang på eiendom.

Denne forskjellen mellom kjønn skulle også få konsekvenser for forholdet mellom søsken på ekteskapsmarkedet, og da særlig mellom brødre. Siden de fleste eldste brødre i mitt materiale var odelsbønder, hadde de en fordel fremfor sine yngre brødre gjennom å være sikret et utkomme og en fremtid på odelsgården. Dette ble også reflektert i en rekke av delundersøkelsene jeg har gjennomført i denne studien. I forhold til giftermålsalder viste det seg i kapittel 3 blant annet at yngre brødre i begge perioder giftet seg i en høyere alder enn eldste brødre, noe som kan ses som resultat av at yngre brødre måtte vente lenger på en eiendom før de kunne etablere seg. Deres ulike plassering i arverekkefølgen førte også til at flere yngre enn eldste brødre måtte flytte ut av Iveland for å ha muligheten til å finne seg et levebrød, og videre til at de yngre brødre som etablerte seg i Iveland, ofte måtte nøye seg med

et gårdsbruk av lavere matrikkelskyld enn der de opprinnelig kom fra. Eldste brødre hadde på sin side både en større mulighet til å ende opp i Iveland, og til å kunne etablere seg på en eiendom innenfor samme verdigruppe som opphavsgården. Som følge av sin stilling som odelsbonde, ble eldste brødre samtidig trolig stilt overfor større press fra foreldre i forhold til det å skulle velge ektefelle.

Siden kvinner i liten grad hadde muligheten til å ende opp med fast eiendom, var heller ikke dette styrende for deres sjanser på ekteskapsmarkedet slik det var for brødre. Av den grunn forventet jeg å se et relativt likt ekteskapsmønster for søstre uavhengig av plassering i søskenrekken. Dette viste seg også å være omstendighetene i de fleste av delundersøkelsene i denne studien. I forhold til giftermålsalder, giftet både eldste og yngre søstre seg i lav alder i begge perioder, noe som vitner om at Ståle Dyrviks teori om at kvinner ble rangert etter alder på ekteskapsmarkedet, der lav alder var det foretrukne, også virker til å stemme for Iveland. For de andre undersøkelsesvariablene, som økonomiske og sosiale forhold, og geografisk avstand til ektefelle, opplevde jeg også et relativt likt ekteskapsmønster for søstre, som i stor grad også samsvarte med det for yngre brødre. Forskjellene mellom yngre brødres og søstres ekteskapsmønster var slik ikke store. I enkelte tilfeller virket også gruppene til å ha byttet rolle ved ekteskapsinngåelsen. Dersom en kvinne fikk tilgangen på familiegården gjennom sine foreldre, eller en mann fant seg ektefeller som allerede satt på en eiendom, virker kjønnsrollemønsteret slik Dyrvik skisserer det, til å ha blitt snudd på hodet.

Videre forventet jeg å se et skille mellom gruppen av enkefolk og de som sto ovenfor sitt første ekteskap. Dette viste seg også å være tilfellet. Siden enkefolk allerede var etablert da de inngikk et nytt ekteskap, førte dette til at verken plassering i arverekkefølgen, eller foreldreinnflytelse hadde særlig betydning for denne gruppen. Samtidig var enkefolk mindre ettertraktet på ekteskapsmarkedet sammenlignet med personer som sto ovenfor sitt første ekteskap. Dette ble illustrert ved at færre enkefolk giftet seg opp igjen i Iveland enn det som var tilfellet for undersøkelser gjort for mer sosialt lagdelte områder. At den selveiende gårdsbruksstrukturen i Iveland virket begrensende for enkefolks giftermålssjanser kan ses som resultat av odelsretten, som gjorde at eventuelle sønner fra tidligere ekteskap kunne overta gårdsbruket når de var gamle nok. Ektefolks manglende attraksjon kom også til uttrykk i kapittel 5, hvor jeg registrerte at enker og enkemenn hadde en større geografisk avstand til sine ektefeller enn hva som var tilfellet for ektefeller ved første ekteskap. Enkemenn virket imidlertid til å være hacket mer ettertraktet på ekteskapsmarkedet enn det som var tilfellet for

enker. Ikke bare var det flere enkemenn enn enker som giftet seg opp igjen i begge perioder, men enker virket også til å ha en større aldersmessig begrensning i forhold til hvor gamle de kunne være når de inngikk et nytt ekteskap.

6.2 Endringer

I den andre delen av problemstillingen spurte jeg om hvorvidt eventuelle endringer over tid, innenfor en eller flere av de skisserte kategoriene av mennesker, kunne forklares ut fra en bevegelse mot et mer romantisk ekteskapsmønster. I den innledede hypotesen satte jeg i denne sammenheng frem forventninger i forhold til hvordan man skulle kunne karakterisere ekteskap som enten romantisk eller rasjonalistisk. Mens et romantisk ekteskap hadde størst mulighet til å bli realisert dersom man verken hadde stor aldersforskjell til sin ektefelle, ble utsatt for press fra familie, eller hensyn til nærmiljø og/eller sosiale og økonomiske faktorer virket styrende på valget av ektefelle, var det motsatte tilfelle for et rasjonalistisk ekteskapsmønster.

Disse tre aspektene, alder, sosiale/økonomiske faktorer og nærmiljø/familie fungerte som utgangspunkt for kapitlene 3, 4 og 5 i denne oppgaven. I disse kapitlene så jeg blant annet på hvordan jeg kunne gjøre abstrakte begreper som romantikk og rasjonalitet målbart for de skisserte kategoriene av mennesker, ut fra forventningene jeg satte frem i den overnevnte hypotesen.

Aldersforskjell var i denne sammenheng lett målbart. Ved første ekteskap skilte majoriteten av ektefellene fra 0 til 3 år i alder, noe som ut fra hypotesen kunne tyde i retning av at et romantisk ekteskap var vanlig. I andre periode var denne tendensen ytterligere styrket noe som kunne vitne om en utvikling mot et mer romantisk ekteskapsmønster. Det var likevel forskjeller innenfor de ulike gruppene av mennesker. I forholdet mellom brødre viste det seg at eldste brødre i en større utstrekning enn yngre brødre giftet seg med partnere som hadde samme alder som dem selv. Dette kunne ved første øyekast tyde på at eldste brødre hadde et mer romantisk ekteskapsmønster sammenlignet med yngre brødre. Begge gruppene av brødre fikk imidlertid mindre aldersforskjell til sin ektefelle i andre periode, og trolig også et mer romantisk ekteskapsmønster. Dette var også utviklingen for både eldste og yngre søstre mellom periodene, og for enker. For enkemenn forholder imidlertid situasjonen seg ganske lik

mellom de to periodene, noe som i denne sammenheng kunne tyde på at det kun var for de andre kategoriene at ekteskapsvalget utviklet seg i en mer romantisk retning.

I forhold til økonomiske og sosiale faktorer så jeg ved første ekteskap på om det var en sammenheng mellom ektefellenes økonomiske og sosiale utgangspunkt. For å kunne gjøre dette sammenlignet jeg størrelsen på gårdsbrukene hvor brud og brudgom kom fra, for å se hvorvidt jeg her fant samsvar. Dersom det viste seg å være tilfellet, kunne det på bakgrunn av den skisserte hypotesen tale for et rasjonalistisk ekteskapsmønster. Denne delundersøkelsen var en av få hvor jeg ikke opplevde å se forskjeller mellom søskens giftermålsmønster. Dette tydet på at sosiale og økonomiske forhold ikke var av veldig stor betydning for ekteskapsinngåelsen, noe som øker sannsynligheten for at et romantisk ekteskapsmønster var mulig innenfor de to periodene, og for de ulike gruppene av søsken. Resultatet var trolig en konsekvens av at det i Iveland var små verdimeslige forskjeller mellom de ulike gårdsbrukene. Det var imidlertid enkelte unntak. I tilfeller hvor personer satt med offentlige verv og stillinger, slik som lensmannsambetet, kunne det virke som det var en større kontroll med hvem enkelte familiemedlemmer kunne gifte seg med for at vervene skulle holdes innenfor visse familier. Dette kan vitne om at det også fantes en bygdeelite i Iveland som ikke nødvendigvis var knyttet opp mot de største gårdsbrukene i sognet, slik Aud Mikkelsen Tretvik skisserer for Ålen. Siden vervene ofte gikk over til eldste sønn, eller ektemannen til eldste datter, hadde unntaket størst konsekvens for ekteskapsvalget til disse gruppene av mennesker. Det ser likevel ut til å skje endringer over tid, både ved at vervene tilsynelatende har sluttet å gå i arv, og at valg av ektefelle virker til å ha blitt mer selvbestemt, og kanskje også mer romantisk.

Jeg kom også inn på økonomiske faktorer ved første ekteskap i kapittel 5, hvor jeg så på om det å komme fra en av de største eiendommene i Iveland kunne ha innvirkning på den geografiske avstanden. Dette ut fra en teori om at den sosiale og økonomiske "eliten" i en bygd kunne tenkes å ha større press på seg i forhold til valg av ektefelle. I denne sammenheng registrerte jeg en motsatt tendens for eldste brødre sammenlignet med både yngre brødre og søstre. Mens eldste brødres geografiske søkningsfelt virket til å utvide seg i takt med størrelsen på eiendommen hvor de kom fra, skjedde det motsatte for den resterende gruppen av søsken. Det førstnevnte mønsteret kan tolkes i retning av at det var et større press på gruppen av eldste brødre som kom fra de største eiendommene, i forhold til det å skulle finne en ektefelle som var god nok. Av den grunn måtte de også søke i en større geografisk omkrets

enn tilfellet var for eldste brødre som kom fra mindre eiendommer. For den andre søskengruppen, viste det motsatte mønsteret seg. Her etablerte de som kom fra de største gårdene seg i større utstrekning i det nære nabolag, noe som kan tyde på at dette var et ettertraktet område å finne seg en ekteskapspartner i for denne gruppen. Når det samtidig viste seg at det var en nær sammenheng for yngre brødre mellom det å gifte seg i det nære nabolag og det å ha tilgang på en eiendom der, blir denne antagelsen ytterligere styrket. At det også viste seg å være en sammenheng mellom det økonomiske utgangspunktet til søstre og hvor de endte opp, kan trolig reflektere at de kvinner som kom fra de største eiendommene utgjorde de mest ettertraktede partnerne, og dermed trengte å reise kortest for å finne seg en ektefelle. Det skjer imidlertid en endring mellom de to periodene i dette henseendet, ved at det er kun i første periode at størrelsen på eiendommen har betydning for hvor man hentet sin ektefelle fra. Dette kan tyde i retning av et mer romantisk ekteskapsmønster for alle gruppene av søsken.

For omgifte så jeg videre på hvorvidt enkefolks økonomiske utgangspunkt kunne virke bestemmende for om man giftet seg opp igjen. Var det med andre ord kun de som kom fra de største gårdsbrukene som hadde muligheten til å inngå et nytt ekteskap, eller var det tvert imot de som kom fra de minste eiendommene som giftet seg opp igjen fordi deres økonomiske situasjon gjorde det tvingende nødvendig. Dersom det siste var tilfelle kunne dette tyde på at ekteskapet ble inngått som følge av rasjonalistiske og ikke romantiske hensyn. Jeg får heller ikke i denne undersøkelsen et særlig utslag i verken den ene eller den andre retningen, noe som kan tyde på at økonomisk utgangspunkt ikke hadde særlig innvirkning på ekteskapsmønsteret for enkefolk. Også dette kan tilskrives at eiendomsforholdene i Iveland var uten de største økonomiske variasjoner.

Ved enkestand hadde man imidlertid like mye mistet en arbeidspartner som en ektefelle. For enkelte kunne det derfor fortone seg som svært vanskelig å skulle drive gården videre alene, dersom man ikke hadde noen til å overta eller hjelpe med driften. I kapittel 3 utførte jeg en undersøkelse som så på hvor mange år det gikk mellom slutten på forrige ekteskap og inngåelsen av et nytt ekteskap. På bakgrunn av Ståle Dyrviks teori kunne en kort ventetid mellom ekteskapene tyde på at ekteskapet var en praktisk økonomisk sammenslåing uten innslag av romantiske følelser. Jeg valgte imidlertid å se på lenger ventetid som et tegn på et friere, fremfor et mer romantisk ekteskap. Dette ut ifra en tankegang om at lenger ventetid først og fremst reflekterer at enker og enkemenn hadde mulighet til å vente lenger før de

inngikk et nytt ekteskap og ikke nødvendigvis resulterte i et mer romantisk ekteskapsvalg. Dette var likevel ikke gitt. Lang ventetid kunne samtidig tyde på at man var mindre attraktiv på ekteskapsmarkedet og dermed hadde mindre muligheter for å kunne gifte seg opp igjen og færre valgalternativ. I begge perioder ventet enker lenger enn enkemenn mellom slutten på forrige ekteskap og inngåelsen av et nytt. Når mye også tydet på at enker var mindre ettertraktet på ekteskapsmarkedet enn enkemenn, kan trolig dette være forklaringen på forskjellen her. For både enker og enkemenn skjedde det imidlertid en utvikling mellom de to periodene, ved at begge grupper fikk lenger ventetid mellom ekteskapene. Dette kunne trolig tolkes som en utvikling mot et friere ekteskapsmønster for begge parter. For enkers del tydet denne utviklingen trolig også på et mer romantisk ekteskapsmønster, som følge av at undersøkelsen for aldersforskjell for enker pekte i den retning. Siden dette ikke var tilfellet for enkemenn, tyder dette på at enkemenn i andre periode hadde et mer friere ekteskapsmønster uten at det resulterte i at de gjorde mer romantiske ekteskapsvalg.

I forhold til faktorer som hensyn til nærmiljø og familie, så jeg ved første ekteskap på om det var en sammenheng mellom den geografiske avstanden til ektefelle, og hvorvidt foreldre var i live eller døde. Dersom dette var tilfelle ville det ut fra hypotesen kunne tyde på at et romantisk ekteskap hadde lettere for å oppstå når foreldre var døde enn motsatt. I denne sammenheng registrete jeg en forskjell mellom eldste brødre og yngre brødre, hvor eldste bror så ut til å være under større innflytelse av foreldre i sitt ekteskapsvalg. Stikk i strid med mine forventninger resulterte dette i et ekteskapsmønster hvor eldste brødre i større utstrekning etablerte seg i det nære nabolag når begge foreldre var i live, enn når en eller begge foreldre var døde. Til tross for at den ene delundersøkelsen, om sammenhengen mellom økonomisk utgangspunkt og geografisk avstand til ektefelle, viste at eldste brødre som kom fra de største eiendommene også hadde størst geografisk søkningsfelt. Virker majoritetene av foreldrene likevel til å vektlegge nabolaget når eldste sønn skal finne seg en ektefelle. Dette kan trolig ses i sammenheng med det spredte bosetningsmønsteret i Iveland, hvor det å ha et godt forhold til de nærmeste naboene kunne være av stor betydning når det var langt til gårdene utenfor det umiddelbare nabolag. Søstre og yngre brødre virket på sin side til å være under mindre innflytelse fra foreldre i forhold til ekteskapsvalget, men giftet seg likevel i stor utstrekning innenfor det nærmeste nabolag. Dette kan tolkes ut fra romantiske årsaker, ved at både søstre og yngre brødre hadde vokst opp i området. Samtidig var også det motsatte tenkelig. Rasjonalistiske hensyn kan ha vært vektlagt ved at det for yngre brødre var en sammenheng mellom hvorvidt de giftet seg i det nære nabolag og hvorvidt de etablerte seg

her. Søstre kan på sin side ha sett sitt snitt til å sikre fremtiden, nettopp ved at det både fra eldste og yngre brødre var en så stor etterspørsel etter ektefeller fra det nære nabolag.

Det skjer imidlertid en utvikling mellom de to periodene som kan tolkes i retning av et friere ekteskapsmønster for alle søskengruppene. Hvorvidt dette også resulterte i et mer romantisk ekteskapsmønster for hver av dem er vanskelig å si, men ut fra resultatene i de tidligere nevnte delundersøkelser er dette trolig. For eldste brødre skjer det en endring i form av at de får et geografisk mer spredt ekteskapsmønster. Dette er i en liten grad også tilfellet for søstre, mens yngre brødre i større grad giftet seg innenfor Ivelands grenser i andre periode sammenlignet med første periode. Grunnen til at dette likevel kan tyde i retning av at yngre brødre var mer fristilt i ekteskapsvalget enn i første periode, er at det reflekterer at yngre brødre hadde en større mulighet til å ende opp på et gårdsbruk i Iveland som følge av en større bruksdeling, og at flere yngre brødre hadde mulighet til å ende opp på odelsgården. Muligheten for yngre brødre til å få tak i et utkomme hadde med andre ord økt mellom periodene, noe som også reflekteres ved at yngre brødres giftermålsalder har sunket mellom periodene. Det er vanskelig å si hvorfor ekteskapsmønsteret til eldste og yngre brødre virker til å nærme seg mellom periodene. Muligens kan dette ses i sammenheng med Knut Myklands påstand om at eldste brødre i Råbygdelaget lenge opplevde en utstrakt favorisering gjennom fordelaktige skifter, lave takster og ved at odelsgården i stor grad forble uoppdelt. Endringen kan muligens ses som et uttrykk for større eiendomspress, hvor de fordelene som eldste brødre tidligere hadde nytt var vanskelig å skulle opprettholde. Samtidig kan også en større rettferdighetstenking ha spilt en viktig rolle i denne utviklingen.

Ved omgifte så jeg også på hvorvidt nærmiljø var av betydning for enkefolk ved valg av ektefelle. Dette ut ifra en tankegang om at disse allerede var etablert i et hushold og dermed også hadde et nabolag og forholde seg til ved omgifte. Dette viste seg i liten grad å være tilfellet. Enkefolk giftet seg med personer som kom fra en større geografisk omkrets enn det som særlig hadde vist seg for yngre brødre og søstre ved første ekteskap. Jeg valgte imidlertid å tro at dette mer var et uttrykk for at enkefolk var mindre attraktive på ekteskapsmarkedet enn folk ved første ekteskap, enn et tegn på et fritt ekteskapsmønster. Bakgrunnen for denne slutningen var at jeg mellom periodene registrerte at den geografiske avstanden for både enker og enkemenn var blitt mindre. Dette kunne på grunnlag av resultatet i de andre delundersøkelsene for enkefolk, vise en utvikling mot et mer selvbestemt og romantisk ekteskapsmønster. Enkefolk trengte ikke nå å reise like langt for å finne seg en ektefelle, noe

som kunne tyde på at de som giftet seg opp igjen hadde et større valgalternativ, enn det som var tilfelle i første periode. Denne tendensen var spesielt markert for enker i andre periode, noe som i likhet med tidligere undersøkelser pekte mot en utvikling hvor de enker som giftet seg opp igjen, gjorde det ut fra romantiske intensjoner. Hvorvidt det også betydde at de enker som ikke hadde muligheten til å inngå et romantisk giftermål i større grad lot være å gifte seg opp igjen i andre periode, er vanskelig å si. Det kan også ha vært et uttrykk for at enker var blitt eldre i andre periode sammenlignet med første, og at det av den grunn bare var de enker som fant kjærligheten som hadde muligheter til å gifte seg opp igjen. Dersom det siste er tilfellet kan det i så fall forklare hvorfor utviklingen mot et mer romantisk ekteskapsmønster ikke var like markert for enkemenn i andre periode, til tross for et friere ekteskapsmønster for denne gruppen.

Konkluderende bemerkning

Hovedtendensene jeg kan trekke fra denne studien er at giftermålsmønsteret i Iveland ser ut til å være et resultat av den selveiende gårdbruksstrukturen i sognet. Som en følge av odelsretten får man i Iveland et synlig skille mellom kjønn og mellom søsken. Eldste bror skilte seg i denne sammenheng ut som en egen gruppe med et særskilt ekteskapsmønster, mens ekteskapsmønsteret for yngre brødre og søstre forholdt seg relativt likt. Mellom periodene på 1700- og 1800-tallet skjer det imidlertid en endring i form av at yngre brødre nærmer seg eldste brødres giftermålsmønster. Den selveiende gårdbruksstrukturen skulle videre få konsekvenser for enkefolks ekteskapssjanser. I Iveland registrerte jeg færre omgifter enn det som har vist seg tilfelle i andre bygdesamfunn hvor forholdene mellom de sosiale gruppene i samfunnet var likere. Det virker likevel til å være ulikheter mellom kjønn hvor enkemenn ser ut til å være mer ettertraktet på ekteskapsmarkedet enn enker.

Gjennom denne oppgaven har jeg videre vist at det å skulle dokumentere abstrakte størrelser som romantikk og rasjonalitet gjennom tall og statistiske analyser, er en svært kompleks affære som i de fleste tilfeller ikke gir veldig klare resultater. Dette kan ses som et resultat av at jeg gjennom en slik fremgangsmåte, og gjennom avstanden i tid, ikke har muligheten til å ta hensyn til individuelle faktorer som kan ha vært med på å styre ekteskapsvalget. Til tross for dette er imidlertid den generelle tendensen, for alle de skisserte kategoriene av mennesker i Iveland, at det går mot en utvikling mot et mer selvbestemt og romantisk ekteskapsmønster mellom de to periodene på 1700- og 1800-tallet.

LITTERATUR OG KILDER

Litteratur

- Bjerkås, Ola (1997): *Preste- og prostearkiver – en brukerveiledning*, Oslo
- Bjerkås, Ola (2007): *Kirkebøker og kirkebokføring*.
<http://www.samiskarkiv.no/arkivverket/kilder/ofte/kirkebok.html>, [sett 08.05.07]
- Dyrvik, Ståle (1970): Om giftarmål og sosiale normer: ein studie frå Etne 1715-1801, i *Tidskrift for samfunnsforskning*, Oslo
- Dyrvik, Ståle (1983): *Historisk demografi*, Bergen
- Dyrvik, Ståle (1990) Husmannsvesenet i Noreg, i *Jord og gjerning*, årbok for norsk landbruksmuseum, Årg. 4, Oslo
- Gaunt, David (1983): *Familjeliv i Norden*, Malmö
- Hajnal, John (1965): European marriage patterns in perspective, i Glass, D.V. and D.E.C Eversley (eds.) *Population in History: essays in historical demography*, London
- Hodne, Ørnulf (2002): *Kvinne og mann i norsk folkekultur*, Oslo
- Iveland Kommunestyre (1980): *Iveland 1980 – Bygda og kommunen*, Vennesla
- Johannessen, Knut (2006): *Om matrikler*.
<http://www.riksarkivet.no/arkivverket/kilder/enkelte/matrikler.html> [sett:03.02.06]
- Johansen, Hanne Marie (2001): *Separasjon og skilsmisse i Norge 1536-1909 – En familie- og rettshistorisk studie*, Oslo
- Johansen, Hanne Marie (2004): i *Scandinavian Journal of History* nr. 29

- Macfarlane, Alan (1986): *Marriage and Love in England. Modes of Reproduction 1300-1840*, Oxford
- Marthinsen, Liv (1996): *Skiftene som kilde – en artikkelsamling*, Oslo
- Mykland, Knut (1973): Et historisk problem i ei bygd i Råbygdelaget, i *Heimen: Nærsamfunnet i historisk lys*.
- Mykland, Liv (2005): *Håndbok for brukere av statsarkivene*, Oslo
- Olsen, Berit Margrethe Ebbell Moi (1994), *Fra rasjonelle til romantiske ekteskap? giftermålsmønsteret i Sauda på 1800-tallet*, Hovedfagsoppgave ved Universitetet i Bergen
- Ringdal, Tom Ludvig (1982): *Giftermålsatferden i Norge rundt 1800*, Hovedfagsoppgave i Historie, Universitetet i Bergen
- Saugestad, Letten Fergesten og Ødegård, Ørnulf (1976): Naboskap og ekteskap – Giftermålsmønsteret i en norsk fjellbygd 1600-1850, i *Norveg 19*, Tidsskrift for folkelivsgransking, Oslo
- Sele, Heidi (2005): *Leilendinger og Selveiere ved giftarmål og enkestand – Bønder i Randaberg 1710-1829*, Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Bergen
- Shorter, Edward (1979) [1975]: *Kernefamiliens historie*, oversatt av Arnold Busck, København
- Sogner, Sølvi (1990): *Far sjøl i stua og familien hans: Trekk fra norsk familiehistorie før og nå*. Oslo
- Sogner, Sølvi (red.) (2003): *I gode og vonde dagar, familieliv i Norge frå reformasjonen til vår tid*. Oslo
- Sogner, Sølvi (2005): *Aschehougs Norges Historie bind 6, krig og fred*, Oslo

- Stone, Lawrence (1977): *The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800*. New York
- Sundt, Eilert (1967): *Om giftermål i Norge*, Askim
- Telste, Kari (2000): *Brutte løfter: En kulturhistorisk studie av kjønn og ære 1700-1900*. Oslo
- Tretvik, Aud Mikkelsen (1998): Individ, slekt og lokalsamfunn og "Dynastier" i bygdesamfunnet, i Harald Winge *Slekt og lokalsamfunn*. Norsk lokalhistorisk institutt, Oslo
- Åsen, Åsvald (1986): *Jubileumsalbum, Iveland kommune 100 år*, Kristiansand

Sekundær- og primærkilder

- Engesland, Unni Setane (2002): *Vegusdal Kultursøge*, Stavanger
- Fjermedal, Aslak (1955): *Iveland Gards- og ættesøge*, Kristiansand
- Fjermedal, Aslak (1962): *Ålmenn kultursøge II*, Kristiansand
- Fjermedal, Aslak (1962): "Kart over Iveland med innlagde gardgrense - slik dei var ikr. År 1800." Vedlegg til *Ålmenn kultursøge II*, Kristiansand
- Fjermedal, Aslak (1969): *Ålmenn kultursøge III*, Kristiansand
- Kirkebøker ved statsarkivet i Kristiansand:
 - o Evje: A1 1705-1760, A3 1787-1816, A4 1816-1840
 - o Hornnes: A1 1704-1764, 1765-1816

- Iveland: A1 1705-1764, A2 1765-1816
 - Vegudal: A1 1704-1779, A2 1780-1816
 - Vennesla: A2 1794-1832
- Setane, Paul (1995): *Vegusdal Gards og ættesoge*, Stavanger
 - Tveite, Stein (1956): *Vennesla- Gard plass og ætt*, Kristiansand
 - Tveite, Stein (1969): *Birkenes- Gard og grend*, Kristiansand
 - Uleberg, Olav O. (1969): *Hornnes Gards- og ættesoge*, Kristiansand
 - Uleberg, Olav O. (1990): *Kultursoge for Evje og Hornnes*, Kristiansand
 - Ulvund, Svein (2000), *Mål og vekt*.
http://home.online.no/~solvund/Genealogy_Voss/Malogvekt.htm [Sett: 03.04.07]
 - Åsen, Jon (1951a): *Hægeland-boka, Gard og ætt*, Kristiansand
 - Åsen, Jon (1951b): *Øvrebø-boka, Gard og ætt*, Kristiansand

Figur:

- Forsidebilde: Jacob Bratland (1891): *Søndag*. Hentet fra Hodne, Ørnulf (2002):
Kvinne og mann i norsk folkekultur, side 131
- Side 85: *Kart over Iveland kommune*. Hentet fra Iveland Kulturstyre (1980)